

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Encümen BAYRAM

SELÂME MÛSA'NIN HAYATI

ve

el-BELÂĞATU'L- 'ASRÎYYE ve 'l-LUĞATÜ'L- 'ARABÎYYE ADLI ESERİ

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2015

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Encümen BAYRAM

SELÂME MÛSA'NIN HAYATI

ve

el-BELÂĞATU'L- 'ASRÎYYE ve'l-LUĞATÜ'L- 'ARABÎYYE ADLI ESERİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2015

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Encümen BAYRAM'ın bu çalışması jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Rıfat ATAY (İmza)

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Nazife Nihal İNCE (İmza)

Tez Başlığı : Selâme Mûsa'nın Hayatı ve el-Belâğatu'l-'Asrîyye ve'l-Luğâtü'l-'Arabîyye Adlı Eseri

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 30/06/2015

Mezuniyet Tarihi : 02/07/2015

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÂME MÛSA'NIN HAYATI ve ŞAHSİYETİ

1.1. Doğumu, Çocukluğu, Ailesi ve Vefatı	20
1.2. İlim Hayatı ve Fikir Dünyası	26
1.3. Eserleri	37
1.4. İlim ve Düşünce Dünyasındaki Yeri	46
1.4.1. Selâme Mûsa ve Necip Mahfuz İle İlişkisi	49
1.4.2. Selâme Mûsa'ya Yöneltilen Eleştiriler	51

İKİNCİ BÖLÜM

SELÂME MÛSA'NIN el-BELÂĞÂTU'L-‘ASRÎYYE ve'l-LUĞATÜ'L-‘ARABÎYYE ADLI ESERİ

2.1. Arap Dilinde Belâğat	57
2.1.1. Klasik Belâğat	64
2.1.2. Modern Belâğat	66
2.2. el-Belâğatu'l ‘Asrîyye ve'l-Luğâtül-‘Arabîyye’in Genel Özellikleri	68
2.2.1. Eserin Tanıtımı ve Hazırlanmasındaki Etmenler	68
2.2.2. Eserin Muhtevası	73
2.2.3. Müellifin Dil ve Belâğat Sorunlarına Çözüm Önerileri	84
2.2.4. Eserin İşleniş Metodu	92
2.2.5. Eserdeki Harf ve Kelime Algısı	93
2.2.6. Eserdeki Dil Algısı	98
2.2.7. Eserdeki Belâğat Algısı	100

SONUÇ	103
-------------	-----

KAYNAKÇA	106
----------------	-----

Ö Z G E Ç M İ Ş	113
-----------------------	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
AÜDTCF.: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜİF. : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz. : bakınız
c. : cilt
CÜİF. : Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
çev. : çeviren
DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi
EÜ. : Erciyes Üniversitesi
FİF. : Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
GÜ. : Gazi Üniversitesi
h. : hicrî
haz. : hazırlayan
HÜİF. : Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İÜİF. : İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.Ö. : milattan önce
M.S. : milattan sonra
MÜ. : Marmara Üniversitesi
ö. : ölümü
s. : sayfa
SÜ. : Selçuk Üniversitesi
sy. : sayı
TDV. : Türk Diyanet Vakfı
ts. : tarihsiz
TTK. : Türk Tarih Kurumu
UÜİF. : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
yay. : yayınları, yayınevi
YYÜ. : Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada, 1887-1958 Tarihleri arasında yaşamış Mısırlı Kıpti yazar-düşünür Selâme Mûsa'nın hayatı ve *el-Belâğatu'l-'asriyye ve'l-luğatü'l-'Arabiyye* isimli eseri konu edilmiştir.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yazarın yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel devinimine ayna tutulmuştur. Birinci bölümde ise, yazarın, hayatı, eserleri, ilim ve fikir dünyası ve bu dünyadaki yerine değinilmiştir. İkinci bölümde, *el-Belâğatu'l-'asriyye ve'l-luğatü'l-'Arabiyye* adlı eserle bağlantılı olan ilimler, tarihi seyri itibariyle eserin muhtevası ele alınmıştır. Aynı zamanda eser yazılırken takip edilen metotlar da incelenmiştir. Eserin alanında bir dil ve belâğat kitabı olarak, sahasındaki yeri tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, eserin tahlili yapılmış, değindiği konular belirtilmiştir. Buradaki amaç, 19. yüzyılda dönemin tartışma mevzularından olan dil ve belâğat konularını ihtiva eden bu eseri değerlendirerek herkesin istifadesine sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Selâme Mûsa, Dil, Belâğat, Modern, Tarih

SUMMARY

SALAMA MOUSSA'S LIFE AND HIS WORK MODERN RHETORIC AND THE ARABIC LANGUAGE

Our thesis presents the life of Salama Moussa who lived between 1887-1958 is Egyptian Coptic writer and philosopher and his work called “Modern Rhetoric and the Arabic Language”

Work consists preface and two parts. We cleared the political and cultural procession of the years of the writer in the preface. In the first part we mentioned the life and ideas and science and ideas of the writer and his position in this world. In the second part we checked the sciences connected with the works called “Modern Rhetoric and the Arabic Language” through the prestige of running history we tried to find the methods used while preparing, analyzing the context of the work. We tried to find out the place of the work in this field as the book of sociology of language.

We did this study by the aim of analyzing and revealing the various subjects dealt with. Our aim is to offer everyone's benefit by evaluating mentioned work as lots of valuable studies done in the 19th century.

Keywords: Salama Moussa, Language, Rhetoric, Modern, History

ÖNSÖZ

Ele aldığımız yazar Selâme Mûsa'nın yaşadığı dönem, Fransa'da, Fransız İhtilali'ne, Rusya'da Bolşevik Devrimi'ne sahne olmuştur. Bu dönemde bir Osmanlı toprağı olan Mısır ise Fransa ve İngiltere'nin işgallerine maruz kalmıştır. 1922 yılında yapılan kazılarla bulunan Antik Mısır'a ait eserler, bu dönemde yepyeni bir kimlik tanımının yapılmasına neden olmuştur; bunun adı Firavunculuk'tur, bu düşünceye göre Mısırlılar, Arap değildirler. Aksine Roma, Grek'tirler. Nitekim bu iddia sahipleri biraz daha ileri giderek kendilerini firavunların çocukları şeklinde tanımlamaya çalışmışlardır.

Bu gelgitlerle debelenen Mısır, Mehmet Ali Paşa'yla başlayan reformlarla, Lübnan ve Suriye'deki iç karışıklıklardan kaçarak buraya gelen basın-yayın sahibi kişilerin başlattıkları edebi, sosyal ve zirai gelişmelere sahne olmuştur. Osmanlı dağılma sürecine girdiğinde, devletin bekasına yönelik geliştirilen reçetelerin benzerleri Mısır'da da ortaya konmuştur.

Batıyı görmüş, burada eğitim almış ve batı dillerini öğrenmiş kimseler, bu süreçte batı menşeli çözümler ararken, Selâme Mûsa ise, Batıya ilham veren ve Batı kültürünün özü olduğunu iddia ettiği Antik Mısır'a dönüş yaparak problemlere çözüm bulmaya çalışmıştır. O, toplum ve dil özelinde teoriler ortaya koymuştur; Kadının okuması ve özgürlüğü konusunda batılı normları esas almıştır, toplumsal değişimleri öngörürken Arap kültürüne dolayısıyla da İslam kültürüne karşı bir tavır ortaya koymuş ve milleti millet yapan en büyük değerlerden biri olan dile yönelik projeler geliştirmiştir. Öyle ki ammi dilin kullanımı, yazım hayatına alınması, irabın tamamen kaldırılması, Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin kullanılması gibi çözümden çok problem doğuracak teoriler ileri sürmüştür.

Bu çalışmamızda Selâme Mûsa'nın hayatı, eserleri, fikirlerinin oluşmasına vesile olan tarihsel süreç işlenmiştir, bununla beraber yaşadığı döneme de ayna tutulmuştur. Tahlili yapılan *el-Belâğatu'l-'asrîyye* ve *'l-luğatü'l-'Arabîyye* adlı eseriyle ilgili dil ve belâğat kavramları derinlemesine tarihsel süreç ekseninde ele alınmıştır. Eserde yer alan tez ve kaidelerin ilmi arka planı tahlil edilmiştir.

Bu araştırmayı yaparken, çalışmalarım esnasında değerli katkılarını hiçbir zaman benden esirgemeyen ve bana rehberlik ederek yol gösteren değerli hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN'e en kalbi teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca desteklerini her zaman hissettiğim eşime ve kızıma, gösterdikleri fedakârlıktan dolayı muhabbetlerimi sunarım.

Encümen BAYRAM
Antalya, 2015

GİRİŞ

XIX-XX. Yüzyıldaki Mısır'a Genel Bir Bakış

Beş bin yıllık bir geçmişe sahip olan Mısır'ın tarihi başlangıcı, M.Ö. 3100 yılında Menes¹'in, Nil vadisinde yaşayan kabileleri birleştirmesiyle başlamaktadır. Bu aynı zamanda Firavun sülalesinin başlangıcıdır.² Mısır Krallığı, dördüncü sülale zamanında çok ilerlemiş, piramitler bu dönemde yapılmıştır. Nitekim Krallık on sekizinci sülale zamanında doruk noktasına çıkmıştır.³

M.Ö. 30 yıllarında Roma imparatorluğunun egemenliğine girişi, Kraliçe Kleopetra ve nihayet 641 yılında Hz. Ömer'in komutanı 'Amr İbnu'l-'As'ın Mısır'ı fethiyle Roma egemenliğine son vermesi gibi peşi sıra gelen uygarlıklar birbirlerini izlemişlerdir. Daha sonra, Emeviler, Abbasiler, İhşitler, Fatımiler, Memlukler Mısır'a hâkim olmuşlardır. Yavuz Sultan Selim 1517 yılında Mısır'ı Memluklerden alarak on yedi sancaktan oluşan bir Osmanlı beylerbeyliği haline getirmiştir. Nitekim Mısır 1798 yılında ise Napolyon komutasındaki Fransız ordusu tarafından işgal edilmiştir.⁴

Nitekim Mısır tarih boyunca birçok medeniyete beşiklik yapmış ve coğrafi keşiflerden sonra gelişen sömürgecilik akımları için önemli bir hedef olmuştur. Aynı zamanda Mısır, pek çok ilkin beşiğidir; dünyadaki ilk yazılı belge I. Amenemhet'in kendinden sonraki devlet adamlarına bıraktığı ve yönetim kaidelerini içeren bir talimatnamedir.⁵ II. Ramses'in Hititlerle M.Ö. 1270 yılında yaptığı Kadeş Antlaşması, tarihteki ilk yazılı antlaşmadır.⁶

19. yüzyıla gelince İngiltere, Süveyş Kanalı'nın 1869'da açılmasından sonra⁷ sömürgeci emellerine ulaşmak için önemli bir kavşak noktasında bulunan Mısır'ın kontrolü altına almasını siyasî öncelikleri arasında saymıştır. Mısır, Osmanlı yönetimi altında uzun süre huzur içinde yaşamış ancak Osmanlı Devleti gerilemeye başladığı andan itibaren bölgedeki iktidar mücadeleleri nedeniyle huzur bozulmaya başlamıştır. Bölgeye gönderilen birçok vali ya öldürülmüş veya görevlerini gereği gibi yapmaları engellenmiştir. Mısır isyanının başlamasının ve gelişmesinin Mehmet Ali Paşa'nın kişiliği ve karakteri ile de yakından ilgisi

¹ Mısır tarihinde ilk siyasi birliği kuran kişidir. Asıl adı Hor Aha'dır. Bkz. Eliaçık, Recep İhsan, *Adalet Devleti Ortak İyinin İktidarı*, İnşa yay., İstanbul, 2011, s. 51-52.

² "Mısır" *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul, 1992, Sabah Gazetesi yay., s. 501-502.

³ Ömer el-İskenderî, *Târîhü Mısır ile'l-fethi'l-Osmânî*, Matbaatül-meârif, Kahire, 1920. s.6-8; Yavi, Ersal Yavi, Necla Nazıroğlu *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Modern Dünyanın Kaynağı Mısır*, Yazıcı Yay., İzmir, 2001, s. 9; Ceran, Berat, *Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp*, (Yüksek Lisans Tezi), SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 3-15.

⁴ Ürün, Ahmet Kazım, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s. 3.

⁵ Görgün, Hilal, "Mısır", *DİA*, XXIX, s. 556.

⁶ Görgün, a.g.e., s. 557.

⁷ Doğaner, Suna, "Mısır", *DİA*, XXIX, s. 555.

vardır. Mehmet Ali Paşa şahsî yeteneklerini de kullanarak bu karışıklıklara son vermiş ve 1805 yılında, belli bir senelik vergi vermek, Hicaz'ı Vahhabilerden kurtarmak şartıyla Mısır valiliğine atanmıştır. Öte yandan Mehmet Ali Paşa, için sadece Mısır'ı yönetmek yeterli olmamış, Mısır'da yaptığı idarî, sınaî, malî, askerî ve ziraî yeniliklerle ülkeyi kısa sürede Osmanlı Devleti'nin en gelişmiş eyaleti haline getirerek payitahtla bir iktidar mücadelesine girmiştir. Fransa'nın da tesiri ile sınırlarını genişletmek için eline geçen bütün fırsatları kullanmış ve Anadolu içlerine kadar neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerlemeyi başarmıştır. 1831-1841 yılları arasında on yıla yakın süre Suriye, Lübnan ve Anadolu'da kaldıktan sonra belki de ilerde Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına neden olacak birtakım bedeller ödenerek Mısır'a döndürülebilmiştir.⁸

Fransızlar, Mısır'ı terk edince ülke tekrar bir Osmanlı eyaleti olmuştur, böylece Mehmet Ali Paşa, 1805'ten 1952'lere kadar sürecek Türk asıllı hanedanın ilk temsilcisi olma vasfını kazanmıştır.⁹

Bu dönemin önyargıdan uzak tarafsız bir yaklaşımla ele alınıp incelenmesi, Arap dili ve edebiyatı tarihindeki uzun süren karanlık bir dönemi aydınlığa çıkarma anlamında büyük önem taşımaktadır. Bilim ve kültürün siyasî hadiselerle yakından irtibatlı olması ve cereyan eden olaylara göre şekillenmesi tabii bir durumdur. Bu bakımdan Osmanlının bir toprak parçası olan Mısır döneminin ilmî ve kültürel durumuna geçmeden önce, dönemin siyasî tarihini, özellikle bu çalışmanın temel konusu olan Selâme Mûsa'nın yaşamış olduğu Mısır bölgesinde cereyan eden olayları, genel hatlarıyla ele almak konunun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacaktır.

1. Siyasî Durum

Bu bölümde, tezin konusunu teşkil eden Selâme Mûsa ve onun kişiliğini şekillendiren ve aynı zamanda kendisinin de uzak kalmadığı dönemin siyasi durumuna kısaca ayna tutulacaktır.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı toprakları üzerinde bazı gelişmeler olurken Avrupa'da çok büyük siyasal değişimler yaşanmıştır. 1789 yılındaki Fransız ihtilali ve Napolyon savaşları sonucunda Avrupa siyasi haritası ve güçler dengesi bozulmuş, sömürü emellerinin bir sonucu olarak Fransa 1798 yılında Mısır'ı işgal etmiştir.¹⁰ Mehmet Ali Paşa, kültürel

⁸ Özger, Yunus, “Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue, Özel sayı*, 2010, s. 303–304; Ata, Ramazan, “Mısır Meselesi ve Osmanlı Devletinde Paradigma Değişmesi”, *FİF. Dergisi*, sy. 16/2 (2011), s. 307-322.

⁹ Ürün, Kazım, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2002, s. 4.

¹⁰ Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İletişim Yay. 2014, s. 316.

olarak peşinden gittiği çizginin bir Osmanlı çizgisi, konuştuğu dilin Türkçe olması onun bir Mısır milliyetçisi olduğu düşüncesini bertaraf etmektedir.¹¹

Mehmet Ali Paşa, Napolyon'un, seferi sonucunda bozulan Mısır'ın idari yapısını, bölgede giderek zayıflayan Osmanlı'nın yönetim boşluklarını iyi değerlendirmiş, Osmanlı yönetiminin Mısır'daki en büyük problemi olan Kölemenleri amacı için kullanmıştır. Diğer yandan Kölemenleri,¹² Osmanlılara, Arnavutları, Kölemenlere karşı kışkırtıp, ortaya çıkan kargaşayı kendi lehine çevirerek, halkın güvenini kazanmıştır. Zekâsı ve askerler üzerindeki komuta gücünü kullanarak, yönetimi ele geçirmek için çeşitli entrikalara başvurmuştur. Böylece dönemin Osmanlı Valisi Hüsrev Paşa'yı ülkeden kaçtırmış, halkın desteğiyle idareyi ele almıştır. Bu olanlara binaen Osmanlı yönetimi, düzenli vergisini vermesi ve Hicaz'ı ellerine geçiren Vahhabileri etkisiz kılması şartıyla Mehmet Ali Paşa'yı 1805'te istemeyerekten olsa Mısır valisi olarak atamıştır.

Mehmet Ali Paşa, ekonomi, askeri ve idari alanlarda büyük reformlar yapmıştır. Mısır'da, değişim-dönüşüm hareketlerine girişen Mehmet Ali Paşa, ilk iş olarak Mısır'daki tüm toprakları millileştirmiştir. Nil nehrinden İskenderiye'ye açılan kanal ile sulama işlerini düzenlemiş, Nil deltasında pamuk üretimini ön plana çıkarmıştır. Afyon, pirinç, şekerpancarı ve tahıl gibi endüstriyel ürünleri yetiştirmeye başlamıştır. Fransa ile sürdürülen yakın ilişkilerden yararlanarak iplik, bez, şeker, zeytinyağı ve alkol fabrikaları ile Mısır ekonomisine yeni bir çehre kazandırmıştır.¹³

Babîali, Mısır'a 1798 yılına kadar vali atamış, Memluk beyleri arasında çok hassas bir denge kurmuş ve onların ailelerini korumuştur. Buna mukabil, M. Ali Paşa rahatsız olduğu Memluk beylerini nüfuzlarından dolayı istememiş ve onları sahip oldukları görevlerden uzaklaştırmıştır. Bağımsız bir devlet kurup yönetime geçmek için engel olarak gördüğü Memluk beylerinin 64 tanesini 1811 yılında düzenlediği bir yemekten sonra katletmiştir. Güçlü bir ülke bina etme uğruna tıp, harp, veterinerlik, eczacılık ve mühendislik alanlarında okullar kurmuştur.¹⁴

Fransa 18. yüzyılın sonlarında yani Napolyon'un Mısır seferinden sonra M. Ali Paşa'nın siyasi ve iktisadi gücünü dikkate alarak, Mısır ile olan ilişkisini sürdürmüştür. Nitekim bu durum Mısır'da, diğer devletlere nazaran Fransa'ya bir ayrıcalık sağlamıştır. Ayrıca Fransa, Akdeniz'de tasarladığı girişimler ve İngilizlerin rekabetine karşı Mehmet Ali

¹¹ Kutluoğlu, Muhammet Hanefi, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *DİA*, XXV, s. 65.

¹² Memlûk Sultanlığı ya da Memlûk Devleti, kölelikten gelen Memlûklerin bugünkü Mısır ve Suriye'de kurduğu bir Türk devletidir. Memlûk sözcüğü Arapçada köle anlamına geldiği için bu nedenle devlet Kölemenler Devleti olarak da bilinmektedir. bkz. Yiğit, İsmail "Memlûkler", *DİA*, XXIX, s. 91.

¹³ İnayet, Hamid, *Arap siyasi düşüncesinin Seyri*, çev. Hicabi Kırılancık, Yöneliş Yay. İstanbul, 1991, s. 26- 27.

¹⁴ İnayet, a.g.e., s. 52; Er, Rahmi, *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, Fatih yay. Ankara, 1997, s. 2.

Paşa'dan yararlanmak amacındadır. Bu bakımdan, genel olarak, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ilkesine bağlı kalmakla beraber, Mısır sorunu boyunca İngiltere ile çatışma pahasına da olsa Mehmet Ali Paşa'nın tarafını tutmuş ve onu desteklemiştir.¹⁵

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim (ö. 1848) de babasının yolundan giderek ıslahatlara devam etmiş ve Şam'da dini seferberlik yolunu açmıştır. Bu durum, Avrupalıların faaliyetlerinde çok rahat hareket etmelerine zemin oluşturmuştur. Böylece Batılıların eliyle pek çok okulun açılmasına neden olmuş, bu yolla yenilik arayışı ve ilerleme yolundaki düşünceler farklı misyoner hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹⁶

Mehmet Ali Paşa tarafından kurulan ordu, Türk, Çerkez ve Arnavutlardan oluşmuştur. Diğer yandan orduda Mısırlıların subaylık rütbesi almaları mümkün değildir; ancak İbrahim Paşa'dan sonra tahta geçen Said'in yaptığı icraatlar sonucu orduda Mısırlıların nüfuzu artmış, subay olmalarının önündeki engeller kalkmış böylece Mısır'ın geleceğini belirleyen Urabî Paşa¹⁷ isyanına zemin oluşmuştur.¹⁸

Nitekim isyanı hazırlayan en belirgin neden, mali kurumları elinde tutan yabancı bankacılar ve tüccarlar ile toprakları ellerinde tutan Türk-Çerkez Aristokrasisi arasında halkın sıkışıp kalmasıdır. Orduda görevli bu aristokratların çocuklarıyla, orduda çekirdekten yetişmiş yerli subayların eşit haklara sahip olmamaları burada derin çatlaklar oluşturmuş ve Mısırlı subayların Urabî Paşa önderliğinde isyan etmelerine neden olmuştur. Yönetimi ele geçiren Urabî Paşa, mevcut İngiliz egemenliğine son vermiştir. Ancak bu fazla sürmemiş, halkın isyandan etkilenerek yerleşik İngilizlere saldırması, İngiliz donanmasının Kahire'yi bombalamasına ve kentin düşmesine dolayısıyla da isyanın başarısız olmasına neden olmuştur. Urabî isyanı her ne kadar başarısız olsa da Mısır halkında ilk defa bir bağımsızlık tasavvuru oluşturmuş, halk bir araya getirmiş, toplumda siyasi ve fikri bir bilincin yeşerip gelişmesine neden olmuştur.¹⁹

M. Ali Paşa'dan sonra yönetime İbrahim Paşa geçmiştir. Aynı şekilde bu dönemde de reformla sekteye uğramamıştır. Avrupa bankalarından çok fazla faizle para alan İbrahim Paşa'nın selefi Said Paşa yüzünden Mısır'ın mali durumu ağırlaşmıştır, bunu fırsat bilen

¹⁵ Karataş, Mehmet, "Mehmed Ali Paşa ve Mısır Meselesi", *Ekev Akademi Dergisi*, Y. 9, sy. 22, s. 265., İnayet, a.g.e., s. 27; Sidkî'l-Cebâhancî, "Muhammet, Evvel musavver fî târîhi Mısır'il-hâdis", *İbdâ'*, sy. 2-1983, Kahire, s. 125-140.

¹⁶ İnayet, a.g.e., s. 31.

¹⁷ Görgün, Hilal, "Urabi Paşa", *DİA*, XLII, s. 169.

¹⁸ Er, a.g.e., s. 10.

¹⁹ Ürün, Ahmet Kâzım, *1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevki*, İstanbul, 2002, s. 35.

Fransızlar, onun döneminde çeşitli misyoner okulları açmışlardır ve arkeolojik kazılara başlamışlardır. Sait Paşa'dan sonra yerine İsmail Paşa yönetime geçmiştir.²⁰

Öte yandan Rıfâ'a Rafî et-Tahtâvî²¹(1801-1873) önderliğindeki aydınların önemli mevkilere gelmesi ve 1871 yılında Cemâleddîn Afgânî'nin²² (1838-1897) İslam ülkelerinin işlerine yabancıların karışmaması gerektiği hususundaki önemli daveti halkın milli şuur ve mücadeleye yönelmesini hızlandırmıştır. *el-Vatan* Gazetesi etrafında toplanan aydınlar: “*Mısır Mısırlılarıdır*” başlığını kullanarak milli mücadele ruhunun gelişmesine zemin hazırlamışlardır.²³

Nitekim Mısır'da Urabî Paşa isyanı dâhil, baş gösteren olaylar, her ne kadar İngilizlere karşı bir başkaldırı gibi görünse de hedefte Türk ve Çerkez burjuvazisi de vardır. İsmail Paşa'nın başa geçmesinden sonra Mısırda sosyal, siyasi, kültürel ve edebiyat alanında yeniden bir canlanma görülmüştür, bu durumun nedeni İsmail Paşa'nın Avrupa'da okumuş olmasıdır. Bu dönemde, yabancı pamuk tüccarları, Amerika'daki iç savaştan dolayı buradaki üretimi duran pamuğa olan ihtiyacı Mısır üzerinden karşılama yoluna gitmişlerdir.²⁴ Bu tarım ürününe karşı olan talebin artması İsmail Paşa'nın borçlardan kurtulmak için vergilerde artış yapmamasına, Süveyş Kanalı'nın kendine ait hisselerini 1869'da İngilizlere satmasına mani olmamıştır. Bütün bu gelişmeler, onun iflasını engelleyememiştir, aynı zamanda İngilizlerin öncülüğünde *Divanı Umumi*'nin kurulmasına oluşan zemine mani de olmamıştır. Diğer yandan Mısır'da ilk bankalar, 1850'lerde kurulmuştur. 1877 yılında, sayıları sekize ulaşmıştır. Bankaların hepsi Fransa ve İngiltere'ye organik olarak bağlıdır. Bütün bu gelişmelerin ışığında İsmail Paşa döneminden itibaren ekonomide bir durağanlık baş göstermiştir. Yapılan düzensiz harcamalar yüzünden bütçe dengeleri bozulmuş böylece hazine erimiştir. Bu durum, 19. yy.dan sonra Mısır'daki yerli tüccarların iflasına ve çoğu tüccarın yabancılardan çıkmasına neden olmuştur. Bunun nedenlerinden biri de, o dönem Osmanlı toprağı olan Mısır'ın, Osmanlı devletinin yabancılara tanımış olduğu kapitülasyonlardan nasibini almasıdır.²⁵

²⁰ Görgün, Hilal, “Mısır”, *DİA*, XXIX, s. 569.

²¹ Görgün, Hilal, “Rıfâ'a Rafî et-Tahtâvî”, *DİA*, XXXV, s. 95; Akçay, Cihaner, *Rifâ'a Râfi et-Tahtâvî (Hayatı, Edebi Kişiliği ve Toplumsal Konulardaki Düşünceleri)*, (Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara. 1992. Rıfâ'a Rafî et-Tahtâvî ismi kullanımda kolaylık sağlaması açısından tezin bundan sonra geçtiği yerlerde Tahtâvî şeklinde verilmiştir.

²² Asıl adı Cemâleddîn Esedabâdî'dir. el-Afgânî öğrencisi Muhammed Abduh, tarafından yazılan biyografisine atfen Afganlı olduğunu ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için, bkz. Hamid İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, çev. Hicabi Kırlangıç, Yöneliş Yay. İstanbul, 1997, s. 95-105; Yurdaydın, Hüseyin G., *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniv. Yay., Ankara, 1971, s. 220-229; Ridvan, Fethî, “Devrû'l-emâim fi târihi Mısır”, *ed-Dûhâ*, sy. 8-1982, s. 33-35.

²³ Er, a.g.e., s. 10.

²⁴ Yıldız, Musa, *Necîb Mahfûz'un Sembolik Romanları*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 3; Er, a.g.e., s. 29; İnayet, a.g.e., s. 28.

²⁵ İnayet, a.g.e., s. 28-30.

1869'da İsmail Paşa döneminde Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla stratejik önemi artan Mısır'a asker çıkaran İngiltere 13 Temmuz 1882 yılında ülkeyi işgal etmiştir. Bu olaya tepki olarak içinde pek çok aydının da bulunduğu isyan hareketleri çıkmıştır. Nitekim İsmail Paşa'nın devletin her kademesindeki başarısızlığı, mali politikadaki dengesizliği, idare etme yetisinin yetersizliği işgali hızlandırmıştır.²⁶

Öte yandan Birinci Dünya savaşıdan sonra Mısır'da çok hızlı sosyal değişikliklerin meydana geldiği gözden kaçmamıştır. İngilizler tarafından bu dönemde bir koloni gibi kullanılan Mısır, resmen savaşta yer almasa da, Mısırlılar amele kıtalarında kullanılmıştır. Pek çok köylü sahip oldukları hayvanlarıyla beraber, İngilizlere yardım amaçlı askere alınmışlardır. Bu anlamda Mısır, İngilizlerin adeta lojistik kıtası haline gelmiştir. Öyle ki Nil deltası bu dönemde İngilizlerin talimgâhanesi gibi işlev görmüştür.²⁷

II. Abdülhamit 1877 yılında Osmanlı Meclisini kapatarak, Kanuni Esasi'yi askıya almıştır ve kendisine muhalif pek çok kişiyi, İstanbul dışına sürmüştür. Sınırların dışına çıkarılan Araplar da Abdülhamit'in yapmış olduğu bu tavrı kendilerine ve düşünce özgürlüğüne bir baskı addederek yönetime yer altından savaş açmışlardır. Nitekim bu dönemden sonra ilk defa Beyrut, Kahire ve Trablus'taki bazı duvarlarda Osmanlı yönetimine karşı yazılan bir takım afişler görülmeye başlanmıştır. Söz konusu afişlerde Arapların, Türklere karşı ayaklanmaları ve Osmanlının Arap topraklarını terk etmesi gerektiği şeklinde yazılar yer almıştır. Bu olay, Arap ulusalcılık hareketinin Osmanlı'ya ilk başkaldırısıdır.²⁸

Birinci Dünya Savaşı başladığında halen bir Osmanlı toprağı olan Mısır'da işgalci güç olan İngiltere, Almanların yanında savaşa giren Osmanlı'ya gösterdiği tepkiden dolayı Mısır'da baskıları arttırmıştır. Bütün olanlara rağmen, Mısır aydınları Mısır Valisi Abbas'ı destekleyenler ve İngilizlerin varlığının sürmesini isteyenler şeklinde iki guruba bölünmüştür. Nitekim savaşın son bulmasıyla Sa'd Zağlul liderliğinde 'Abdülaziz Fehmî Bey, 'Alî Şaravî Paşa, İngiliz delegelerine partileri *Veft*'in himayesinde bağımsızlık önerisi götürmüşlerdir. Ancak, İngilizler bunu kabul etmeyerek Zağlul Paşa'yı tutuklayıp Malta'ya sürmüşlerdir.²⁹ Sa'd Zağlul, İngiliz liberal sisteminden çok etkilenmiş ve ilhamını İngiliz liberal vicdanından almıştır.³⁰

²⁶ Ayyıldız, Erol, "Mısır'da İngiliz İşgalinin Arap Dili Üzerindeki Tesirleri", *UÜİF. Dergisi*, 1986, sy. 1, s. 69.

²⁷ Görgün, Hilal, "Mısır", *DİA*, XXIX, s. 570.

²⁸ İnayet, a.g.e., s. 185.

²⁹ Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl siyasi Tarihi (1914- 1990)*, c. I, s. 205.

³⁰ Ürün, a.g.e., *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s. 10.

Bunun neticesinde ilk defa kadınların da katıldığı kitlesel tepki gösterileri yapılmıştır. Mısır tarihinde 1919 devrimi³¹ diye zikredilen bu olaylar sonrasında her ne kadar mutlak bir zafer kazanılmamışsa da Mısırlılarda bir araya gelmenin kudreti birlik olma düşüncesi İngilizler 'de sokağın nabzının tutulması gereği düşüncesi meydana gelmiştir. Öte yandan Yükselen tepkileri bastırmak için İngilizler, basın özgürlüğüne kısıtlama getirerek, Ezber'i bir süre kapatmışlardır.³² Bütün bu olayların gölgesinde Osmanlı imparatorluğunun gerileme dönemine girmesiyle Tanzimat'la hareketlenen bağımsızlık arayışlarına doğu toplumlarından giren ilk ulus Mısır'dır.³³

I. Fuat, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır'ın bağımsızlığı için çaba sarf etmiştir, ancak başarılı olmamıştır. Nitekim 28 Şubat 1922'de İngiltere Mısır'ı tek taraflı bağımsız devlet ilan etmiştir. Bunun üzerine Sultan Fuat, 1922 de Melik unvanı almış ve monarşi ilan edilmiştir. Belçika'dan da örnek bir anayasa oluşturulmuştur. Söz konusu anayasa, krala geniş haklar tanıyan bir özellik taşımaktadır.³⁴

II. Abbas döneminde İngiliz karşıtı vatansever hareket *el-Hâreketü'l-vatanîyye* Mustafa Kâmil'in önderliğinde yeniden canlanarak geniş halk desteğini almıştır.³⁵ Mustafa Kâmil, Mısırlılara İngilizlerin yaptıkları zulme karşı tepki gösteren, halkı uyandırmayı hedef edinen ulusal hareketi başlatan kişidir. İngilizlerin yaptıklarını duyurmak için üç dilde *el-Livâ* adında bir gazete çıkarmış ve Mısır halkının çektiklerine karşı bir kamuoyu oluşturmak için pek çok Avrupa başkentini dolaşmış, konuyla alakalı kulis çalışmaları yapmıştır. Aynı zamanda ülke içerisinde de *Vatan* partisini kurmuştur.³⁶

Nitekim 15 Mart 1922'de, İngiltere mevcut şartlar gereği Mısır üzerindeki himayesini kaldırmıştır. 1924 yılında yapılan seçimler sonucu Zağlul Paşa ezici bir galibiyetle başa geçmiş, reformlara başlanmıştır, sendikalar aktif hale getirilmiş, Kahire Üniversitesi kamulaştırılmıştır.³⁷ Aynı şekilde 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'yla Mısır'la, Türk ve Osmanlılar olarak bağlarımız tamamen kopmuştur. 1930 yıllara gelindiğinde Mısır'ın bağımsızlığı için çok çaba sarf eden Zağlul'un partisi *Veft* ten

³¹ Mûrû, Muhammet, *el-Hâreketü'l-İslâmîyye fî Mısır*, Dâru'l-Mısriyye lî'n- neşr ve't-tevzî', Kahire, 1994, s. 67; 'Avâdif, Abdurrahman, *et-Teyyâretü'l-fikrîyye ve's-siyâsetü's-sâide fî Mısır ve Fîlîdîn*, 'Âlemü'l-me'ârif, Kahire, 1980, s. 62-64.

³² Mûsa, Selâme, *Terbiyetu Selâme Mûsa*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 102. Söz konusu kitaba bu çalışmada çok yer verileceğinden dipnotlar, yazar adını takiben 'Terbiye' şeklinde kısaltılarak sunulacaktır.

³³ İnayet, a.g.e., s. 26.

³⁴ Ürün, a.g.e., s. 5.

³⁵ Görgün, Hilal, "Mısır", *DİA*, XXIX, s. 570.

³⁶ Goldschmidt, Arthur, *Egyptian Nationalist Party*, Harvard Üniv., 1968, s. 310-316.

³⁷ Ürün, a.g.e., s. 10.

başka, biri milliyetçi çizgide olan *Mısru'l-fetât* diğeri ise Hasan el-Bennâ tarafından kurulan İslamcı çizgideki *İhvânü'l-Müslimîn* partileri dikkat çekmektedir.³⁸

Ancak Mısır'ın tam bağımsızlığı, 1936 yılında, yükselen Mussolini'ye karşı zor durumda kalan İngiltere'nin Faruk döneminde, Nahrâs Paşa hükümetinin kabul ettirdiği antlaşmayla gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle beraber önemli bir gelir kapısı olan pamuğa olan talebin azalması sonucu Mısır'da bir ekonomik darboğaz baş göstermiş, enflasyon artmış, bununla beraber vergiler de arttırılmıştır. Ekonomik anlamda Mısır, 1931 yılında gümrük bağımsızlığına; 1936'da mali bağımsızlığa kavuşmuştur. Mısır ulusal burjuvazisi Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok güçlenmiştir, bu da Mısır'ın geleceğini inşasında yeniden bir umudun doğmasına vesile olmuştur. Mısır'ın 1936 yılında İngiltere'den tamamen kurtulması ve siyasi bağımsızlığa kavuşması neticesinde bir kalkınma hamlesi gerçekleşmiştir.³⁹

Öte yandan 1948 yılındaki İsrail yenilgisi ve ekonomik sıkıntılarla boğuşan halk ayaklanmıştır. Bu durumu endişeli bulan General Necip komutasındaki Hür subaylar, patlak veren seçim krizini de bahane ederek askeri darbe yapmışlardır. Daha sonra aynı fırkaya mensup başka bir subay Cemâl Abdülnasır, Necip'i devirerek yönetimi ele geçirir.⁴⁰

Tezimizin konusunu teşkil eden yazar ve gazeteci Selâme Mûsa'nın yaşamış olduğu devirdeki siyasi yapıya kısaca değinmeye çalıştık. Gerçek şu ki: Her birey yaşadığı çevredeki olaylardan etkilenir, Mûsa, bu anlamda çevresinde olup bitenle yakından ilgilenmiş ve kaleminin yaşananlara karşı kendisini bir mecraaya sürüklemesine mani olamamıştır. Bu tasavvurla yazarın daha iyi tanınması adına dönemin Mısır'ına kısaca ayna tutulmaya çalışılmıştır.

2. İlmî ve Kültürel Durum

Batı sömürsünden kurtulma yolundaki Arap Edebiyatı 19. yüzyılda Mısırlı ve Suriyeli aydınların liderliğini üstlendikleri hareketlerle ivme kazanmıştır.⁴¹

M. Ali Paşa döneminden itibaren Mısır'da batıya giderek, oranın kültürünü görmüş bireylerde, kendi okudukları ve avamın tasavvurlarıyla, yaşamları arasındaki farkı işlemeleri sonucunda halkın düşünce dünyasında bir takım ciddi değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Kahire Arap düşünce hareketlerinin merkezlerinden birisi konumuna gelmiştir.⁴²

³⁸ Ürün, a.g.e., s. 4.

³⁹ İnayet, a.g.e., s. 77.

⁴⁰ Gün, Kerem, "Yalancı Bahar", *Çankaya Üniversitesi Gündem*, sy. 46, 2012, s. 9.

⁴¹ Ürün, Ahmet Kazım, *Necip Mahfuz, Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Çizgi Kitabevi, 2002, s. 15.

⁴² İnayet, a.g.e., s. 29.

Dünyadaki gelişmelere seyirci kalmayan Osmanlı padişahları hayatın her alanını etkileyen yeniliklere girişmişlerdir. Nitekim hükümdarlar var olan düzensizliklerden kurtulmak için 18. yüzyılın sonlarından itibaren ıslahatlar başlatmışlardır. III. Selim (1798-1807), II. Mahmut (1808-1839), Abdülmecit (1839-1861) tarafından bu alanda başlatılan değişim süreci, Osmanlı tarihinde ilk defa Tanzimat adıyla bilinen ve en önemli aşaması *Hattı Şerifi Gülhane* diye tabir edilen fermanla başlamıştır. Bu fermanla Osmanlı yönetimi yüzyıllardır süregelen devlet kademelerinden vazgeçmiştir; tımar sistemi kaldırılmış, din dil ırk ayırımı yapılmaksızın bir Osmanlı vatandaşı olma mefhumu yasaya kavuşmuştur. Abdülmecit'in *Kanunî Esasîyesi* (1876) ise terim olarak İslam kültüründe ilk kez kullanılmıştır.⁴³

Napolyon Bonapart'ın Mısırı işgal etmesi yeni Arap edebiyatının başlangıcı kabul edilmektedir. Bazı Mısırlılara göre bu işgalden sonra meydana gelen gelişmeler Arap Rönesans'ı gibidir. Napolyon'un yanında getirdiği çeşitli dallardaki araştırmacı ve bilgin bu düşüncenin oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁴

Bunun ilk göstergesi 1809'da Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmeye başlanmasıdır.⁴⁵ Bu öğrenciler, Mısırlılara göre Rönesans olan, *Nahdâ* hareketini başlatmışlardır. Dedesi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın izinden giden ve Babîâlî'nin oluruyla hıdivlik⁴⁶ vasfını alan İsmail Paşa da Tahtâvi gibi Avrupa'da eğitim görmüş kişileri belirli görevlere getirmiştir. Öte yandan İngilizlerin ilköğretimden yükseköğrenime kadar her merhalede eğitim dilini İngilizce yapması ulusal kimliğin oluşmasında büyük bir rol oynamıştır. Dil olmadan ulus olunamayacağını düşünen aydınlar, eğitimin Arapça yapıldığı Kahire Üniversitesi'ni açana dek gerek ulus gerekse de uluslararası düzeyde kampanya başlatmışlardır. İngilizlerin dil konusundaki baskıları Mısırlılar nezdinde bir milliyetçilik dalgasının oluşmasına ve yazarların ulusal temalar işlemesine neden olmuştur.⁴⁷

Mehmet Ali Paşa, Avrupa'ya dönük bir siyaset izlerken, İsmail Paşa doğulu mu kalalım batılı mı olalım konusunda kararsızlığa düşmüştür. Kaldı ki ele aldığımız yazar Selâme Mûsa, Mısır'ın 1000 yıl Roma'nın himayesinde kalmasından dolayı burayı doğu

⁴³ Hidayet, Hamid, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, çev. Hicabi Kırılancık, Yöneliş yay., İstanbul, 1997, s. 24; bkz., Kutluoğlu, Muhammet Hanefti *Tanzimat Dönemi Osmanlı Dış Politikası ve Diplomasisi, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK, Ankara, 1999, s. 79.

⁴⁴ Ürün, Kazım, *Necip Mahfuz Toplumsal gerçekçi Romanları*, Çizgi Yay. Konya, 2002, s. 4.

⁴⁵ Kutluoğlu, Muhammet Hanefti, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *DİA*, XXV., s. 64.

⁴⁶ Hıdiv kelimesi bazı kaynaklarda "hidiv" şeklinde geçmektedir. Kelimenin başındaki "H" harfi Arapçada noktalı olan "Hi" harfidir. Bundan dolayı "Hıdiv" şeklindeki kullanımı uygundur. Sultan Abdülaziz zamanında Mısır valilerine verilen unvan olan "Hıdiv" unvanı ilk olarak 8 Haziran 1867 yılında Sultan Abdülaziz tarafından, Büyük Fuat Paşa'nın isteği üzerine Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu İsmail Paşa'ya verilmiştir.

⁴⁷ Ürün, Ahmet Kazım, *1868-1932 Mısır'da Bir Türk Şair Ahmet Şevki*, Çizgi Araştırma-inceleme, İstanbul, 2002, s. 13-17.

görmez; aksine batı görür. Mûsa, Avrupayı genlere sahip olmasına rağmen Mısırdaki ne siyasette ne kültürde ne de eğitimde bir batılı anlayışın olmadığını belirtmiştir. Tahtâvî (ö. 1873) ve Muhammed ‘Abduh (ö. 1905)’ tan sonra Kasım Emin (ö.1905), Hüseyin Heykel (ö. 1965), Tefvîk el-Hakim (ö. 1987) gibi çağdaşları da Selâme gibi batıyı takip etmişlerdir. Bunların Selâme'den farkları kendilerine bırakılan doğu mirasını batıya entegre etmeye çalışmalarıdır.⁴⁸

19. yy.dan itibaren kültür, tarih ve dil ekseninde zuhur eden bir Arap milliyetçiliği karşımıza çıkmaktadır. Bunun en büyük nedeni, batı tesirindeki Arap coğrafyasında görülmeye başlanan sekülerizmin etkisidir. İbrahim Yazıcı, Butros Bustani, Corcî Zeydan ve Azuri gibi yazarlar, seküler Arapçılığın yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu kültürel ve fikri altyapı ile yetişen yeni nesiller siyasetin de etkisiyle bir takım dernekler, komiteler kurarak büyük bir Arap krallığı kurulması için faaliyetlere girişmişlerdir. Bu dönemde Suriye, Lübnan ve Mısır’da Arap kökenli dernekler dikkat çekmeye başlamıştır.⁴⁹

Mısır’daki dilsel tartışmalar, 18.yy.’dan sonra özellikle Fransa’nın Mısır’ı işgaliyle hız kazanmıştır. Napolyon’unun ordusuna dil konusundaki ilk direktifi, “Fransızca’yı öğretin; Bu vatana en büyük hizmettir” şeklinde olmuştur. Bu dönemde bu uğurda Mısır’da Fransızca basılan pek çok gazete ve mecmuaya rastlanabilmektedir. Nitekim Napolyon’un çizdiği bu çizgiyle Mısır’a gelenler de aynı düşüncüyü sürdürmüşlerdir. Örneğin Mısır’ın özel temsilcisi İngiliz William Wilkocs da fusha yerine ammi dilinin kullanılmasını emretmiştir. Bu düşüncesini en çok destekleyen kişi olarak Selâme Mûsa’yı görmekteyiz.⁵⁰ Daha sonra açılan sayısız Amerikan, İngiliz, Fransız okulları da bünyelerindeki çocuklara verdikleri eğitimlerle Arapçayı adeta hedef almışlardır. Benzer durum İngilizlerin Mısır’ı işgalinde görülmektedir.⁵¹

İngiltere, dili yani Arapçayı değiştirme namına büyük politikalar gütmüştür.⁵² Nitekim İngilizler, Osmanlı’dan kopararak, meydana gelen Ortadoğu yapısını birleştiren en büyük olgunun Kurân dili Arapça olduğunu fark etmişler ve işgal ettikleri bölgelerdeki kavimlerin dillerini ortaya koydukları milliyetçilik planlarıyla da desteklemişlerdir. İslamiyet’in yayılmasıyla söz konusu lehçelere kullanım alanı bırakmayan Fasih Arapça Mısır örneğinde olduğu gibi sadece burada etkisinin azaltılması çalışmaları yapılmamış, aynı şekilde Irak, Suriye özellikle de Lübnan da çok desteklenmiştir. Başka bir ifadeyle Lübnan’da bulunan Hristiyan Arapların bu düşüncenin öncüleri olmalarına zemin hazırlanmıştır. Yukarıda

⁴⁸ Şibli, Seyyât Emin, *Selâme Mûsa ve nemûzecu’l-ğarbî*, el-Ahrâm, 4 Temmuz 2014.

⁴⁹ Şen, Demir, Yaşar-Kenan, “Doğuş Dönemi İtibariyle Türk-Arap Milliyetçiliği İşbirliğinden Çatışmaya”, *Akademik Orta Doğu*, c. 5, sy. 2, 2011, s. 109-113.

⁵⁰ Mûsa, Selâme, *el-Belâğâtü’l-‘asrîyye ve’l-luğâtü’l-‘Arabîyye*, Selâme Mûsa lî’n-neşr ve’t-tevzi’, Kahire, 1945, s. 179.

⁵¹ Afîfî, Ahmet, *el-Luğâtü ve’s-sirâ’ü’l-hadâre*, Külliyetü’d-daru’l-‘ulûm, Câmî’âtü’l-Kâhira, ts. s. 24-25.

⁵² Çetiner, Bedrettin, “Arap Âleminde Fasih Dil - Ammi Dil Mücadelesi”, *MÜİF. Yay.*, sy. 7/10. s. 350.

zikrettiğimiz, ülkelerde bu çalışmaları üstlenen kişi ve aileler karşımıza çıkmaktadır. Lübnan'da doğup, daha sonra Mısır'a yerleşen, edebiyatçı ve şair Mey (Marie) Ziyade en dikkat çeken kişidir.⁵³

Mûsa, Mey'in babası İlyâs Ziyade'nin gazetesi *el-Mahrûsa*'da, bir dönem çalışmış ve daha sonraları ise sık sık kendilerini ziyaret etmiştir.⁵⁴

Mey, 1886 yılında Nasıra'da doğmuş, 1941 yılında Mısır'da ölmüştür. Babası Lübnan asıllı bir öğretmen-gazetecidir, annesi ise Filistinlidir. Rahibelik eğitimi alan Mey, 1908 yılında Mısır'a ailesiyle göç etmiştir.⁵⁵

Çocukluğundan itibaren Fransızca eğitimi alan Mey, Fransız terbiyesiyle büyümüştür. Babası Mısır'a taşındıktan sonra gazetecilik yapmıştır. Mey, döneminde çok revaçta olan Edebiyat Salonlarını ilk tertip eden kişidir. Salı günleri evinde dönemin edebiyatçı, şair ve düşünce adamlarıyla, edebiyat ve fikir toplantıları icra etmeye başlamıştır. Zekiliğiyle, üslubuyla, konulara hâkimiyetiyle ön plana çıkan Mey, yaptığı toplantılarda katılımcıları etkisi altında bırakmayı başarmıştır. Bu toplantılara Selâme Mûsa ve onu en çok etkileyenlerin başında gelen, “Çağın neslinin üstadı” lakabını alan Ahmet Lutfi es-Seyyid başta olmak üzere Abdülaziz Fehmi, Şiblî Şumeyl, Süleyman Bûstani, Abbas Mahmut el-Akkad, Ahmet Şevki, Halil Mutran, Yakup Saruf, İbrahim el-Mâzini ve Taha Hüseyin gibi edebiyat öncüleri katılmışlardır.⁵⁶ Aynı zamanda Mey gibi Lübnan'daki kargaşadan kaçan entelektüeller Mısır'da Arap diliyle ilgilenmeye başlamış ve ele geçirdikleri matbuat sektörüyle de hazırladıkları dokümanları ve eserleri neşretme fırsatını yakalamışlardır. Bütün bu gelişmelerin ışığında Mısır'da fasih dil ammi dil çatışmalarının çoğaldığı görülmektedir.⁵⁷

Mey Ziyade'nin bir diğer özelliği de Mehcer Edebiyatçılarıyla Mısır'daki dönemin yukarıda adlarını zikrettiğimiz aydınları arasında bir bağ kurmasıdır. Mey yaklaşık 20 yıl boyunca hiç görmediği, bir araya gelmediği kendisi gibi Lübnan asıllı olan Cıbran Halil Cıbran (1883- 1931) ile mektuplaşmıştır. Önceleri, edebiyat ve fikir paylaşımlarından oluşan mektuplaşma daha sonra yerini aşka bırakmıştır. Cıbran'ın ölümüyle Mey, ağır bir depresyon dönemine girmiş ve akıl hastanesindeki tedavinin ardından ailesi ve dostlarının desteğiyle ayakta durabilmiştir.⁵⁸

⁵³ Taşdelen, Hasan, *Mey Ziyâde, XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri ve Tesirleri*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Bursa, 2000, s. 22; Ayyıldız, Erol, “Mey Ziyade”, *DİA*, XXIX, s. 499.

⁵⁴ Mûsa, Terbiyetü, *Müssesetü hindavî Li't-ta'lim ve's-sekâfe*, Kahire, 2012, s. 122.

⁵⁵ Jacob, M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi* (20. YY.), çev. Bedrettin Aytaç, Gündoğan Yay., 1994, s. 26.

⁵⁶ Ayyıldız, Erol, “Mey Ziyade kimdir? Hayatı ve eserleri,” <http://www.kimdirhayatieserleri.com/mey-ziyade-kimdir-hayati-ve-eserleri-hakkinda-bilgi.html>.20.05.2015.

⁵⁷ Çetiner, Bedrettin, “Arap Âleminde Fasih Dil - Ammi Dil Mücadelesi”, *MÜİF*, Yay., s. 351.

⁵⁸ Çetiner, Bedrettin, “Selma Rıza ve Mey Ziyade'nin Eserlerinde Kadın Sorunu”, *AÜDCF*. Dergisi, 42, 1-2, (2002), s. 72., bkz. Cıbran, Halil, *Aşk Mektuplar*, çev. Ersan Devrim, Kaknüs Yay. 2000, s. 5; Delav, Zeynep,

Burada Mey Ziyade'yi bu denli ele almamızın en büyük nedeni, batılı anlamda başlattığı edebiyat-düşünce sohbetleridir. Araştırmamız neticesinde dönemin hemen hemen bütün basın-yayın sahiplerini, yazarlarını, siyasi figürlerini bir araya getirdiğini görmekteyiz, aynı zamanda Ziyade ailesi olarak Selâme Mûsa'yla çok samimi ilişkiler kurmuşlardır, söz konusu durum, Mûsa'nın hayatını ve dönemi anlattığı kitabı *Terbiyetü Selâme Mûsa*'da, Mey'e özel bir bölüm ayırmasına neden olmuştur.⁵⁹

Bütün bunların ışığında bu dönemde dilin mahiyeti konusunda bir takım fraksiyonların ortaya çıktığı görülmektedir.

1) Eskiye bağlı kalarak, Kurânı Kerim üslubunu Mısır için ideal kabul eden muhafazakâr kesim, bu düşüncenin en keskin savunucuları Mustafa Sadık er-Rafii (ö. 1937), Şekîb Aslan (ö. 1946)'dır.

2) Fasih Arapçanın tamamen terk edilerek yerine ammi dili resmi dil olacak şekilde fasih-ammi karışımı bir dilin tesisini ileri süren yenilikçi kanat, bunun da hamileri Ahmet Lütî es-Seyyid ve Taha Hüseyin'dir. es-Seyyid ve Hüseyin bu yönleriyle Muhammed Hüseyin Heykel ve Selâme Mûsa'dan ayrılmaktadırlar.

3) İlhamını İslam öncesi Firavunculuk döneminden alan ulusal edebiyatı savunan kesim, Muhammed Hüseyin Heykel ve Selâme Mûsa bu akıma öncülük etmişlerdir.⁶⁰

Nitekim edebi ve siyasal anlamda Mısır edebiyatı ele alındığında, üç düşünce akımının bir araya gelmesinden dolayı çok büyük bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Bu gelişmeler, batı uygarlığının izlenmesi, dini yenilik ve Mısır vatanseverliğidir. Selâme Mûsa son grupta yer almıştır.⁶¹

Diğer yandan Mısır'a göç edenler burada Nahdâ'yı yani Arap Rönesans'ını başlatmışlardır. Şamlı Hristiyan Arapların, yabancı ülkelere göç etme gibi üçüncü bir çözümleri vardı. Bunların bir bölümü Kuzey ve Güney Amerika'ya bir bölümü ise Mısır'a göç etmişlerdir.⁶²

Tüm bu gelişmelerin ışığında, 1869'da İsmail Paşa döneminde Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla stratejik önemi artan Mısır'a asker çıkaran İngiltere 1882 yılında ülkeyi işgal etmiş, bu tarihten sonra İngiltere, Arapçayı değiştirme namına büyük politikalar gütmüştür.⁶³

Istırap En Güçlü Ruhları Ortaya Çıkarır, Milat Gazetesi 03.08.2012; Tan, Altan, *Hiç Görmeden*, Hürriyet Gazetesi 16.09.2007.

⁵⁹ Mûsa, Selame, *Terbiyetü Selame Mûsa*, Müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 225.

⁶⁰ Ayyıldız, Erol, "Mısır'da İngiliz İşgalinin Arap Dili Üzerindeki Tesirleri", *UÜİF.*, sy. 1, 1986, s. 69-73.

⁶¹ İnayet, *a.g.e.*, s. 33.

⁶² İnayet, *a.g.e.*, s. 36.

⁶³ Er, *a.g.e.*, s. 1.

Bu anlamda 1798 yılı, Arap edebiyatının öncesini ve sonrasını kesin çizgilerle ayıran bir dönem değildir. Edebiyatta görünen yenilikler 19. yy.'ın ikinci yarısındadır. Diğer yandan bu tarih Mısır'daki bütün değişimlerin başlangıcı kabul edilmektedir.⁶⁴

Mehmet Ali Paşa, doktorların, mühendislerin ve devlet kademelerinde görev yapacakların yetişmesi için yurt dışı bursları açmıştır. Bu amaçla ilk öğrenci gurubu önce İtalya'ya sonrakiler de Fransa'ya yollanmıştır. Bu öğrenciler, yabancı ülkelere teknik ve endüstri öğrenmek için gönderilmelerine rağmen bulundukları ülkelerin edebiyatlarıyla ilgilenmiş, burada edindikleri tecrübeleri Mısır'a ilk taşıyanlar olmuşlardır. Fransız işgali esnasında her ne kadar, tiyatro, kütüphane gibi bir takım organizasyonlar kendileri tarafından yapıp icra edilse bile bunlar halk arasında ilgi görmemiştir. Başka bir ifadeyle Mısır'daki kültürel değişimler, M. Ali Paşa'yla başlamıştır. Çünkü ilk defa yurt dışına eğitim için gönderilen öğrenciler, Avrupa'da geçirdikleri yaşantının izlerini Mısır'a taşımışlardır. Bunlar, aynı zamanda kültürlerinden olmayan bir takım edebi ürünü ve söz sanatlarını da edinmişlerdir. Söz konusu kişiler, gerek çeviri gerekse de batıdaki edebi-kültürel yaşantıyı adapte etmek suretiyle, sosyal hayata yön veren reformları başlatmışlardır.⁶⁵

Nitekim bu dönemde Arapça, Türkçe ve az da olsa klasik eserlerin basımına başlanmıştır, 1828 yılında *Vâkâi Mısır* adında dili Türkçe ve Arapça olan resmi gazetenin yanı sıra ilk Arapça gazete *Curnâlû'l-Hidiv*'in basımına başlanmıştır.

Belirttiğimiz durum için ilk defa çaba sarf eden kişi Rifâ'a Râfî' et-Tahtâvi'dir⁶⁶, Tahtâvi, 19. yüzyılın son çeyreğinde Mısır'ın bütün siyasi kültürel ve edebi hayatına gerek direkt gerekse de dolaylı olarak yön vermiştir. Ezher mezunu olan Tahtâvi, Fransa'ya gönderilen öğrenci grubuna imamlık yapmak üzere görevlendirilmiştir, burada beş yıl kalan Tahtâvi, genel olarak içinde yaşadığı atmosferden çok etkilenmiştir. Asıl görevinin yanında çok iyi derecede Fransızca öğrenmiştir. Aynı zamanda Racine, Voltaire, Rousseau ve Montesquieu gibi batılı yazarların eserlerini okumuştur. Fransız aydınlanma dönemi düşüncesini böylece öğrenmiştir. Nitekim bu fikirleri Mısır'a taşımıştır. Fransa'da geçirdiği evreleri ülkesine döndükten sonra *Tahlîsu'l-İbrîz fî Telhisi Bâriz* adında bir kitapta toplamıştır. Bu eser, Avrupa toplumunu farklı yönleriyle ele almaktadır. Tahtâvi, kitabında Avrupalıların sırf Avrupalı oldukları için sahip oldukları bütün adet ve geleneklerini reddetmenin hata olduğunu belirtmiştir. Fransa'nın yönetimiyle ilgili örneğin anayasanın muhtevası, seçimlerin nasıl yapıldığı, meclisin oluşumu, birey hak ve ödevlerine olan saygıyı

⁶⁴ Er, a.g.e., s. 5.

⁶⁵ Er, a.g.e., s. 1.

⁶⁶ Er, a.g.e., s. 6; Livaoğlu, Hilal, *Mısır'da Antik Mirasa Dönüş: Fravunizm Tezi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 16-22.

işleyerek, Fransa'nın örnek alınması gereğini vurgulamıştır. Batıyı gözlemleyerek kaleme aldığı bu eser, Batılılaşma meyanında ilk kıvılcımın yakılması anlamını taşımaktadır.⁶⁷

Mehmet Ali Paşa zamanında başlayarak, pek çok Avrupalı devletin dini tebliğ heyetleri, Mısır'da faaliyetler yürütmeye başlamışlardır. Öyle ki; 1863-1879 yılları arasında bu heyetler tarafından yetmiş sekiz Amerikan, Fransız, İtalyan, Yunan, Alman okulu kurulmuştur. Bu okullarda okuyanların çoğunun Mısırlı olması kültür ve eğitim hayatını çokça etkilemiştir. Nitekim daha sonra buralardan mezun olanlar, 1872 yılında Ezher Üniversitesi'nin yükseköğretimdeki tekeline kırmak namına Avrupalı eğitim, yöntem ve metotlarını ihtiva eden *Dârü'l- 'Ulûm* adında bir üniversite kurmuşlardır.⁶⁸

Tahtâvi Mısırlıları modern ilimleri öğrenmeye davet eden ilk Mısırlı yazarlardandır.⁶⁹ Avrupalı bilginlerin etkisinde kalan Tahtâvi, eserlerinde her ne kadar Kurân ve hadislerden örnekler vererek Müslüman kardeşliğine atıfta bulursa da ilerde Cemâleddin Afgânî'nin önderliğini yapacağı “Mısır Mısırlıdır” tasavvurunu ülkede ister Müslüman, ister Kıpti isterse Yahudi olsun herkes Mısırlıdır savını ilk ortaya atan kişidir.⁷⁰ Fransa'da yaşadığı yıllarda vatan özlemini eserlerinde çok sık işlemesi vatan sevgisini ilk işleyen kişi olması vasfını kazandırmıştır. Öyle ki Firavun dönemiyle ilgili bilgiler edinmesi, Onun vatancılık yönünü ortaya çıkarmıştır. Başka bir ifadeyle bu konuda bilgiler edindikçe, Mısırlı daha çok övünç duyan Tahtâvi, kadim Mısır'ın tek varisinin Mısır olduğuna inanmış bunu şiirlerine konu yapmış ilk Mısırlı olmuştur.

Böylece sonraları revaca bulacak olan Firavunculuk düşüncesinin, Muhammed Hüseyin Heykel, Tefik el-Hakîm özellikle de daha sonra geniş bir şekilde ele olacağımız Selâme Mûsâ'da oluşmasına zemin hazırlayan ilk kişidir.⁷¹ Aynı zamanda eski bir Ezherli olma sıfatıyla bu kurumda din ilimlerinin yanı sıra pozitif ilimlerin de olması gerektiğini; erkek çocuklar kadar kız çocukların da okumaları gerektiğini bazı eserlerinde dile getirmiştir.⁷²

Çevirmenlik yönü de ağır basan Tahtâvi, Fenelon'un *Les Aventures de Telemaque* adlı eserini Arapçaya çevirmiş, daha sonra ülkemizde Yusuf Kamil Paşa'nın aynı eseri *Telemâk* adıyla çevirmesine hem kılavuzluk yapmış hem de Arapça çevirisinden istifade etmesine

⁶⁷ Er, a.g.e., s. 5.

⁶⁸ İneyet, Hamid, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, çev. Hicabi Kırlangıç, Yöneliş Yay., İstanbul, 199, s. 41.

⁶⁹ İneyet, a.g.e., s. 45.

⁷⁰ Görgün, Hilal, “Rifâ'a Rafî et-Tahtâvî”, *DİA*, XXXV, s. 96.

⁷¹ Er, a.g.e., s. 6; Livaoğlu, a.g.e., s. 16-22.

⁷² Er, a.g.e., s.11, Ayrıca bkz. Sawaie, Muhammed, “Rifâ'a Râfî'î et-Tahtâvî ve Modern Arap Edebiyat Dilinin Leksikolojik Gelişimine Katkısı”, çev. Şener, Şahin, *UÜİF.*, c. 14, sy. 2, 2005, s. 162-165.

olanak vermiştir.⁷³ Ancak bu bilginin doğruluğunu inkâr eden bir başka bilgi ise Yusuf Kâmîl Paşa'nın *Telemak*'ı Tahtâvi'den altı sene evvel yayınladığıdır.⁷⁴

Tahtâvi'nin düşüncesi üzerinde bu kadar yoğun durmamızın nedeni tezimize konu olan Selâme Mûsa'ya fikirlerinin oluşmasında hazırlayıcı bir rol üstlenmesidir.⁷⁵

Öte yandan 1850'lerde Lübnan'da vuku bulan Hristiyan-Dürzî iç savaşı buradaki pek çok âlimin yanlarında klasik ve modern çok sayıda eseri alarak Mısır'a gelmelerine neden olmuştur. Aynı zamanda Latin Amerika ve Avrupa'ya gidenler burada modern bir edebiyat bina ederek, Mehcer ekolünü oluşturmuşlardır.⁷⁶

Başka bir ifadeyle Araplarda ulusçuluk düşüncesi, Arapçayı konuşan ulusların her birinin birlik ve bağımsızlıklarını hedefleyen, Arap toplumlarının bireysel haklarını gözetmeyi amaçlayan bir yolu takip etmiştir.⁷⁷

Diğer bir yandan bizde Tanzimat'la başlayan Avrupa ilişkilerin, Arapların batılılarla tanışmalarından sonra olmasına karşın, daha hızlı geliştiği görülmektedir. Bu dönemde farklı konu ve farklı kulvarlarda koşan Cemâleddîn Afgânî, Muhammed 'Abduh, el-Kevâkibî, Kasım Emîn, Sa'd Zağlul, Ahmet Lutfî es-Seyyid gibi reformist kişiler göze çarpmaktadır. Bahse konu olan bu dönemdeki eserler romantizmden beslenmiş duygusal, hayali, macera ve aşk konularını ihtiva etmişlerdir, ancak savaşla beraber değişen toplumun ihtiyaçlarına paralel edebiyattaki konular da değişmiş yerini toplumsal konulara bırakmıştır. Bu zaman diliminde *el-Hilâl*, *el-'Usûr* ve Selâme Musâ'nın sahibi olduğu *el-Mecelletü'l-cedide* gibi gazete ve dergiler sosyalist ve devrimci konuları işlemeye başlamışlardır. Öte yandan Dönemin en güçlü karakterlerinden biri olan Seyyid Cemâleddîn Afgânî, İngiltere'yi sadece bir sömürgeci güç olarak değil, aynı zamanda İslam ve Müslümanların düşmanı olarak görmüştür. Ona göre İngilizlerin Mısır'ı işgali sadece Mısır'a yönelik değil bütün Müslümanlara yöneliktir.⁷⁸

Nitekim bu düşüncesinden dolayı Cemâleddîn Afgânî ve öğrencileri Fransa'ya daha yakın durmuşlardır. İslamiyet'i haksızlığa savaş ve çok çalışma dini olarak ifade eden Cemâleddîn Afgânî, cihat farızası üzerinde çokça durmuştur. Ona göre İslamiyet'i yok etme düşüncesinde olan kişilere karşı ortaya konulması gereken güce başvurulmasından başka bir

⁷³ Er, *a.g.e.*, s. 8.

⁷⁴ Ürün, *a.g.e.*, s. 15.

⁷⁵ İnayet, *a.g.e.*, s. 42-44.

⁷⁶ Jacob, M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi* (20. Y.Y.) çev. Bedrettin Aytaç, Gündoğan Yay., s. 9-14.

⁷⁷ İnayet, *a.g.e.*, s. 17.

⁷⁸ İnayet, *a.g.e.*, s. 119.

yol yoktur. Bu bakımdan İslami öğretileri uysal ve boyun eğme şeklinde tavır gösteren liderleri hicvetmiştir.⁷⁹

Kaldı ki aynı dönemde ele alınan en temel problemlerden birisi de Arapçanın öğretilmesidir. Dönemin bütün aydınları, özellikle Fransızların Mısır'ı işgalinden sonra Arapçanın sadece din dili olmadığını Müslim ve Gayrimüslim bütün Arapların ve dolayısıyla Mısırlıların dili olduğunu ifade etmişlerdir. Arapçanın yaşayan Arap nesillerinin dili olduğunu vurgulayarak bunun öğretilmesinin sadece Ezher Üniversitesi'nin tekelinde bırakılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu konuda en keskin çizgiler Taha Hüseyin tarafından belirlenmiştir. Hüseyin, Hâlil, Sîbeveyh, Ahfeş, Mûberred, Kesâî, Sa'leb ve Câhız'ın Ezherli olmadıklarını ifade ederek devletin bu konuda gerekli hassasiyeti göstermesi gerektiğini söylemiştir. Devlet nasıl ki okullarda ve yükseköğretim kurumlarında tarih, coğrafya, kimya gibi ilimleri öğretiyorsa Arapçayı da aynı şekilde öğretmeli ve bu dersi verecek Arapça öğretmenlerini de yetiştirmelidir, şeklinde tavsiye yazıları kaleme almıştır.⁸⁰

Genel anlamda Osmanlı dönemi Arap Edebiyatı'nın durumu hakkında ortaya konan olumsuz görüşlere rağmen Mısır'ın ilmî ve kültürel durumu hakkında da birçok olumlu görüşün de bulunması gerekmektedir. Nitekim Mısır'ı yeniden Osmanlı topraklarına katan Mehmet Ali Paşa ve onun soyundan gelen pek çok yönetici, gelişmelere kucak açmışlardır. Bunlar, yeniden inşa adına gerek Avrupa'dan yardımlar alarak, İstanbul'dan düşünür ve fikir adamları transferleri yaparak gerekse de inşa edilen kurumlarla bir katlanma ve dirilme süreci başlatmışlardır. Düşünürler, her manada bu döneme eserleriyle ivme kazandırmışlardır. Birinci Dünya Savaşından sonra Arap Edebiyatında önceki asra göre bir hızlanmanın olduğu görülmektedir. Bu durumun mevcut politik ve kültürel hayatın getirdiği etkilerle oluştuğu bir etki-tepki mekanizmasının kaçınılmaz sonucu olduğu açıktır.⁸¹

Gerçek şu ki on dokuzuncu yüzyıl Mısır tasavvuruna en çok etki eden kişilerden birisi de Cemâleddîn Afgânî'dir. Sömürüye karşı bir hareketin doğması ve vatanseverlik duygularının yeşermesinde büyük bir rol oynamıştır. Mısır tarihinde sömürüye başkaldıran parti olarak ünlenen *Veft* Partisinin lideri Sa'd Zağlul Seyyid'in öğrencisidir.⁸² Afgânî, İstanbul'da yaptıklarından dolayı Darülfünundaki işine son verilerek Mısır'a gönderilmiş, buradan da tekrar sınır dışı edilerek Hindistan'a yollanmıştır.⁸³

⁷⁹ İnayet, *a.g.e.*, s. 120.

⁸⁰ İnayet, *a.g.e.*, s. 185.

⁸¹ İnayet, *a.g.e.*, s. 15.

⁸² İnayet, *a.g.e.*, s. 97.

⁸³ İnayet, *a.g.e.*, s. 103.

Diğer yandan şunu söylemek gerekirse Türkler, Araplar ve İranlıların toplumsal konumlarını iyileştirme ve bağımsızlık çabaları aynı döneme yansır. İran'da Cemâleddîn Afgânî, Tâlibof, Merağai gibi yazarlar, Osmanlı'da Tanzimat Edebiyatçılarının, halkın uyanmasına ve meşrutiyet devrimine hazırlıkta nasıl etkileri olmuşlarsa Mısırlıların da 19. yüzyılda kendi yazar ve düşünürleri vasıtasıyla yaptıkları değişimler benzerdir. Nitekim bu yüzyılda Türk, İranlı ve Arap düşünürlerin yazdıklarının benzer konular olduğu gözden kaçmaz. Bu toplumların aydınları da batıdaki gelişmeleri övmekten kendilerini alıkoyamamışlardır. Avrupa'nın sergilemiş olduğu gelişmeleri takdirle karşılamakla beraber siyaset, iktisat, bilim ve askeri alanlarda geri kalmışlığın giderilmesinin çaresini batının yol ve yöntemlerinin taklidi veya ıktibasında aramışlardır.⁸⁴

Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse bu dönemden başlayarak Arap uleması içinden bir grup oldukça etkili bir şekilde öteki toplumsal yapılara yayılan bir devinim göstermiştir. Bu devinim ve ileriye sıçrama hamlesi iki şehirde diğerlerinden çok daha fazla belirgin olmuştur: Bu kentler; Kahire ve Beyrut'tur.⁸⁵

19. Yüzyılın sonlarına dek Osmanlı egemenliğindeki Mısırlılar ulusal bilinçten uzak durmuşlardır. Öyle ki kendilerine karşı yönetsel anlamda bir kusur görmemişlerdir. Osmanlı'yı Müslümanların haklarına egemen olarak tanımışlar ve başkaldırıyı suç saymışlardır. Üstelik Osmanlı'nın Arap birliğini sağladığının bilincinde birlik içinde yaşamakta ve memleketlerinde kolaylıkla bir şehirden diğerine seyahatler yapabilmekteydiler. Bu süreçte birlik kavramının Araplar nezdinde bir anlam taşımadığı aşikârdır. Bütün bu durumlara rağmen, Osmanlı sahip olduğu toprakların genişliği ve Avrupa ülkeleriyle girilen çatışma ortamından etkilenmiştir.⁸⁶ Böylece bünyesinde doğal olarak bir takım değişimler başlamıştır.

Söz konusu değişimler, Fransız ve İngiliz işgallerinin sonunda zirveye çıkmıştır. On dokuzuncu yüzyıl içinde milliyetçilik akımı bütün dünyaya yayıldığı gibi, Mısır'a da yayılmıştır. Özellikle ordudaki subaylar ile sivil bürokrasi ve aydınlar arasında milliyetçi fikirler yaygınlaşmıştır. Bu durum ilk defa Avrupalıların Mısır üzerindeki nüfuzları ve tahakkümüne karşı, 1881'de halk nümayişleriyle kendini göstermiştir. İngilizlerin Mısır'a yolladığı komiserlerden biri olan Cromer, görev yaptığı uzun yıllar boyunca milliyetçiliği, İngiliz çıkarları için bir tehdit görmüş ve bundan dolayı olanlara karşı hep mesafeli durmuştur. Görev süresince milliyetçilere karşı mücadele etmiş ve birlikte çalışacağı

⁸⁴ Landau, a.g.e., s. 15.

⁸⁵ İnayet, a.g.e., s. 23.

⁸⁶ Yaramış, Ahmet, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 2, 2007, s. 27-28.

kimseleri, milliyetçi olmayanlar arasından seçmiştir. Ancak 1890'lardan itibaren milliyetçilerin Mısır toplumunda desteklerinin artması üzerine onlar arasında ılımlı bulduklarıyla diyaloga girmiş ve bazılarını hükümette yer vermiştir. Öyle ki Cromer'in milliyetçilere yönelik bu yeni yaklaşımında, şartların onu zorlaması kadar, milliyetçilerin kendi içinde bölme stratejisi de yatmaktadır. Fakat milliyetçi liderlerin, Mısır halkı üzerinde fazla bir etkisinin olmadığını görme noktasında ise başarısız olmuştur.⁸⁷

Burada Mısır Milliyetçiliğinin 1906 yılındaki Danişva Hâdisesi⁸⁸'nden sonra toplum içinde daha fazla destek ve taraftar bulduğunu da ifade etmek gerekir. Nitekim Danişva Hâdisesi, köylülerin, İngiliz subaylarına güvercinlerine ateş etmeyi kesmeleri için ikaz etmeleri ve subayların, buna karşılık olarak, köylülere ateş etmeleri üzerine çıkmıştır. Bu ateş sonucunda birkaç köylü yaralanmıştır. Bunun üzerine köylülerle subaylar arasında kısa bir süre itiş kakış yaşanmış ve bu hengâmede bir İngiliz subayı hafif bir şekilde darbe almış ve ardından güneş çarpmasına bağlı olarak ölmüştür. Subayın ölüm nedeninin belli olmasına rağmen, kurulan mahkemede Danişva köylüleri, ölen subayın ölümünden suçlu bulunmuştur. Bunun üzerine yargılanan köylülerin dördü ölüm, dokuzu kölelik, diğerleri ise darağacına asılarak ayaklarına kırbaça vurma cezasına çarptırılmışlardır.⁸⁹ Nitekim köylülere verilen cezalar, Mısır halkında İngiliz idaresi karışıklığını had safhaya çıkarmış, ülke genelinde protesto gösterileri yapılmıştır. Bütün bu gelişmeler Cromer'in İngiltere'de yaz tatilini geçirdiği bir dönemde vuku bulmuştur. Cromer, Mısır'a döndükten sonra, Danişva hâdisesinde mahkemenin zanlılara verdiği cezaları onaylamıştır. Nitekim Cromer'in bu tavrı onu ülkede istenmeyen kişi olmasına neden olmuştur. İngiliz hükümeti, devletin çıkarları açısından Cromer'in Mısır'daki görevine son verilmesine karar vermiştir. Fakat Hükümet, Cromer'in görevden alınmasında aceleci davranmamış ve kısa bir süre daha görevini sürdürmesine müsaade etmiştir. Ancak 1907'de yerine atanan Sir Eldon Gorst'a görevini devrederek Mısır'dan ayrılmıştır. Hülâsa ne Cromer, ne de onun yerine geçen Gorst ve sonraki yüksek komiserler, Mısır'daki milliyetçi akımı ve İngiliz karışıklığını sona erdirememişlerdir.⁹⁰

Öte yandan Selâme Mûsa, İngiliz sömürsünün Mısır'a verdiği zararı üç bölümde ele almıştır. Birincisi; sanayiye tamamen yok etmeleri, ikincisi; ihtiyaçları olan pamuk namına bütün ülkeyi buna göre şekillendirmeleri ve tarımı çıkmaza sokmaları, üçüncüsü ise eğitimi

⁸⁷ Yaramış, *a.g.m.*, s. 129; İnayet, *a.g.e.*, s. 62.

⁸⁸ Mûrâd, Mahmût 'Alî, "Berdnart Şov ve kadîyetü Danişvâ", *el-Hilal*, sy. 6, Kahire, 1985, s. 8.

⁸⁹ Mûrâd, *a.g.m.*, s. 9.

⁹⁰ İnayet, *a.g.e.*, s. 41.

tamamen engellemeleri ve sadece hükümet için işe yarar eleman yetiştiren okullara, aynı şekilde 1925'lere değin kızların okuyabileceği okulların inşasına müsaade etmemeleridir.⁹¹

Ayrıca Mûsa, İngiliz temsilcisi Cromer'i Mısır'ın ekonomisinin gelişmesine mani olduğu için de hiç sevmemektedir. Ona göre; Mısır'da ekonomik gelişmelerin yaşam bulmamasının en büyük nedeni Cromer'in Mısır'ın her bölgesini bir pamuk tarlası addetmesidir ve göreve geldikten sonra Mısır'da var olan birçok fabrikayı kapatmasıdır.⁹²

Nitekim son dönem Mısır aydınları, sadece batı kültür ve uygarlıklarını önemsemekle kalmamışlardır. Bunun yanı sıra vatanseverlik duyguları ön plana çıkarılmış Müslümanların içinde bulundukları durumdan kurtularak İslamiyet'in hak ettiği yüce makamına yeniden kavuşması çalışmaları yapmışlardır fakat Mısır'ın önderlerinden bir grup her şeyden daha çok ülkenin refahı yakalama noktasında Avrupa'nın taklidini elzem saymıştır.⁹³

Hülasa Mısır'ın 1936 yılında İngiltere'den bağımsızlık kazanarak elde ettiği yeni statü dönemin Mısırlı aydınlarınca kaleme alınmıştır. Özellikle bu dönemi Ahmet Emin (ö. 1954), Abbas Mahmud el-Akkad (ö. 1964), Hüseyin Heykel (ö. 1956), Tefik el-Hâkim (ö. 1987) ve Selâme Mûsa gibi edebiyatçı ve düşünürler çokça işlemişlerdir.⁹⁴ Ancak başka bir ifadeyle söylemek gerekirse Mısırlıların Batıya ve Batı edebiyatına olan hayranlıkları 1952 yılındaki Hür Subaylar İhtilâli, 1956 yılındaki Süveyş Bunalımı, 1967'deki 6 Gün Savaşları gibi olaylardan sonra tersi bir istikâmete girmiş; Mısırlıların batı uygarlığına nefretle baktıkları bir süreç başlamıştır.⁹⁵

⁹¹ Mûsa, *Terbiyetü Selâme Mûsa*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 51.

⁹² Mûsa, *a.g.e.*, s. 34.

⁹³ İnayet, *a.g.e.*, s. 42.

⁹⁴ İnayet, *a.g.e.*, s. 77.

⁹⁵ İnayet, *a.g.e.*, s. 85.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÂME MÛSA'NIN HAYATI ve ŞAHSİYETİ

1.1. Doğumu, Çocukluğu, Ailesi ve Vefatı

4 Ocak 1887 yılında, ez-Zekâzik şehrinde, Nil deltasının batısındaki *Kufr el- 'Afâ* köyünde dünyaya gelen Selâme Mûsa, Kıptî bir anne ve babanın son çocuğudur. Devlet kademesinde üst düzey memurluk yapan babası, o daha iki yaşındayken ölmüştür.⁹⁶ Aslen Mısır'ın doğusundaki Beydâteli bölgesinden olan ailesi buradan göç ederek önce kuzeyde yer alan Ferâra'ya daha sonra da Kahire yakınlarındaki ez-Zekâzik'e yerleşmiştir. Selâme Mûsa, çocukluk yıllarına dair anılarında, 1895-1898 yılları arasında yaşadığı kente kolera salgını yayıldığını ifade etmektedir, bundan dolayı insanların özellikle de çocukların birbirleriyle iletişimlerini kestiklerini belirtmektedir. 1899 yılında ilk defa ez-Zekâzik şehrinde bir Avrupalı okul tesis edilir; öğretmenler takım elbise, öğrenciler de her biri 15-20 kuruşa mal olan beyaz üniformalar giymişlerdir. Bu okulu Hidiv Abbas da o dönemde ziyaret etmiştir. Selâme bu Kıpti okulundan 1903 yılında mezun olmuştur. Mûsa bu dönemde aynı sınıfta okuyan sınıf arkadaşlarından bazılarının yaşlarının 20 olduğunu ifade etmektedir. Okuldaki bütün öğretmenlerin Mısırlı olduklarını söyleyen Mûsa, öğretmenlerin çoğu zaman dersi anlatırken kaba kuvvete başvurdıklarını belirtmektedir.⁹⁷

Selâme Mûsa'nın Helena, Katerina, İskendere, Rome adında dört kız kardeşi vardır. Bunların hepsi de Selâme'yi büyütme ve kollama konusunda adeta yarışa girmişlerdir. Büyük iki ablasını o daha çocukken evlendirildikleri için çocukluğu namına onlarla ilgili pek bir şey hatırlamadığını, fakat Rome ile çok keyifli günlerinin geçtiğini belirtmektedir.⁹⁸ 1903 yılında, Zekazik'in Kudr bölgesindeki İngilizlerin işgal zamanında yaptığı ve öğrenci sayısı dört yüzü geçmeyen ilkokuldan mezun olmuş daha sonra 1907 yılına kadar sürecek ortaokul eğitimi için Kahire'deki koleje kaydolmuştur.

⁹⁶ Otobiyografisi için bkz. Zirikî, Hayreddin, *Selâme Mûsa*, el-'Alâm, Daru'l-ilm li'l-melâyin, 1992, III, s.107; Mûsâ, Selâme, *The education of Salâma Mûsa* çev. L.O. Schuman, Lieden, 1961; Selâme, Rauf, *Selâme Mûsâ, Ebi*, Kahire, 1992, s. 27-44; Julie Scott and Paul Starkey, *Encyclope of Arabic Literature*, Routledge London, 1998, II., s.554; Goldschmidt, Arthur, *Biographical Dictionary of Modern Egypt*, Lynne Rienner Publishers, London, 2000, s. 137-140; J.Brugman, *An introduction to the history of Modern Arabic studies in Arabic*, Lieden, 1984, s. 393; Yıldız, Musa, "Selâme Mûsa", *DÎA*, XXXVI, s. 347-348; Aytaç, Bedrettin, *Modern Mısır Edebiyatında Kültürel Kimlik Arayışına Bir Örnek; Selâme Mûsâ*, Birinci Orta Doğu Semineri (Kavramlar Kaynaklar ve Metodoloji), Bildiriler, Fırat Üniv. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 2004, s. 51-61; Aytaç, Bedrettin, *Selâme Mûsâ ve Arap Dili Üzerine Görüşleri*, Nûsha, Yaz, 2001, s. 120.

⁹⁷ Mûsa, Selâme, *Terbiyetü Selâme Mûsa*, Müessesetü Hindâvî li't-ta'lim ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 18.

⁹⁸ Mûsa, a.g.e., s. 20.

Selâme Mûsa, yaşadığı kentte okul sayısının 3'ü geçmediğini toplam öğrenci sayısının o dönem için 300 veya 400 civarında olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kızlar için ayrılmış herhangi bir okulun da bulunmadığını ifade etmiştir.⁹⁹

Diğer yandan henüz 16 yaşında olan Selâme Mûsa, *el-Muktdâf* ve *el-Câmi'a* dergilerini takip etmeye başlamıştır. Bu dönem onun siyasal ve edebi kişiliğinin gelişiminin ilk aşamasıdır. *el-Muktdâf* dergisi, onu o kadar etkiler ki daha önce okuyamadığı eski sayılarına da ulaşmaya çalışmış ve elde ettiklerini okumuştur. Söz konusu dergide edindiği bilgiler sayesinde kendisinde hayranlık uyandıran Şibli Şumeyl'le (ö. 1917) tanışmıştır.¹⁰⁰ Şumeyl'in biyoloji ile ilgili çalışmaları ve çevirileri onu çok etkilemiştir. Bu hayranlık onun hayatı boyunca Şumeyl'in peşinden koşmasına neden olmuş ve ona yoldaşlık etmesini sağlamıştır.

Mûsa, çocukluğunda hem İncil'den hem de Kurânı Kerim'den ayetler öğrenmiştir. Bunun en büyük nedeni annesinin çok mütedeyyin bir Hristiyan olmasıdır.¹⁰¹ Çocukluğunun kırsalda geçmesinden dolayı buraları çok sevdiğini belirtmektedir. Ömrünün her döneminde fırsat buldukça tabiatla kucaklaşmaya zaman ayırdığını anlatmaktadır.¹⁰²

Babası oldukça varlıklı biridir. Bıraktığı miras sayesinde ailesi müreffeh bir hayat yaşamıştır. Mûsa'nın bu dönemde yaklaşık 25-30 pound aylık geliri vardır. Ortaokulu bitirdikten sonra İstanbul üzerinden Fransa'ya gitmiştir. Nitekim 1909 yılında Fransa dönüşünden sonra Mısır'ın kültürü Firavunların medeniyeti ile ilgili araştırmalara koyulmuştur. Bunun için ülkenin pek çok yerini dolaşmış ve elde ettiği bütün verileri, bilgileri, bulguları *Mısır 'aslü'l-hadâre* adlı kitabında toplamıştır.¹⁰³ Daha sonra *el-Livâ* gazetesinde bir takım yazılar yazmaya başlamıştır, bu onun ilk gazetecilik deneyimidir. 1909 yılında Fransa'ya dönüşünden sonra aynı yıl tekrar Fransa'ya gitmiştir. Bu sefer yolculuk İstanbul'dan değil de İsviçre üzerinden gerçekleşmiştir. Buradan döndükten sonraki ilk sene İngiltere'ye gitmiş ve 1911 yılına kadar burada kaldıktan sonra Mısır'a yeniden dönmüştür ve buradan da Güney Afrika'ya geçmiştir. Öte yandan 1909 yılında siyasi fikir olarak sol kutupta olduğunu fark etmiştir.¹⁰⁴

Mûsa, İsviçre üzerinden yaptığı yolculuk sırasında gördüğü eşsiz manzaraları hayranlıkla karşılamıştır. İsviçre'nin göllerine, nehirlerine, içinden geçtiği şehirlere adeta bayıldığını ifade etmektedir. Fransa'ya ulaştığında artık fikirlerinden emin bir şekilde burada

⁹⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁰⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰¹ eş-Şerkâvî, Mahmut, "Selâme Mûsa min dufûletihi ile's-şebâb", *el-Edîb*, sy. 5, Kahire, 1964, s. 30.

¹⁰² eş-Şerkavi, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁰³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁰⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s.100; J. Brugman, *An introduction to the History of Modern Arabic Studies in Arabic*, Lieden, 1984, s. 394.

pek çok kuruluş, gazete ve dergiyi ulusal kurtuluş namına ziyaret etmiştir. İlk defa burada Mısır'ın, Mısırlıların olduğunu artık İngilizler ve Türkler olmadan kendi kendini Hidiv'siz halkın iradesiyle anayasalarla yönetmesi gerektiğini açıklamıştır.¹⁰⁵ Bu süre zarfında Fransa'da Paris'e yakın Moliere adında bir köyde bir Fransız ailenin yanında kalmış ve burada dilini geliştirmiştir. Öte yandan sürekli sosyal çevrelere girerek fikir dünyasını renklendirmiştir.

Selâme, İngilizlerin sömürdüğü Mısır'da iki temel konunun sürekli konuşulduğunu belirtmektedir. Bunlar: eğitim ve sanayidir. İngilizlerin, eğitimde yeni kurumların açılmasına öncülük yapmadıklarını, sanayinin geliştirilmesi noktasında pamuktan başka herhangi bir üretim aracına yönelmediklerine dikkat çekmiştir.¹⁰⁶

Selâme Mûsa, gençlik döneminde üç gazetenin elinden düşmediğini söylemektedir. Bunların ilki, gençlerin okuduğu ve toplumu kanaliz eden *el-Livâ*, ikincisi Hidiv'i destekleyen muhafazakârların ve Türklerin okuduğu *el-Mûâyîyed*, diğeri ise İngilizleri destekleyen ve sıradan vatandaşların okuduğu *el-Muktadâf'tır*. *el-Ahram*'ın ise küçük bir grup esnafın takip ettiği bir gazete görünümünde olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁷

Farah Anton¹⁰⁸ (ö. 1922) hayranı olan Selâme, ondan çok zeki, çevik, edebi yönü kuvvetli ve batıyı doğuya taşıyan adam şeklinde söz etmektedir. Anton'u var olan yanlış düzene karşı başkaldıran tek kişi olarak görmektedir. Dönemin en etkili yazarlarından biri olan ve bazı çağdaşları tarafından zamanının Cahız'ı olarak nitelendirilen İbrahim el-Müveylî'nin¹⁰⁹ (ö.1906) sahip olduğu *el-Muktadâf* dergisini doğunun yıldızı olarak addederken, Corcî Zeydan'ın sahipliğini yaptığı *el-Câmi'a*'dan da akılları aydınlatan ve var olan prensiplere yeni ilkeler getiren değişimin lokomotif şeklinde söz etmektedir. Mûsa'ya göre Arap romantizminin kurucusu ve edebiyatta üreticiliği başlatan kişi Farah Anton'dur. Ancak Mûsa, Anton'un 'Abduh ile aralarındaki münakaşadan dolayı yeteri kadar verimli olamadığını belirtmektedir. Farah Anton, "Beni batı edebiyatıyla büyüten kişidir,¹¹⁰" şeklinde bir tanım getirmiştir.

¹⁰⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁰⁶ Mûsa, *Terbiyetü Selâme Mûsa*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lim ve's-sekâfe, Kahire, 2012. s. 31.

¹⁰⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁰⁸ Suriye'nin Trablus şehrinde doğdu, 1897 yılında Mısır'a yerleşti, New York'ta kaldığı süre içinde hem dilini geliştirdi hem de batılı entelektüelleri tanıdı. Aynı zamanda Kahire ve New York'ta kaldığı zaman diliminde *el-Câmi'a* (Birlik) adında bir dergi yayınladı. Pek çok batılı eseri Arapçaya çevirdi. Eserlerinde çoğu zaman İslamiyet'in altın çağından söz ederek Arap âleminin sömürü güçleri karşısında bir birlik oluşturmalarını hedefledi. bkz. Brugman, *An Introduction to the History of Modern Arabic Studies in Arabic*, Lieden, 1984, s. 357-360.; Goldschmidt, *a.g.e.*, s. 23

¹⁰⁹ Günaydın, Muhammet, "The Role Of Nineteenth Century Egyptian Press In The Development Of Modern Arabic Literary Language", *İÜİF. Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2008, s. 201-210

¹¹⁰ Mûsa, Selâme, *el-Edebü lî's-Ş'ab*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lim ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 118.

Selâme Mûsa'nın, en büyük özelliklerinden birisi de döneminde yaşayan kalem sahibi fikir üreten yazar, çizerlerle herhangi bir fikri ayrımında bulunmadan bir araya gelmesi ve kafasındakileri onlarla tartışmasıdır. *el-Muktadâf*'ı idare ettiği bir dönemde Emin Maoluf'la tanışmış, çok ince fikirli ve atak olarak ifade ettiği Maoluf'un hayatını, Sudan ve Irak sarmalındaki olaylara odaklanmış şekilde geçirdiğini belirtmiştir. Etkisinde kaldığı Zeydan, Saruf, Anton ve Maoluf'un, ortak noktaları Osmanlı'dan nefret etmeleridir.¹¹¹

Nitekim Anton ile Mûsa, 1910 yılında *Vatan Partisi*'nin yayın organı olan *el-Livâ* gazetesinde beraber çalışmışlardır ve birliktelikleri, Anton'un 1921 yılında henüz 41 yaşındayken ölümüne kadar sürmüştür. Aklına sürekli gelen sorunun Farah Anton'un şimdiye değin yaşaması durumunda Mısır Edebiyatı'nın kabuklarını kırarak varacağı yerdir. Bu tasavvur, “Beni *el-Muktadâf*'ta 1909 yılında ilk makalemi Nitchche ve İnsanoğlu şeklinde yazmama teşvik etti.”¹¹² Şeklindeki sözlerle yer vermektedir. Mûsa eğitim süreciyle ilgili şöyle demiştir; “Yakup Saruf, bana bilgiyi aşıladı, Farah Anton, beni Avrupalı eğitimin atmosferine soktu; Lutfi es-Seyyid, Müslüman olmaksızın Mısırlı bir ulusalcı olunabileceğini gösterdi.”¹¹³

Mûsa, 1908 yılında gözündeki rahatsızlığından dolayı iki operasyon geçirmiştir ve bunların neticesinde alnında ömür boyu taşıdığı izler kalmıştır. 1914 yılında Kahire'nin ilk haftalık dergisi *el-Mustakbel*'i neşretmiştir.¹¹⁴ Bu dergiyle beraber, İngilizce çıkan dergilerden bölümler yayınlamıştır. Derginin kaleme aldığı ilk makalesinde “Bu derginin amacı, Mısırlıların ilmî bilgiye ulaşmaları, ihtiyaçları olan modern düşüncüyü edinerek, körü körüne eskiye bağlanmamalarıdır. İleriye atılmanın yolu Avrupa medeniyetidir ve bundan dolayı bu dergiye bu ad konmuştur”¹¹⁵ şeklindeki ifadelerle yer vermiştir. Selâme Mûsa, bu dergiyi 16 sayı çıkardıktan sonra *el-Mahrusâ*'da yazmaya başlamış. Böylece dergi kapanmıştır.

Diğer yandan 1913 yılında الاشتراكية Sosyalizm adında Arap dünyasında bu adla yayınlanmış ilk küçük hacimli kitabının akabinde 1921 yılında Mısır Sosyalist partisini kurmuştur, fakat burada basından uzak olduğu tasavvuruyla kısa süre sonra ayrılmıştır.¹¹⁶

Annesi 1916 yılında yetmiş üç yaşında vefat edinceye kadar Mûsa ile yaşamıştır.¹¹⁷ Mûsa, onun ölüm anını Terbiyetu Selâme Mûsa adlı kitabında Şöyle anlatır: “Zifiri karanlık bir geceydi, yanına diz çöktüm. Annem, göğsündeki ameliyatın derin ve acı veren izleriyle

¹¹¹ Mûsa, *Terbiye*, s. 145-146.

¹¹² Mûsa, *a.g.e.*, s. 41-43.

¹¹³ Adurrahman, Muhammed, “Selame Musa: Keyfe Yurâbbi'l-insân nefsehü”, *Sabâhü'l-Hayr*, 16 Mart 2004, s. 42; Mûsa, *a.g.e.*, s. 44.

¹¹⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹⁵ Mûsa Bâsenet, , “Selâme Mûsa ve cânibun âhar min hayâtihi”, *el-Hivârü'l-mütemeddîn*, sy. 2136/2007, s. 1.

¹¹⁶ Rabî'î, Vâil, “Selâme Mûsa, Râidü'l-iştirâkiyeti'l-Mısıriyye” <http://www.cairodar.com/57955/>, 01.03.2013.

¹¹⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 22.

inliyordu. O an düşündüm, daha dün gibiydi evimizdeki hali, ya şimdi? Acıyla kıvranan durumu...” Mûsa ölümüne kadar en az haftada bir defa annesinin kabristanını ziyaret ettiğini belirtmektedir.¹¹⁸

1923 yılında Emilie adında Kıpti bir bayanla evlenmiştir. Evlendiği gün annesinin ölümü üzerinden yedi yıl geçmesine rağmen yanında annesi olmadığı için çok duygulandığını eşiyle birlikte olmasına rağmen gözyaşını tutamadığını belirtmektedir.¹¹⁹ Evliliğinden, Suat, Hudâ, Semîhâ, Raûf, Nebîl, Hûfû, Semîra adında yedi çocuğu dünyaya gelmiştir.

Raûf Mûsa, babası Selâme Mûsa’nın hayatını konu aldığı *Ebî* adlı kitabında babasının erken uyuyup erken kalktığını yazmaktadır. Öte yandan sabahları saat altıda uyanıp odasına çekildiğini, annesinin kendisine çayını hazırladığını, bunu içerken o günkü gazete makalesini yazmaya başladığını, akabinde o günkü gazetelere göz attığını, daha sonra kahvaltı yapmak üzere yemek odasına geçtiğini, genellikle evden saat on gibi ayrıldığını belirtmektedir.¹²⁰

Selâme Mûsa, Avrupa’ya gitmeye karar verdiğinde İngilizceye karşı olan korkusundan dolayı İngiltere’ye gitme yerine Fransa’ya gitmiştir. Nitekim bulunduğu devirde vize pasaport uygulamaları olmadığı için rahatlıkla önce deniz yoluyla İstanbul’a, buradan da Fransa’ya geçmiştir. İstanbul’u ve Fas’ı ziyaretleri esnasında buradaki tembel insanların oturup içtikleri nargile ve sigara dumanının oluşturduğu havadan dolayı buralardan nefret ettiğini ifade etmektedir.¹²¹

Selâme Mûsa, İstanbul üzerinden İngiltere’ye yapmış olduğu yolculukla ilgili anılarını şöyle anlatır:

“Yemen’den, İstanbul’a giden ve çok iyi derecede Arapça konuşan bir Türk ile Port Sait limanında yolumuz aynı kamerada kesişti, ara sıra içkisini yudumlayan Türk, bir süre sonra siyasete el attı. İlerleyen saatlerde muhabbet koyulaştı, samimiyetimiz arttı. İzmir limanına vardığımızda beraber bir fayton kiralayarak şehri dolaşmamızı önerdi, ben de bu önerisini sıcak karşıladım. Beraber bir fayton kiraladık. Bu esnada Türk arkadaşımın faytonculara Türkçe isimlerini sorduğunu fark ettim, bunun nedenini sorduğumda faytoncuların Müslüman mı yoksa Hristiyan mı olduklarını öğrenmeye çalışıyorum şeklinde cevap verdi. Oysaki yolculuk esnasında çok derin siyasi muhabbete girdiği arkadaşı bir Hristiyan’dı. Zira prensip olarak Hristiyan faytoncuların arabalarına binmiyormuş. İstanbul’da canım kahve içmek istedi ve bir kahvehaneye yaklaştım, kapısını açtım, içerdeki dumandan dolayı göz gözü görmüyordu. Bundan dolayı kapıyı açıp kapatmam bir oldu, ama

¹¹⁸ Mûsa, a.g.e., s. 24.

¹¹⁹ Mûsa, a.g.e., s. 18.

¹²⁰ Mûsa, Bâsenet, “Selâme Mûsa ve cânibun âhar min hayâtihî”, *el-Hivârü’l-mütemeddîn*, sy. 2136/2007, s.1.

¹²¹ Selâme, Raûf, *Selâme Mûsâ, Ebî*, Kahire, 1992, s. 32.

içindeki merak beni içeri doğru sürükledi bir kahve içtim ondan sonra dışarı çıkmaya çalıştım, içerdeki dumanın tesirinden olsa gerek kendimi ne şekilde otele attığımı ve ne şekilde sabahı bulduğumu hala hatırlamıyorum. Ertesi gün dolaşırken Sultan Abdülhamit'i saraydan cuma namazını kılmak üzere camiye girerken, onu izleyen kalabalığa karıştım. Sultan iyice yaşlanmış kafası ayağına degecek gibi iki büklüm olmuştu. “Padişahım çok yaşa” şeklinde slogan atan kalabalık içerisinde yabancı iki kadın dikkatimi çekti ve bunları gözlemlemeye başladım. Amacım olan biteni onların bakışlarından anlamaktı.”¹²² İki dünya savaşı yaşamış olan Selâme Mûsa, savaştan nefret ettiğini belirtmektedir.¹²³ Savaşın güzel bir köye dönüştürülebilir dünyayı karanlığa boğduğundan söz etmiştir. 1945 yılında Hiroşima’ya atılan bombanın insanlığa atıldığını söylemiştir.¹²⁴

1923-1929 yılları arasında *el-Hilâl* dergisinde genel yayın yönetmeni olarak çalışmıştır. Mûsa’yı bu dergide çalışmaya iten nedenlerin başında derginin eski genel yayın yönetmeni ve sahibi Corcî Zeydan’ın ölümünden sonra oğullarının dergi konusunda düşükleri ihtilaftır.¹²⁵

1929’dan 1942 yılına kadar yayını devam eden *el-Mecelletü’l-cedide*’yi ve *el-Misri* dergilerini çıkarmıştır. *el-Mecelletü’l-cedide*’de daha çok batılılaşmayla ilgili düşüncelerini işlerken, *el-Misri*’de ise kadın temasını ve hürriyetlerini kaleme almıştır. Aynı dönemde, Fuat Saruf ’la “Mısır toplumu ilme ve kültüre doğru şiarıyla”, “Mısır Mısırlıların” topluluğunu kurmuştur. Topluluğun en büyük özelliği yabancı mallarını boykota çağırması ve yerli üretime teşvik etmesidir.¹²⁶ 1946 yılında komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle gözaltına alınmıştır. 1947 yılında ise Kahire Sineması’na bomba yerleştirdiği iddiasıyla da kısa süreliğine tutuklanmıştır. 1952 yılındaki Cemal Abdülnasır liderliğindeki devrimi, fikirlerini iktidara taşıma umuduyla desteklemiş; fakat devrimin başarılı olmasından sonra Nâsir’in kimseyi dinlemeyerek, hiçbirinin ne bir yabancı dil bildiği ne de derin bir ilmi bilgiye sahip olduğu 13 kişiden oluşan bir danışma grubu oluşturduğunu görmüş ve hayal kırıklığı yaşamıştır.¹²⁷

Mûsa, 1958 yılının haziran ayında rahatsızlanmıştır, bir doktor çağırılmış, muayene edilmiştir. Bunun neticesinde doktor kendisini hastanede müşahede altına almıştır. Ancak

¹²² Mûsa, *Terbiye*, s. 46-47.

¹²³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 96.

¹²⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 106.

¹²⁵ Mûsa, Bâsenet, “Selâme Mûsa ve cânibun âhar min hayâtihî”, *el-Hivârü’l-mütemeddîn*, sy. 2136/2007, s. 1.

¹²⁶ Bâsenet, *a.g.e.*, s. 1.

¹²⁷ Bâsenet, *a.g.e.*, s. 1.

bütün müdahalelere rağmen tarih 4 Ağustos 1958 gösterdiği bir sabah Selâme Mûsa hayata gözlerini yummuştur.¹²⁸

1.2. İlim Hayatı ve Fikir Dünyası

Henüz 19 yaşında iken Mısır'ın içinde bulunduğu fikir fukaralığından kendini kurtarmak için Fransa'ya gittiğini ve burada kendisini geliştirmek için bir yola koyulduğunu söylemektedir. Bunun için de kendisinde yeni bir düstur geliştirdiğini bunun da “Yaşamak için öğrenmek, öğrenmek için de yaşamak şarttır.”¹²⁹ demektedir.

Gerçek şu ki Selâme Mûsa, Mısır ve Arap dünyasına pek çok yenilik kazandırmıştır. 1914 yılında *el-Mustakbel* adında ilk haftalık sanat, siyaset ve edebiyat dergisini yayın hayatına geçirmiştir. Derginin hazırlanıp yayına sunulmasında en büyük katkıyı, Şibli Şumeyl derginin genel yayın yönetmeni sıfatıyla sağlamıştır. Nitekim Selâme Mûsa, bu süreçten sonra siyasi mücadelesine önce *el-Hilal*'de daha sonra ise *el-Belağ*'da devam etmiştir.¹³⁰

İlk defa *İştirakiyye* kelimesini sosyalizm anlamında o ana kadar kullanılan *Muctemeîyye* yerine kullanarak literatüre kazandırmıştır. Nitekim bu dönem Selâme Mûsa, kaynak bakımından din ile felsefe arasında bir fark görmez ikisinin de ortak amacının benzer olduğunu belirtmektedir.¹³¹

Mûsa, Fransızcayı çok kısa bir sürede öğrenerek Fransa'da bulunduğu zaman diliminde basılan günlük gazeteleri takip etmeye başlamıştır. Bu sırada sosyalizm öğretisi ile tanışmış ve bunu Mısır'a taşımanın yollarını aramaya koyulmuştur. Nitekim bu dönemin birinci Küba savaşına tekabül etmesi de sosyalizmle ilgili haberlerin daha çok Fransız medyasında yer almasına ve bu konuyla ilgili Selâme'nin daha çok bilgi edinmesini sağlamıştır.¹³²

Darwinizm'le ilgili ilk defa makaleler yazan, Freud, Adler ve Jung gibi, batılı yazarların öğretilerini Mısır'a taşıyan Mûsa, daha çok gazeteci ve yayıncı olarak Araplara, Avrupa'nın liberal geleneğini ve özellikle de Bernard Shaw'un mutedil sosyalist fikirlerini taşımayı amaç edinmiştir.¹³³

Öte yandan Mehmet Ali Paşa'nın XIX. yüzyılda Fransızların etkisiyle takip ettiği çizgi, farklı kültürlü iki grubun türemesine neden olmuştur. Birinci gurup, misyoner okullarında yetişen, çoğunlukla Hristiyan olan kesim ki, Selâme Mûsa bu guruba

¹²⁸ Bâsenet, *a.g.e.*, s. 2.

¹²⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 53-54.

¹³⁰ Mûsa, *Terbiye*, s. 119.

¹³¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 117.

¹³² Mûsa, *a.g.e.*, s. 58.

¹³³ Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi* (20. YY.) çev. Bedrettin Aytaç, Gündoğan Yay. Ankara, 1994, s. 41.

girmektedir; ikinci gurup ise, geleneksel eğitim kurumlarından yetişen klasik düşünce mensubu gruptur. Şunu söylemek gerekir ki bu guruplar, hukuk, siyaset, sanat ve edebiyat alanlarında öncü rol üstlenmişlerdir. Selâme Mûsa, başyazarlığını Lutfi es-Seyyid'in yaptığı aynı zamanda Muhammed Hüseyin Heykel, Taha Hüseyin'in de yer aldığı *el-Cerîde* gazetesinde ilk yazılarını yayınlanmıştır.¹³⁴

Diğer yandan Cemâleddîn Afgânî'nin öğrencisi Muhammed 'Abduh, Urâbi hareketini desteklerken sürekli itidalli olunması ve şiddete mahal vermemesi için Urâbi Paşa'ya telkinde bulunmuştur. 'Abduh düşüncesinin temeli panislamizm olmakla beraber, bütün İslam coğrafyasının birleşmesi değil, buralarda yaşayan Müslümanların birleşmelerini öngörmüştür. Selâme'nin etkisinde kaldığı düşüncenin fikir babalarından liberal milliyetçi kimlikleriyle Lutfi es-Seyyid, Kâsım Emin, Muhammed Hüseyin Heykel bu dönemde Mustafa Kâmil'in ayrıldığı ve liderliğini 'Abduh'un yaptığı *Veft* partisinde yer almışlardır. Selâme'nin hamiliğini yaptığı Firavunculuk düşüncesi arasında köprü kuran kişi es-Seyyid'tir.¹³⁵

Selâme Mûsa'nın fikirlerinin olgunlaşmasını sağlayan durumlardan bir tanesi de, Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı geniş havzada yaşayan Sümerlerdir. Yerleşik hayat tarım ve ticaretin zorunlu bir sonucu olarak resim yazısını, zamanla da bu yazıdan daha tutumlu olan çivi yazısını kullanmışlardır. Daha sonra ise Mısırlıların, Sümer resim yazısından etkilenerek kutsal yazıyı kullanıma soktukları tarihi gerçeğidir.¹³⁶

Selâme Mûsa tarafından yüksek sesle dile getirilen “Halk için edebiyat”, edebiyatçı ve düşünürlerin halkı kendi düzeylerine çıkarmadan önce, kendilerinin onların seviyelerine inmeleri yani kolay anlaşılır bir dil ve üslup kullanmaları gerektiği görüşleri çok kişi tarafından benimsenmiştir. Bunun en büyük nedeni çağdaşı Hüseyin Heykel'in romanlarında ortaya koyduğu sadeliğe karşı sergilediği tavidir.¹³⁷

Mûsa, Corcî Zeydan'ın sahibi olduğu *el-Hilâl* gazetesinde editör sıfatıyla çalışmıştır, daha sonra *el-Mecelletü'l-cedîde*'yi kurmuştur. Nitekim bu gazete, Mûsa'nın batılılaşma ve Firavun düşüncelerini işlediği bir yayın aracı olmuştur. Böylece Selâme Mûsa'nın, sahip olduğu Mısırcılık görüşleri kendine has bir neşir aracı edinmiştir. Mûsa, fikirlerinin olgunlaşma döneminde batıda Ibsen Renan, Shaw Dostoyevsky, Rousseau, Gorky, France, Darwin, Freud, Tolstoy doğuda ise Gandi ve Nehru gibi düşünürlerin etkisinde kalmıştır. Özellikle Freud'un fikirlerini çok benimseyerek, Hintli Nehru'yu da doğudaki Avrupalı diye

¹³⁴ İnayet, *a.g.e.*, s. 241.

¹³⁵ Livaoğlu, *a.g.e.*, s. 8.

¹³⁶ Sarica, Mustafa, “Kurân ve Dil-Dilbilim, Hermenötik Sempozyumu”, *YYÜ. İlahiyat Fak.* Van, 17-18 Mayıs 2001.

¹³⁷ Er, Rahmi, “Muhammed Huseyn Heykel'in Hikâyeleri”, *Nusha*, sy. 3, 2001, s. 67.

niteleyerek eşitlik ve özgür yaşama dair fikirlerine atıflarda bulunmuştur.¹³⁸ Batı edebiyatına hayran olmasına mukabil Shaekspare’i işlediği konulardan dolayı aristokrat görmüş ve onu eleştirmiştir.¹³⁹

Selâme Mûsa, özünde bir fikir adamıdır Mısır toplumunun sahip olduğu değerlere karşı çok hassas bir tutum sergilemiştir. Konuları hassasiyetle incelemiş, kadın konusundaki düşüncelerinin kaynağını Ahmet Lutfi es-Seyyid’in ulusalcı fikirlerinden alarak, merkezi özgürlük tasavvurunu meydana getirmiştir. Mûsa’ya göre, kadının toplum içindeki yerinin belirlenmesi noktasında batı düşüncesi son derece önemlidir.¹⁴⁰ Ahmet Lutfi es-Seyyid’in kati bir şekilde savunuculuğunu yaptığı Mısırcılık yani Mısır milliyetçiliği Selâme Mûsa’nın dil konusunda net bir tavır sergilemesine neden olmuştur. Böylece klasik Arapçanın kullanılmasına savaş açan Mûsa’nın amacı Mısır’da bir ulusalcı edebiyatın tesisidir. Ona göre klasik Arapça Mısır’ın ulusal karakteriyle bağdaşmamaktadır.¹⁴¹

Mûsa’nın, Mısırlılara en büyük mesajı batı medeniyetini doğudan uzaklaşmadan değişmeden Mısır’a uyarlamasıdır. Bu fikri ömrünün sonuna kadar hiç değişmeden savunmuştur. Nitekim bu tasavvurunu bütün eserlerinde işlediği dikkatten kaçmamıştır. Diğer yandan Mûsa, klasik Arap edebiyatını bir amaca hizmet eden araç olarak kullanılmasından çok, güzel konuşma sanatına dönüşmüş olmasını eleştirmiş, iradenin şehvet ve arzusun söz sanatı olan klasik belâğatın yerini ilmi mantığın, aklın ve zekânın ifadesi olan yeni bir söz sanatının alması gerektiğini ifade etmiştir. Yeni belâğatın dört önemli şeye hizmet edeceğini ifade ederek bunların; mantıki düşünce, düşünsel seferberlik, kararlı düşünme eğitimi ve sosyal seferberlik şeklinde açıklamıştır.¹⁴²

Öte yandan Selâme Mûsa, edebiyatın sosyal bir gereklilik olmasında yapılması zorunlu olan hususları *el-Belâğatu’l-‘asriyetu’l ve’l-luğatü’l-‘Arabiyye* adlı eserinin ana bölümünde işlemiştir.¹⁴³ Dil bilimi ile ilgili problemler ve özellikle Mısır’ın iki dilliliği, konuşma dili ile yazı dili arasındaki zayıf ilişkiyi irdelemiştir. Mûsa, Kasım Emin, Ahmet Lutfi es-Seyyid’in Arapçanın sadeleştirilmesi konusundaki düşüncelerinin aksine klasik

¹³⁸ Mûsa, Selâme, *Hâulâi ‘allemunî*, müessesetü Hindavî lî’t-ta’lîm ve’s-sekâfe, Kahire, 2012, s. 9-17, bkz. Yıldız, Musa, “Selâme Mûsa”, *DİA*, XXXVI, s. 348.

¹³⁹ Mûsa, Selâme, *el-Edebû liş-ş’ab*, müessesetü Hindavî lî’t-ta’lîm ve’s-sekâfe, Kahire, 2012, s. 27.

¹⁴⁰ Mûsa, Selâme, *el-Maretü leyset lu’betü’r-recûl*, Müessesetü Hindâvî lî’t-ta’lîm ve’s-sekâfe, Kahire, 2012, s. 39-43.

¹⁴¹ J. Brugman, *An Introduction to the History of Modern Arabic Studies in Arabic*, Lieden, 1984, s. 399.

¹⁴² Ğali Şükri, *Selâme Mûsa ve ezmetü’d-Damîri’l-‘Arabî*, Sâydâ-Beyrut, 1965, s. 9-20.

¹⁴³ Mûsa, Selâme, *el-Belâğatu’l-‘Asriyye ve’l-Luğatü’l-‘Arabiyye*, Selâme Mûsa lî’n-neşr ve’t-tevzi’, Kahire, 1945, s.10.

Arapça tamamen tedavülden kaldırılarak yerine Mısır lehçesinin yani halk Arapçasının getirilmesini savunmuştur.¹⁴⁴

Ayrıca Mûsa, dilin sadeleşmesini devlet politikası şeklinde yürüten İsrail'in dillerini sadeleştirme hareketini takdir etmiştir. Onların dillerini saf İbraniceye ulaştırma hususunda, dillerinde bulunan özellikle de Arapça kelimeleri tasfiye etmelerini takdire şayan bir gelişme olarak değerlendirmekle kalmamış bunu Mısır'a örnek göstermiştir.¹⁴⁵

Bu düşünceleri doğrultusunda Mûsa, 1926 yılında *el-Hilâl* gazetesinde yazdığı bir makalede dönemin İngiliz misyonerlerinden Wilcox'un resmi dil olarak Mısır lehçesinin kabul edilmesi yönündeki fikirlerini desteklemiştir. Wilcox, Mısır pamuğunun üretiminde görevlendirilmiş bir İngiliz sulama mühendisidir, aynı zamanda Arapça öğrenmiş ve Mısır lehçesinin daha kullanışlı olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶ Mûsa'nın bu fikirlere sırtını dayamasının en büyük delili, Avrupa'nın Roma yerel dilini yazı diline dönüştürmesi örneğidir.¹⁴⁷

19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Mısır'da tartışılan iki temel konu vardır. Bunlardan biri Mısır'ın ve dolayısıyla Osmanlı'nın İngilizlerin sömürsünden kurtarılmasıdır; bir diğeri ise edebiyat alanındaki gelişmelerdir. Mısır'da bu dönemde Lübnanlı Hristiyan yazarların dışındaki yazarların hiçbirinin dünyadaki mevcut konularla ilgilenmediği görülmektedir. Bunun aksine Mısır'da bu sahada önderlik yapan Muhammed 'Abduh ve Emin Kâsım gibi yazarlar da sadece klasik İslam eserleriyle meşgul olmuşlardır.¹⁴⁸

Mûsa, dönemin Mısır'ında kangren olan veraset ve toprak dağılımı üzerinde durmaktadır, gençlik döneminde babadan oğula kalan topraklar yüzünden kardeşlerin birbiriyle kavga ettiklerini bazılarının bu uğurda can verdiğini belirtmektedir. Benzer bir olayı da babadan kalan toprak yüzünden kardeşleriyle kendisi de yaşamıştır.¹⁴⁹

Selâme Mûsa, okullaşmaya çok önem vermiştir. Nitekim 1908 yılında İngiltere'de bulunduğu dönemde babasının komşusu ve toprak ortağı olan saygın bir kişiliğe sahip Şemsi Paşa'ya bir mektup yollayarak kendi topraklarında çalışan işçilerin çocukları için bir okul inşasını talep etmiş: fakat bu talebi Şemsi Paşa tarafından makul görülmemiştir. Daha sonra aynı isteğini belirttiği mektupların birkaçını diğer akrabalarına yollamıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 183, bkz. Brugman, J., *An introduction to the history of Modern Arabic studies in Arabic*, Lieden, 1984, s. 400, el-Belâğâtü'l-'asriyye ve'l-luğâtü'l-'Arabîyye adlı esere bu çalışmada çok yer verileceğinden dipnotlar, yazar adını takiben '*Belâğat*' şeklinde kısaltılarak sunulacaktır.

¹⁴⁵ Mûsa, *Terbiye*, s. 165.

¹⁴⁶ Mûsa, Selâme, *el-Yevm ve'l-Ğed*, Selâme Mûsa lin-naşr ve't-tevzi', Kahire, 1927, s. 72.

¹⁴⁷ Brugman, *a.g.e.*, s. 400.

¹⁴⁸ eş-Şerbâsî, Ahmet, "Eserü'l-İmâm Muhammed 'Abduh fî'l-edebi ve'l-luğa", *el-Edîb*, sy. 3, Lübnan, 1970, s. 10-11; Mûsa, *Terbiye*, s. 37.

¹⁴⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁵⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 26.

Bilinçli bir toplumun tesisi için çaba sarf eden Selâme'ye göre hiçbir kültür Avrupa'yı örnek almadan ilerleyemez.¹⁵¹ İkinci Dünya Savaşı'nı kastederek Japonya'nın da daha önce kavuştuğu refahı Avrupa'yı taklit ederek edindiğini iddia etmektedir. Başka bir ifadeyle Mısır'ın ancak batıya yönünü çevirerek çağı yakalayacağını ileri sürmüştür. Sahip olduğu bu tasavvur Fransa ve İngiltere'de eğitim için kaldığı dönemde oluşmuştur. Özellikle Fabian Society'e¹⁵² katılarak ılımlı ve reformist fikirler edindiği açıktır.¹⁵³

el-Hilâl gazetesinde beraber çalıştığı, gerek Jön Türkleri desteklediği için Osmanlı toprağına ancak Meşrutiyet'ten sonra girebilen gerekse de Kurânı Kerim'in sadece eski Arapçayı korumaya yaradığı düşüncelerinden dolayı sıkıntılar yaşayan Corcî Zeydan'dan temel bir takım fikirler edindiği görülmektedir.¹⁵⁴ “Mısır Mısırlılarıdır” düşüncesini ilk ortaya atan Tahtâvi'den de çok etkilenmiştir.¹⁵⁵

Öte yandan Mûsa din konusundaki, fikirlerini belirtirken Hint örneği üzerinde durmuş, Hintlilerin hiçbir dini kabul etmeyerek kendi vatanlarıyla özdeş dinleri Hinduizm'i yaşattıklarını anlatmıştır. Sonuç olarak da Firavunculuk'u Araplara tercih ettiğini beyan etmektedir. Araplarla İslamiyet'i kastettiği aşikârdır. Bu düşüncesiyle beraber, İbrahimî Dinlerin Nil deltasındaki insanları birleştirdiğine de vurgu yapmaktadır.¹⁵⁶

Kaldı ki değişim içindeki Avrupa, Karl Marks, Engels düşüncesinin gölgesinde, Darwin ve Freud felsefelerini tartışırken bunun aynı zamanda Mısır da etkilerini Ahmet Lutfî es-Seyyid ve öğrencilerinde görmekteyiz. Pek çok yazar yetiştiren ve adına Üstâdül-cîl (Neslin üstadı) lakabını alan es-Seyyid, Muhammed Hüseyin Heykel, Taha Hüseyin, kadının özgürlüğü hususunda şöhret kazanan Kâsım Emin ve Selâme Mûsâ'nın düşüncelerini çok etkilemiştir.¹⁵⁷

İstanbul'da bulunduğu dönemde Afgânî ile öğrencisi sıfatıyla zaman geçiren es-Seyyid, daha sonra *Hizbu'l-vatanî* ile bağıni partinin hilafet yanlısı olduğu düşüncesiyle

¹⁵¹ Mûsa, Selâme, *Hayâtunâ be'de hamsîn*, müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s.44

¹⁵² 1884 yılında sosyalist düşünür ve yazarların kurduğu Fabian Society'nin hem İngiliz edebiyatında hem de İngiliz düşünce ve toplum tarihinde önemli bir rolü olmuştur. Bu ad, üçüncü yüzyılda yaşamış olan Romalı kumandan Fabius Cunctator'dan alınmıştır. Fabius'un, Roma'yı kurtarması ilham kaynağıdır. Aynı metodu benimseyen Fabian Society'de toplumda reform yapmanın yolunun netice vermeyecek tek bir ihtilâl değil de parlamentoyu reform yapmaya teşvik etmede kullanmışlardır. Derneğin en aktif üyesi ve ideoloğu Berndart Shaw'dur. Dernek, Mevcut İngiliz İşçi Partisi'nin temellerini teşkil etmiştir. Bkz, Ege, Sema, “Fabian Society ve İki Yenilikçi Yazar G. Bernard Shaw ve H.G.Wells, 1903-1908”, *AÜDTCF. Dergisi*, sy. 3-4 (2000), s. 217- 233

¹⁵³ Aytaç, Bedrettin, “Selâme Mûsa ve Arap Dili Üzerine Görüşleri”, *Nusha*, Yaz. 2001, s. 120.

¹⁵⁴ Çelebi, Muharrem, “Corcî Zeydan”, *DİA*, VIII, s. 69-71.

¹⁵⁵ Er, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁵⁶ Ürün, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁵⁷ Ürün, *a.g.e.*, s. 21, bkz. Selâme Mûsa, *Terbiyetü Mûsa*, müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 44.

ayırmıştır. es-Seyyid, Sa'd Zağlul'u destekleyerek bağımsız ve kendini yöneten bir Mısır'ın inşası konusunda basın gibi dönemin bütün argümanlarını kullanmıştır.¹⁵⁸

Diğer yandan *Vatan Partisi*'ni kurup ulusal bilincin oluşması için çok çaba sarf eden, *el-Livâ* gibi yayın organları oluşturan Mustafa Kâmil de Selâme'yi etkilemiştir. Tarihi romanı Arap edebiyatına kazandıran ve bu meyanda 22 tarihi romanıyla bir ekol olan Corcî Zeydan işlemiş olduğu konular itibariyle Selâme Mûsa üzerinde derin etkiler oluşturmuştur.¹⁵⁹

Selâme Mûsa, eşitlik, sivil toplum, demokrasi, toplumsal adalet gibi kavramları, Mısır literatürüne yerleştiren kişidir.¹⁶⁰ Bundan dolayı da çok eleştiri almıştır. Diğer yandan Yakup Saruf, Farıs Nemr ve *el-Hilâl* gazetesi sahibi Corcî Zeydan'la olan ilişkisinden büyük tecrübeler kazanmıştır. Mûsa, *el-Edebu li'ş-ş'a'b, fennü'l-hub ve'l-hayât, Hâûlâi 'allemûnî* gibi eserleri kendisinden sonra Arap gençleri içerisinde bir popülerite kazandı. Bunların özelliği basit, örneklendirici ve yönlendirici bir dille yazılmış olmalarıdır. Öyle ki genç kuşak yazarlarından Fethi Halil, Selâme Mûsa için '*Asru'l-kalak* adlı eserinin giriş bölümünde "Bu özel bölümü hayatım boyunca unutamayacağım Mısır'ın önemli kayıplarından Selâme Mûsa'ya atfediyorum. Umarım, onu anlatabilmek için yeteri kadar zaman ve becerilerimden istifade edebilirim. Zira o, 1958 yılında öldüğünde onunla beraber kahramanlık da öldü."¹⁶¹ şeklinde söz etmektedir. Bu övgü dolu satırlara, daha pek çok genç kuşak Mısırlının eserlerinde rastlanabilmektedir.¹⁶²

Aynı zamanda Selâme Mûsa dönemin, en hararetli konularından biri olan Mısır Firavunlarının diğer ırkları asimile ettiği tartışmalarına bunun doğru olmadığını ilmi olarak ispatlamaya çalışmıştır. Kendine has bir formül geliştiren Mûsa, her neslin ortalama 30 yılda bir değiştiğini bu durum, hesaba vurulduğunda 750 yıllık bir geri gidişin kişi 15 milyon ataya kavuşturacağını ve bu sürede yaşayan insanların farklı bir fiziksel yapıya dönmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Buna mukabil Mısır'ın mahallerinde gezildiğinde Nefertiti'ye benzeyen bayanların, Ramses'e benzeyen bayların gözden kaçmayacağını söylemiştir. Oysaki ifade edilen tarihteki insan kanının ve suretinin değişmesi gerektiğini açıklamaktadır. Mûsa'nın geliştirdiği bu hesaplamanın Darwin ideolojisiyle yakın bir ilgisi olduğu açıktır. Heykel'in de destek verdiği bu düşünceye dair bir makaleyi, *el-Belâğ* gazetesinde, "*Firavunların kanı damarlarımızda akıyor*" Başlığıyla 18 Ekim 1933 yılında kaleme

¹⁵⁸ Livaoğlu, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁵⁹ Ürün, *a.g.e.*, s. 30-33.

¹⁶⁰ Mûsa, Selâme, *el-Edebu li'ş-ş'a'b*, müessetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 14.

¹⁶¹ Fathî, Hâlîl, *Selâme Mûsa ve 'asru'l-kâlâk*, Selâme Mûsa lî'n-naşr ve't-tevzi', Kahire, ts., s. 1.

¹⁶² Vahbî, Semîr, "Selâme Mûsa fî zikrâhü's-sâmîn", *el-Fikrû'l-Mü'âsir*, sy. 18, Kahire, 1966, s. 10; Fılîsîn Vadi', "Selâme Mûsa el-müfekkirü'l-lezî, 'âşe fî geddihî", *el-Mecelle*, sy. 22, Kahire, 1958, s. 11.

almıştır. 3000- 4000 yıllık Mısır tarihinin, Mısırlıyı değiştirmedigini Mısırlı bir suretin Arap bir suretten ayrıldığına belirtmiştir.¹⁶³

Diğer yandan Arap karşıtlığı konusunda her türlü çabayı sergileyen Mûsa, doğulu olduklarına dair düşüncenin Mısırlılarda bir maraz olduğunu ifade etmektedir. Mısırlıların batı kültürüne karşı besledikleri nefretin nedeninin Arap kültürüne gösterilen sadakatin olduğunu söylemiştir. Mısırlıların kendilerini unutup Mütenebbi'yi ezberlemeye çalışmalarını, Hz. Ali ile Muaviye arasında bir tercih yapmalarını anlamsız bulduğunu ifade etmekle beraber İslam'ın, resim ve heykeli yasaklamasına mukabil Mısırlıların bu alanda ne kadar ileri gittiklerini ispatlamaya çalışır. Arap kültürünün, ortaçağ karanlığının görünümünde olduğunu belirtmiştir. Bu kültür ve dille uğraşmanın yersiz olduğunu bunun yerine bir Mısırlının kültürel olarak Araplardan daha üstün olduğunu bilmesi ve Antik Mısır üzerine kafa yorması gerektiği düşüncesini ileri sürmektedir.¹⁶⁴

Selâme, halk lehçesinin her alanda kullanılmasını talep etmekle beraber; fasih dilin tamamen yaşamdan uzaklaştırılması gerektiğini düşünmektedir.¹⁶⁵ Arap Dili ve Edebiyatı'nın Mısır'daki varlığına dair kaygılarını şöyle ifade eder: “Mütenebbi ile gurur duymamızı bekleyenler, bizlerin muhatabının hükümdarlar ve zenginler olmadığını unutuyorlar, bizim muhatabımız halktır. Ali el-Cârim ve Ahmet Şevki gibi büyük şairlerimiz var. Lakin onlar yaşamlarını ve hissiyatlarını hükümdar ve yöneticiler ile sınırlandırdılar. Bu yüzden biz onları yüceltemeyiz. Bilakis halk diliyle yazmadıkları için onları ayıplarız.”¹⁶⁶ Bu tür edebiyatçıları saray şairliğiyle itham eden Mûsa, fazla süslü ve sanatlı bulduğu Klasik Arap Edebiyatı'nın Mısır halkına hitap etmediğini vurgulamaktadır. Ona göre kitlelere yani halka hitap etmeyen Klasik Arap Edebiyatı, hürriyetini kazanmak için savaş veren bir halkın edebiyatı olamaz.¹⁶⁷

Diğer yandan Mûsa, Alman dilbilimci Wilhelm Van Humboldt'un “Toplumun değerleri dillerine yansır ve bunları dillerinden çıkarmak mümkündür” şeklindeki fikirlerinin etkisinde kalarak, Arapça kavramların çağın ruhuna uymadığını belirtmektedir.¹⁶⁸ Çağın değerleriyle sosyal ve demokratik değerleri kastettiği anlaşılmaktadır. Abbasiler döneminde kullanılan dilin günümüzün ruhuna uymadığını söylemektedir. Kelimelerin oluşturduğu çağrışımları aristokratik ve demokratik diye ayıran Mûsa, buna *el-Vezir* kelimesinin demokratik bir çağrışım yapmadığını iddia etmektedir, aynı şekilde günümüz Arapçasında, demokrasiyle bağdaşmayan *sâhibü'd-devle*, *sâhibü'l-izze* vb. kavramların olduğunu dile

¹⁶³ Mûsa, Selâme, “*Dimau ferâvine yecrî fî urûkinâ cemi'en*”, Belâğ, 18 Ekim 1933.

¹⁶⁴ Mûsa, Selâme, *el-Yevm ve'l-Ğed, el-Yevm ve'l-Ğed*, Selâme Mûsa lin-naşr ve't-tevzi', Kahire, 1927, s. 9-17.

¹⁶⁵ Mûsa, Selâme, *Belâğat*, s. 177.

¹⁶⁶ Mûsa, Selâme, *Makalât mütanevvi*', müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 36.

¹⁶⁷ Mûsa, *el-Edebu li's-ş'ab*, müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 10-15.

¹⁶⁸ Mûsa, Selâme, *Belâğat*, s. 182.

getiren Mûsa'ya göre topluma ivme kazandırma işi edebiyatçının görevidir. Mısırlı edebiyatçıların bunu yapma kudretine sahip olmadıklarının sadece Ebu Temmam olma gayretinde olduklarını söylemektedir. Oysaki İbn Hazm, İbn Rüşd olunmalıdır.¹⁶⁹ Bu iki klasik âlimi örnek vermesinin nedeni, bunları modern klasikler olarak addetmesi¹⁷⁰ ve mantığı ön plana çıkarmalarıdır. Kadının özgürlüğünün sağlanmasına karşı kadının halen bağımsız olmadığını, toplumda *Um fulan*, *haram fulan* şeklinde bir hitap çağrıldığını belirtmektedir. Nitekim ona göre dilde yenilenmenin bu tür fosilleşmiş kelimelerin atılmasıyla mümkün olacağını iddia etmiştir.¹⁷¹

Selâme, yaşadığı dönemdeki Mısır'ın uygarlık siyaseti ve felsefesinin dinden ayrılması gerektiğini açıklamıştır. Mısırlıların tarihsel bağlarını anlamak için Firavunlar dönemindeki Mısır'ın parlak ve uygarlık tarihinin öğretilmesi gereğine inanmıştır. Günlük işlerde kullanılmayan fasih Arapçanın gereksiz olduğunu belirtmiştir. Bunun nedeninin Mısırlıların birbirleriyle günlük hayatlarında bu dili kullanmamalarıdır. Ezher şeyhlerinin tersine Arapçada olmayan bilim ve sanat alanındaki farklı kelimeleri kullanmaktan vazgeçmiştir. Mesela Arapçada *ilmu'n-nefs* yerine *psikolocya*, *ilmu'l-hayat* yerine *biyolocya* ve *seyyare* yerine otomobili kullanmaktan kaçınmamıştır.¹⁷² Ona göre dilin gerçek sahipleri halktır, halkın kullanmadığı kelimeler yok olmaya mahkûmdur. Şayet halk bir kelimeyi kullanmayı benimserse o kelime asla yok olmaz. Bununla birlikte halk diliyle edebiyatın uyumsuz olması Mısırlıların ulusal dilinin oluşmasını engellemektedir. Selâme Mûsa, Mısır'ın bu anlamda henüz ulusal bir dilinin olmadığını, fasih dil ile halk dilinin karışımıyla yeni bir dil oluşturmanın gereğini ifade etmiştir. Ancak bireysel çıkar ve hakları toplumun değerlerini gözetmek adına tehlikeye sokan kimselerden ve her türlü sistem ögesinden sakınması düşüncesi bu duruma ters düşmektedir.¹⁷³

Kültürün esasını dil sayan Mûsa, donuk bir dille gelişmiş bir kültür yaratılamaz, üstün bir toplumun dili de üstündür, der.¹⁷⁴ Ayrıca bu özellikteki bir dilin eğitime yarar sağlamayacağını ve gençleri bu olgudan mahrum bırakacağını da ifade eder. Ona göre, savaş toplumunda varlık sürdürmüş Mütenebbi'nin bir yazısını okuduğumuzda günlük hayatta kullanılmayan yüzlerce kelime görürüz. Bunlar ufkumuzu geliştirmeyerek bizi o dönemde yaşamaya mahkûm bırakır. Geri kalmışlığın nedenlerinden saydığı fasih dil ve lehçe kullanımı konusunda “*Mabet dilinden öteye gidemeyen fasih dilin terk edilerek halk dili olan lehçenin*

¹⁶⁹ Mûsa, Selâme, *Makalât mütanevvi'*, müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 18.

¹⁷⁰ Mûsa, Selâme, *Belâğat*, s. 166.

¹⁷¹ Mûsa, *Terbiye*, s. 44.

¹⁷² Vahbî, Semîr, “Selâme Mûsa fî zikrâhü's-sâmîn”, *el-Fikrû'l-Mü'âsir*, sy. 18, Kahire, 1966, s.79.

¹⁷³ İneyet, a.g.e., s. 242- 251.

¹⁷⁴ Mûsa, *Terbiye*, s. 183.

kullanılması gerekir.”¹⁷⁵ demektedir. Dilin kültürün gölgesinde olgunlaştığını; fasih dilin Mısır’ın öz dili olmamasından dolayı gelişimini etkilediğini, gerilettiğini ve bu dilin bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Fasih dilin (yani Kurân dilinin) terkine dair bu söylem çok tepki toplamıştır. Mûsa’yı bu düşünceye götüren ortaçağdaki Avrupalı aydınların dillerini geliştirerek, Latince’den koparmaları fikridir.

Selâme Mûsa’nın, en çok etkilendiği Arap yazar Şibli Şumeyl’dir, Şumeyl, Mısırlıları ve Müslümanları asırlar boyunca edebi ve nazari bilimlerin yani kelâmın tutsaklığından kurtarmaya kendince çalışmış eserlerinde çoğu zaman Darwin’in düşüncelerine ve onun “Evrîm Teorisi’ne” yer vermiştir.¹⁷⁶

Mûsa, Arap alfabesinin kullanımı konusunda da eleştiriler sunmaktadır. O, bilim dili olmadığını iddia ettiği Arapçanın alfabesini de çağdışı sayar, Türkiye’nin yaptığı Harf İnkılâbı’yla Arap Alfabesi’nden kurtulduğunu ve çağı yakalama, bilime ulaşma noktasında büyük bir ilerleme kat ettiğini belirtmiş, Türkiye modelinin Mısır’a uyarlanması gerektiğini beyan etmiştir.¹⁷⁷ Ona göre bir başka problem de kelimelerdeki objektiflik; yani manalardaki karmaşa sıkıntısıdır. İngilizcedeki “like ve love” kelimelerine karşılık gelen ifade eksikliği üzerinde durarak elmayı sevmekle, bir bayanı sevmek farklı anlamlar çağrıştırdığı için bunları İngilizler gibi tasnif eden bir dillerinin olmadığını beyan etmektedir. Bu durumun modern belâğat algısını değiştirdiğini söylemiştir. Bu anlayışla edebiyatçıların halkın seviyesinde bir dil kullanmaları gerektiği ve yeni bir belâğatın icrasının zorunluluğu üzerinde durmuş, bu belâğatın halk belâğatı olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁷⁸

Selâme Mûsa, aynı zamanda Arapçanın sahip olduğu eril-dişil, tekil-çoğul gibi pek çok dilsel yapıdan dolayı öğrenilmesinin çok zor olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı da dilde bir kolaylığa gidilmenin gereğinden bahsetmiştir. Bununla beraber Mısır okullarında okutulan kitaplardaki ders konularının sadeleştirilmesi gerektiğini okuma parçalarının çok eski olmasından dolayı öğrencide bir ilgi uyandırmadığını söylemiştir. Değiştirilmesini istediği kitaplardaki konuların yerini astronomi, biyoloji, sosyoloji konularının alması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁹

Mûsa bu düşünceleriyle Seyyid gurubundaki diğer bölgesel milliyetçileri klasik Arapçaya muhalefet noktasında bir hayli geride bırakmıştır. Fakat meseleye Mûsa kadar radikal yaklaşmayan edebiyatçıların Mısır’ın ulusal kültürünün yeniden inşaya dair çabalarını

¹⁷⁵ Mûsa, Selâme, *Belâğat*, s. 42.

¹⁷⁶ İnayet, *a.g.e.*, s. 62-63.

¹⁷⁷ Mûsa, Selâme, *Keyfe nûrabbi enfûsena*, Müessesetü Hindavî li’t-ta’lîm ve’s-sekâfe, Kahire, 2012, s.158.

¹⁷⁸ Mûsa, *Belâğât*, s. 183.

¹⁷⁹ Aytaç, *a.g.m.*, s. 122-124.

Klasik Arapçanın edebi değerinden feragat etmeden de yapılacağını düşündükleri anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

Diğer yandan bu tür fikirlerinden dolayı muhafazakâr entelektüeller tarafından şiddetli eleştiriler alan Mûsa, Taha Hüseyin ve Mahmud Abbas el-Akkad gibi kadim Mısır konusunda kendisiyle aynı düşüncüyü paylaşanlar tarafından da eleştirilmişlerdir. Akkad, Mûsa'nın sahip olduğu bu yanlış fikirlerin gerisinde onun Kıpti kimliğinin olduğunu vurgularken; Hüseyin ise bu düşüncenin temelinde milliyetçiliğin olduğunu söylemektedir. Kıpti'liğin, Mısırlılığın yani Firavunculuk'un sahipliği noktasında diğer fikirlerden daha kuvvetli bir ihtimal taşıdığı inkâr edilemez. Nitekim 19. ve 20. yüzyılda güç kazanan bu düşüncenin ne kadar değer gördüğünü dönemin ideologlarının *Ramses*, *el-Ahram* gibi isimleri gazete ve dergilere¹⁸¹ ad vermelerinden anlamaktayız.

Ulusal edebiyatın dilinin teşkili konusunda keskin fikirleri olan dönemin entelektüellerinden Tefvîk el-Hâkim (ö. 1987), ilk olarak Mısır lehçesinin klasik Arapça ile kullanılmasına önderlik etmiştir, fakat bu düşünce Selâme Mûsa'da pek itibar görmeyerek klasik Arap edebiyatına alternatif halk dilinin güçlendirilmesi ve dilinin de Mısır lehçesi olmasını savunmuştur. el-Hâkim, düşüncesi doğrultusunda eserlerinde halk dilini kullanma noktasında çok çaba sarf etmiştir. Ancak kendisine yönelik aşırı eleştirilerden dolayı iki dili beraber kullanmayı terk ederek sadece klasik Arapçayla yazmaya devam etmiştir. Bu çizginin devamı Necip Mahfuz'da da görülmektedir. Burada tartışmalar, 19. yüzyılda daha da alevlenen milliyetçilik dalgasının etkisinde kalmıştır. Arap milliyetçiliği dalgasına kapılan cenah klasik Arapçayı savunurken, Mısırlı fravunist fraksiyonlar halk dilini yani Mısır lehçesini istemişlerdir.¹⁸²

Açıkça söylemek gerekirse Mûsa, toplumun sosyal, değişimle gelen yozlaşma etkilerinden uzak tutulması gereğine işaret etmiştir. Edebiyatın amaç olmadığına araç olduğuna inanan Mûsa'nın din tasavvuruna, *el-Hilâl* dergisinde kaleme aldığı bu yazı ışık tutmuştur. "Nil Nehri'nin dinde yeri vardır. Nil sayesinde Mısırlılar suyu kutsal görmüşlerdir. Onlar, Nil'in her canlının aslı olduğuna, her şeyi temizlediğine inanıyorlardı. Geçmişte anlatıldığı üzere bir tufan olmamıştır. Nuh'un taşan sulardan kurtulması Nil'de, meydana gelen taşmalara olan inancın sonucudur. Nil hayatın ta kendisidir."¹⁸³ Mûsa, Nuh Tufanı'nı inkâr etmekle semavi dinlerdeki tufan algısına ters düşmüş ve bununla beraber dini kimliğini de ortaya koymuştur. Kıpti olan Mûsa'nın 40 yaşına kadar bekleyip sonra kiliseye intisap etmesi

¹⁸⁰ Livaoğlu, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁸¹ Livaoğlu, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁸² Livaoğlu, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁸³ Ürün, *a.g.e.*, s. 95.

fikirlerinin Müslüman olan es-Seyyid'in fikirlerine benzediği düşüncesine bizi götürmez. es-Seyyid, fikirlerinden dönüp İslam'la ilgili bir takım şeyleri kaleme alırken Mûsa, Darwin ve Spencer'in etkisiyle yoluna devam etmiştir. İkisinin ortak noktası Firavunlar dönemine yapılan atıflar noktasındadır¹⁸⁴. Din konusunda çok farklı beyanatları olan Mûsa, “Din kutsal değildir, gelişmeye tabi olduğu kadar, değişime de tabidir”¹⁸⁵ demektedir.

Ortaokul yıllarında eserlerini okuduğu Lübnanlı sekülerist Farah Anton'un (1873-1923) sayesinde batı kültürüyle Arap kültürünü birbirine bağlamıştır.¹⁸⁶ 1907 yılında önce İstanbul'a buradan Fransa'ya ve en sonunda İngiltere'ye geçmesine ve burada Fabian sosyalizmine üye olmasına, yanı sıra kendisinin siyasi dünyası üzerinde çok büyük etkisi olmuştur.

Sfenkslerin¹⁸⁷ bulunmasıyla, Mûsa'da Mısır Uygarlığının, dünyadaki bütün uygarlıklardan önce oluştuğu fikri oluşmuştur.¹⁸⁸ 2400 yılı aşkın bir süredir yabancılar tarafından yönetilen Mısır mefhumunun kafalarda silinmesi gerektiğini vurgulamış ve bir ulusal kimlik tesisi üzerinde durmuştur. Mûsa, İngilizlere karşı başlatılan özgürlük mücadelesinde elde edilen yeni tarihi bulguların bir övünç ve böbürlenme malzemesi yapılmadan, tam bir bağımsızlık için kullanılması gereğine işaret etmiştir. Nitekim dönemin literatürüne *Ulusal Bilinci Uyandırma* şeklinde bir kavram kazandırmıştır.¹⁸⁹

Selâme Mûsa Taha Hüseyin'in *Müstakbelu's-sekâfe* eserinde ele aldığı Mısır'ın doğuya mı yoksa batıya mı ait olduğu düşüncesinden etkilenmiştir. Her iki yazar batılı olmakla sadece fikirsel bir ayrımı değil, aynı zamanda tarih boyunca geliştirilen ilişkileri en uç safhası olarak Irak sınırını göstermişlerdir.¹⁹⁰

Şunu açıkça söylemek gerekirse Mûsa, yaşadığı dönemde pek popülarite kazanmamış; ancak ölümünden sonra Beyrut ve Kahire'de eserlerinin yayınlanmasının akabinde büyük bir ün kazanmıştır. Fikirlerini açıklamasının üzerinden yarım asır geçmesine rağmen yaşadığı dönemde pek beğeni kazanmamasının nedeni o dönemde rağbet görmeyen düşünceleridir. Üstelik Mûsa, Arap sosyalizminin fikir babasıdır, bu düşüncüyü bir takım tarihi ve sosyal tezlerle ortaya koymuştur.¹⁹¹ Açtığı çığır kendinden sonra bir takım kişilerin bu tasavvurla

¹⁸⁴ Livaoğlu, a.g.e., s.20.

¹⁸⁵ Mûsa, *Terbiye*, s.165.

¹⁸⁶ Landau, a.g.e., s.17; J. Brugman, *An introduction to the history of Modern Arabic studies in Arabic*, Lieden, 1984, s. 357-360.

¹⁸⁷ Temür, Akın, “Girit-Minos ve Miken Sanatında Sfenks”, *Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Fak. Dergisi*, sy. 20, s. 134-140

¹⁸⁸ Mûsa, Selâme, *Mısır 'aslü'l-hadâre*, Müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 54.

¹⁸⁹ Livaoğlu, a.g.e., s. 32-36.

¹⁹⁰ İnayet, a.g.e., s.77.

¹⁹¹ Mûsa, Selâme, *el-İştirakîyye*, Müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 9-11.

yazılar kaleme almasına vesile olmuştur. Onun Mısır'a dair temel düşüncelerinden biri de Mısır'ın Türklerden arındırılmasıdır.¹⁹² Bu düşünceye rağmen, Arap Alfabeti'nden yaptığı harf devrimiyle kurtulan Türkiye'yi Mısır'a örnek göstermektedir.¹⁹³

1.3. Eserleri

Selâme Mûsa'nın kırk beşe yakın kitabı ve döneminin, *Hilâl, el-Ahram, el-Livâ, el-Belâğ, el-Müstâkbelü'l-cedîde* gibi gazete ve dergilerde yayınlanmış pek çok makalesi ve çevirisi vardır. Belli başlı eserleri şunlardır:

Modern Belâğat ve Arapça (1945) البلاغة العصرية واللغة العربية

Konumuz dâhilinde incelemeye aldığımız bu kitap, dönemin tartışma konularından olan dil meselesine eğilmiştir. Yazar bu eserle, Firavunculuk dalgasının etkisiyle Arapçanın Mısır'ın öz dili olmadığına ve halk dilinin kullanılmasının daha elzem olacağına yer vermiştir. Kelime ile delalet ettiği şeyin aynı olup olmadığını tartışmış, tek kelimenin çok anlamlı olması durumunda ki, Arapçada bu tür kelimeler mevcuttur, anlamın ve anlatımın seyrinin değiştiğini belirtmiştir. Nitekim kitap genel olarak bu konulara dikkat çekmeye çalışmıştır. Yazar bu eserinde Mısır'ın halk diliyle varlığını devam ettirerek, Klasik Arapçadan dolayısıyla çağ dışı addettiği belâğattan kendini arındırması gerektiğini iddia ettiği düşüncelerine yer vermektedir.

Şunu açıkça söylemek gerekirse Mûsa, bu eserinde dil konusunda çağdaşlarının tartışma sahasına aldıkları benzeri konuları ele alınarak, modern Arap algısına ışık tutmak istemiştir. Kitap, modern belâğatla ilgili Mûsa'nın reformist düşüncelerini ihtiva etmektedir.¹⁹⁴ Araştırmamız sonucu söz konusu kitabın iki farklı baskısına ulaştık, bunların ilki 183 sayfadan oluşan ve ilk baskısı Kahire'de Selâme Mûsa lin-naşr ve't-tevzi' yayını, diğeri ise e-book şeklindeki 146 sayfadan oluşan Müssetü hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe nüshasıdır.

¹⁹² Samah Selim, *The novel and the rural imaginary in Egypt 1880- 1985*, London, 2004, s.181.

¹⁹³ Mûsa, Selâme, Terbiyetu Selame Mûsa, *Müssetü hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe*, Kahire, 2012, s. 183. bkz. Aytac, *a.g.m.*, s. 120-123. Ayrıca, bkz. "Mısırın batılı olunması mefhumuyla" ilgili bkz. Kemâl Abdü'l-latîf, "Hâvle intikâiyye ve hamîşîyye hitâb Selâme Mûsa", *Aklâm*, sy. 55, Fas, 1981, s. 55-58, Ebu 'Uf, 'Abdür-Rahman, *Nakd mefhûmi'l-vakî'yye 'inde Selâme Mûsa*, el-Kâhire, sy. 154, Kahire, 1995, s. 186-189; Ebû Kef, Ahmet, "Selâme Mûsa el-müfekkir ve'l-İnsan", *el-Kitabü'l-'Arabî*, sy. 28, Kahire 1966, s. 71-79; Filîsîn Vadî, "Selâme Mûsa el-müfekkirü'l-lezî, 'âşe fî ğeddihi", *el-Mecelle*, sy. 22, Kahire, 1958, s. 11-19, ed-Dâli, Ali, "Selâme Mûsa ve'l-müctama'ür-Rûmânî", *el-Ğed*, sy. 3, Kahire, 1959, s. 36-39, Kadının konumuyla ilgili duruşu ve sosyal kişiliği için bkz., Filîsîn, Vadî, "Hadis müstedaride 'an Selâme Mûsa", *el-Edîp*, sy. 11-12, Beyrut, 1980, s. 5-8; Sosyalizm Teziyle ilgili bkz. Kar, Sahib, "İdlâletün alâ Selâme Mûsa", *El-Aklâm*, sy. 6, Bağdat, 1966, s. 79-83. Hucûrî, Corc, "Selâme Mûsa ebânâ'l-lezî fin-nâdî", *el-Kâhire*, sy. 154, Kahire, 1995, s. 300-302.

¹⁹⁴ Mûsa, Selâme, *el-Belâğatu'l-'asrîyye ve'l-luğatü'l-'Arabîyye*, Selâme Mûsa lin-naşr ve't-tevzi', Kahire, 1945, s. 8-11; Yıldız, Musa, "Selâme Mûsa", *DİA*, XXXIV, s. 348.

Süpermen'in Önsözü (1910) مقدمة السبرمان

Selâme Mûsa'nın 19 yaşındayken yayınlanmış ilk yazarlık eseridir. Bu kitabında dinleri ve geleneksel ahlaki değerleri eleştirmektedir. Söz konusu eserin neşri, *el-Hilâl*'de Corcî Zeydan tarafından sağlanmıştır. Eserde bir Süpermen kimliğiyle toplumu içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya çalışan bir tiplere ortaya çıkarmıştır.¹⁹⁵

Sosyalizm (1913) الاشتراكية

Mûsa bu kitabında sosyal konuları çözüme kavuşturma noktasında sosyalizmin ideal bir yönetim olduğu düşüncesini işlemektedir.¹⁹⁶

Din özelinde savunduğu fikirlerinin tabanını, din sahiplerinin hangi dine mensup olurlarsa olsunlar zaman zaman dinlerinden dolayı haksızlığa uğradıklarını ifade etmektedir. Geleneksel, yaşantının getirdiklerinin sürekli topluma zarar verdiğini iddia ederek, kapitalizmle savaşacak en büyük değer sosyalizm olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁷ Nitekim kitabında bunu söylerken aristokrasiyi üzerinden atmış Avrupa'ya da övmektedir.

Meşhur Hutbe ve Hatipler (1924) أشهر الخطب ومشاهير الخطباء

Selâme Mûsa, bu eseriyle hitabet sanatının tarihsel olarak önemine değinmektedir. Hatiplerin bu hünerlerinden dolayı toplumdaki konumlarına ve toplumu nasıl kanalize ettiklerine ışık tutmaya çalışmaktadır. Burada, iddialarını ispat namına tarihi şahsiyetlerden hitap örnekleri vermektedir. Hitabet metinlerindeki cümle kuruluşları, edebi sanatları ve kelime seçimiyle vurgularının üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda klasik Arap hatiplerle batılı hatipleri üslupları üzerinde karşılaştırmaktadır. Eserinde peygamber efendimize ait el-İskenderî'den rivayetle bir hitap örneği¹⁹⁸ sunmakla beraber yirmi sekiz hatibe ait kısaca bilgiler de vermektedir.¹⁹⁹

Tarihte Aşk (1925) الحب في التاريخ

Aşk denen mefhumu felsefi değerlerle işlemeye çalıştığı bir eserdir. Mûsa aşk konusunda şunları söylemektedir: “Aşk, mutluluk ya da mutluluğa en yakın şeydir, öyle ki bizi hayat karşısında kristalize eder ve formda tutar. Aşk, insanı eğitir, görgümüzü geliştirir,

¹⁹⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁹⁶ Mûsa, Selâme, *el-İştîrâkiyye*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s.21.

¹⁹⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 17-19.

¹⁹⁸ Mûsa, Selâme, *Eşherü'l-hitâb ve meşâhîrî'l-hûtebâi*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 12.

¹⁹⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 10.

bu nedenlerden dolayı eğer bir aşkın hikâyesi anlatılmak istenirse, insan doğasına ne yaptığıнын iyi tarif edilmesi gerekir.”²⁰⁰

Başka bir ifadeyle Selâme'ye göre aşk, insanın fark ettiği en derin metafizik fenomendir.²⁰¹ Tarihte bunun için kalem tutmayan tek bir edibin, sanatçının felsefecinin veya şairin olmadığını belirtmektedir. Mûsa bu eserde çok sayıda tarihi çiftin aşklarını işlemektedir. Sözüünü ettiği insanların bu fenomeni kendilerine göre farklı araçlarla betimlediklerini söylemektedir. Nitekim aşkı bir şair şiiriyle, bir ressamın tuvaliyle açıkladığını belirtmiştir.²⁰² Selâme bu kitabında tarihsel bir süreç içerisinde aşk mefhumuna ışık tutmaya çalışmıştır.

حرية الفكر وأبطالها في التاريخ (1927) Düşünce Hürriyeti ve Tarihteki Kahramanları

Bu eserde, doğuda ve batıda Eflatun'dan sonra gelişen düşünceyi ve düşünce sahiplerini ele almaktadır. Düşünce özgürlüğünün serüveni üzerinde durmakla beraber Mûsa, kitabın kapağında şu sözlere yer vermektedir: “ Bu kitap, geçmişten günümüze kadar gelen taassubun müsamahaya karşı yenilmesi, insanoğlunun aklıyla geleneksel basmakalıp düşünceleri hezimete uğratmasının hikâyesidir.” Ayrıca kitap yönetim mekanizmalarının insanlar üzerindeki tahakkümüne dikkatleri çekmektedir. Bununla beraber kitapta doğudan ve batıdan özgür düşünceye sahip şahsiyetlere yer verilmektedir.²⁰³

اليوم والغد (1925) Bugün ve Yarın

Bu eser, dil ve edebiyat bilimiyle ilgili bir takım yazıları ihtiva etmektedir. İslami değerlere bağlı kalınmadan Mısır'da modernleşme konusunu işlemektedir. Nitekim bu eser, yayınlandığı dönemde çağdaşlarının tenkidine uğramıştır.²⁰⁴ Mûsa, eserinde Mısır'ın yön değiştirerek, yönünü tamamen batıya çevirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Mısır'ın Avrupa'ya dair her şeyi bünyesine alarak yörüngeye oturacağına olan inancını burada detaylı bir şekilde işlemektedir.²⁰⁵ Mûsa, batılı olmaya ve batıya olan hayranlığını kitabın önsözünde şöyle dile getirmektedir: “ Doğu'ya dair bilgilerim artıkça ona olan nefretim, Batı'ya dair bilgilerim artıkça da ona olan ilgim arttı ve onun bana ait benim de ona ait olduğum düşüncesi zirve yaptı”²⁰⁶

²⁰⁰ Mûsa, Selâme, *el-Hûb fi't-târîh*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012. s. 7.

²⁰¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 14.

²⁰² Mûsa, *a.g.e.*, s. 18.

²⁰³ Mûsa, Selâme, *Hurriyetü'l-fikr ve ebdâlühâ fi't-târîh*, el-Hilâl yay. Kahire, ts. s. 64.

²⁰⁴ Landau, *a.g.e.*, s. 41.

²⁰⁵ Mûsa, Selâme, *el-Yevm ve'l-ğed*, Selâme Mûsa lin-naşr ve't-tevzi', Kahire, 1927, s. 61.

²⁰⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 5.

نظرية التطور وأصل الإنسان (1928) Gelişim Teorisi ve İnsanın Orijini

Evrım teorisiyle ilgili fikirlerini ifade ettiği kitabıdır. Mûsa, kitabını tanıtırken şü bilgilere yer vermiştir. Mûsa'ya göre evrim teorisi yalnızca bilgi değildir ondan yaşam tarihi bilgisi öğrenilmektedir, evrim organik bir ilerleme bir sosyal gerekliliktir. Bir eğitimin, bir meslek haline dönüştürülmüş halidir.²⁰⁷ Aynı zamanda bu kitap, Mûsa'nın en çok etkilendiği dönemin yazarlarından biri olan Şibli Şumeyl'in "*Türlerin Orijini*" adlı kitabında işlediği Darvınci anlayıştan izler taşımaktadır.

ما هي النهضة (1935) Rönesans Nedir?

Selâme Mûsa'nın 1935 yılında yayınlanan ilk hacimli kitabıdır, ancak Mûsa 1958'de ölmeden önce bu kitabın üzerinde tekrar çalışmış ve 1962 yılında yeniden yayınlamıştır. Mûsa kitabında, Mısır'ın bir değişimin içinde olduğunu belirtmektedir. On yıl, yüzyıl sonra nerde olacağız, ölkemiz nerede olacak şeklinde bir takım sorulara cevap aramaktadır. Nasıl bir vizyonumuz olacak, kadınlarımız peçeli mi olacak? Ebu Nuvvâs ve Romeo&Juliet varlıklarını sürdürecekler mi? İnsan düşüncesinin sınırları tanımlanabilir mi?²⁰⁸ gibi soruları sorarak, Arap halkının değişmesi gereği üzerinde durmaktadır.

الشخصية الناجعة (1943) Sağlıklı Kişilik

Selâme Mûsa, bu eserinde sağlıklı bir kişiliğın nasıl olacağını irdelemiş ve şöyle demiştir: "Ben bu kitabımda ortak okuyucularıma sağlıklı bir kişiliğın nasıl olacağını ele aldım ve bunu nasıl geliştireceğımız sorusuna cevap aradım, fakat Mısır toplumunun sağlıklı bir kişilik gelişimine yardımcı olmadığını da biliyorum. Gençlerimizin ilerlemelerini engelleyen bir atmosfer var. Şayet bir okuyucu kendini geliştirmek isterse, bütün olumsuz değişimlere rağmen bu kitapta kendine bir rehber bulur"²⁰⁹, ifadelerine yer vermektedir. Mûsa burada kendine has metotlarla kişilik analizleri yapmaktadır.

حياتنا بعد الخمسين (1944) Elliden Sonra Hayatımız

Bu eserde hiç bir canlının yaşlanmaktan kaçamayacağını belirten Selâme'ye göre yaşlanma sadece fiziki bir fenomendir. Nitekim değişimlerin akıl düzeyinde olmadığını iddia etmiştir. Yaşlılık tasavvurunun insanın üzerindeki tahakkümünü irdelemeye çalışmakla beraber hayatı fazla ilerletmeden, yaşlılığı hayata döndürmenin gayesini okuyucu ile

²⁰⁷ Mûsa, Selâme, *Nâzârîyyetu't-tâdavvûr ve aslı'l-İnsan*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 15.

²⁰⁸ Mûsa, Selâme, *Mâ hiye'n-nahda*, Müessesetü hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 6-10.

²⁰⁹ Mûsa, Selâme, *eş-Şahsiyyetü'n-nâcî*, Müessesetü hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 8.

tartışmaktadır.²¹⁰ Ayrıca Mûsa, bu eserinde en çok etkilendiği kişilerin kişilik analizlerine yer vermektedir.²¹¹

Özbenliği Donatma (1946) التنقيف الذاتي

Kişiliği bilgiyle donatma noktasında bazı şahsiyetler üzerinden tavsiyeler sunmaktadır. Kültürlenme ve bilinçlenme hususunda bazı metotlar ortaya koymaya çalışmaktadır. Özellikle de bilinçli bir gençliğin sahip olması gereken meziyetleri kendi özelinde sunmaktadır.²¹² Nitekim tüm bunlarla genç okuyucu kitleyi hedef almıştır.

Selâme Mûsa'nın Eğitimi (1947) تربية سلامة موسى

Bu eser, yazarın gençlik ve yaşlılık dönemlerinden izler taşımaktadır.²¹³ Bir biyografi kitabı niteliği taşımakla beraber dönemin Mısır'ına ışık tutmaktadır. İngilizceye çevrilen ilk eseridir.²¹⁴ Kitap yazarın yaşadığı dönemle ilgili geniş bilgiler ihtiva etmektedir. Nitekim bu kitap hem Osmanlı Mısır'ına hem de Avrupa coğrafyasına siyasi-sosyal anlamda izler taşımaktadır.

Aklım ve Aklın (1947) عقلي وعقلك

İlk basımı 1947 yılında yapılan kitap, 1953 yılında bir takım bölümler eklenerek yeniden yayınlanmıştır. Kitap akıl kriterlerini belirleyen toplum kriterleri üzerinde durmaktadır. Selâme Mûsa: “Kişinin akıllı mı yoksa delimi olduğunu belirten şey, onun içinde yaşadığı toplumdur. Akıllı olmak, ilim önünde engel olan deccaları de durdurmaştır”²¹⁵ şeklinde bir ifadeyle akıl üzerinde bu mefhumunu işlemeye çalışmaktadır.

Sevme ve Yaşama Sanatı (1947) فن الحب والحياة

Bu kitap, hayattaki başarının yer ve mekân algısına takılmadan süreklilik arz etmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Mûsa'ya göre, başarı iş hayatında olduğu kadar evlilik hayatında da olmalıdır. Kişi hayatının her evresinde başarılı ise ancak başarılıdır.²¹⁶ Kitap, hayattaki farklı durumlarda oluşan ruh hallerine de yer vermektedir.

²¹⁰ Mûsa, Selâme, *Hayâtunâ be'de hamsîn*, müessetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 122.

²¹¹ Mûsa, , *a.g.e.*, s. 101-119.

²¹² Mûsa, Selâme, *et-Teskîfûz-zati*, müessetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 5.

²¹³ Landau, *a.g.e.*, s. 41.

²¹⁴ Kemâl Abdüllâtîf, “Selâme Mûsa ve Eşkâliyetü'n-nahdâ”, *Edep ve Nâkd*, sy. 23, Kahire, 1986, s. 130-32; Mûsa, Selâme, “Terbiyetü Selâme Mûsa”, *er-Risâle*, sy. 777, Kahire, 1948, s. 601-602.

²¹⁵ “‘Aklî ve ‘Aklûke”, *el-Mustakbel*, sy. 5413, Şam, 2015, s. 15.

²¹⁶ Mûsa, Selâme, *fennü'l-hub ve'l-hayât*, müessetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 8.

مصر أصل الحضارة (1947) Mısır Medeniyetin Temelidir

20. yüzyılın birinci yarısında dünyada ivme kazanan milliyetçilik dalgasının etkisiyle bu eseri kaleme alan Selâme Mûsa, Mısır'ın öz kültürünün Firavunlar kültürü olduğu üzerinde durmaktadır. Batı ölçekli kavmiyetçiliğin felsefi köklerini burada irdelemeye çalışmıştır. Özetle bu eserde, Firavunculuk'un felsefi, tarihi ve dilsel kuramını belirlemeye çalışmıştır. Mısır'ın kültürü Firavunların medeniyeti ile ilgili araştırmalara koyulmuştur. Bunun için ülkenin pek çok yerini dolaşmış ve elde ettiği bütün verileri, bilgileri, bulguları bu kitabında toplamıştır.²¹⁷

محاولات (1953) Denemeler

Bu kitabın ilk basımındaki adı Psikolojik Denemelerdir. Kitap, çeşitli konularda yazılmış pek çok makaleyi içermektedir. Eser daha çok edebi, müzik, aile, suçlar, toplum ve dil gibi konuları ihtiva etmektedir.²¹⁸ Öyle ki Selâme Mûsa, kendini bu yazıların merkezine alarak psikolojik durumuna çareler aramaktadır.

هؤلاء علموني (1953) Öğretmenlerim

Selâme Mûsa, ömrünün son evresinde, kaleme aldığı bu kitapta kişiliğinin oluşmasında fikirlerinden yararlandığı kişileri anlatmaktadır, onları öğretmenleri şeklinde tasvir etmektedir. Hayatı boyunca okuduğu sayısız kitabın onun dünyasını aydınlatan en büyük değer olduğunu ifade etmektedir. Nitekim dünyamızda yer alan bazı insanların öğretmen olmamalarına rağmen, fikirlerinden bizi istifade etmeye yönlendirdiğini söylemektedir.²¹⁹ Başka bir ifadeyle etki-tepki döngüsü içerisinde her insan için hem öğreneceği hem de öğreteceği bir ortamın mutlaka var olduğuna dikkat çekmektedir. Böylece Selâme, kitabında pek çok yazardan söz ederken kendisini okuyacak kişilerin fikirlerine dair eleştirileri haklı bulabileceği fikirlere de yer vermektedir.

كتاب الثورات (1954) Devrimler Kitabı

Mûsa bu eserinde dünya tarihinde meydana sosyal olaylara ışık tutmaktadır. Devrim denen halk eksenli olayları bir sele benzettir. Bütün sosyal hareketlerinin adalet ve bağımsızlık üzerine bina edildiğini belirtmektedir.²²⁰

²¹⁷ Mûsa, Selâme, *Mısır 'aslü'l-hadâre*, müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 9-15.

²¹⁸ Mûsa, Selâme, *Mühâvelât*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 6.

²¹⁹ Mûsa, Selâme, *Hâulâi 'allemunî*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 5.

²²⁰ Reuters, “Selâme Mûsa: es-Sevrât tahtacü ilâ harâsetün el-ân”, <http://ara.reuters.com/article/entertainmentNews/20.05.2014>.

الأدب للشعب (1956) Halk İçin Edebiyat

Selâme Mûsa, bu eserde eski Arap edebiyatı ile yaşadığı dönemin edebiyatını karşılaştırmaktadır. Kendi döneminin edebiyatının halkın değerlerine daha yakın olduğunu ve halka dair fenomenlere daha fazla yer verdiğini belirterek, sanatın ve edebiyatın 20. yy.'da halklaştığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Eski edebiyatı, sahip olduğu anlatım şeklinden dolayı çok eleştirmekte, edebiyatçının konuyu özümseyerek halka, halkın anlayacağı bir üslupla anlatması gerektiğini ifade etmektedir.²²¹ Ona göre; edebiyatçının asıl görevi meramını anlatırken kullanacağı dilin sadeliğine özen göstermek ve zevki selimine uymasına dikkat etmektir. Kitap, edebiyat halk içindir konusunu işlemektedir. Bundan dolayı eski edebiyatı abartılı, süslü, halktan kopuk zümre edebiyatı olarak nitelemektedir.²²²

دراسات سيكولوجية (1956) Psikolojik Tahliller

Mûsa, bu kitabında Freud felsefesiyle bireyin psikolojisini irdelemeye çalışmaktadır. İd ve ego kavramlarının şekillenmesiyle ilgili bilgiler sunmakla beraber, Mısır toplumunu bu çerçevede kendine has kıstaslarla ölçmeye çalışmıştır.²²³ Nitekim kitap farklı zamanlarda yayınlanmış insan odaklı bir takım makalelerden oluşmaktadır.

المرأة ليست لعبة الرجل (1956) Kadın Erkeğin Oyuncağı Değildir

Selâme, bu eserde kadının toplumdaki konumunu işlemektedir. Kadın ve erkeğin farklı cinsler olarak mevcut şartlarda kendilerini yaşamalarının dayanaklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Nitekim evlenmenin toplumsal anlamda bir değer kazandırmadığını savunmakta, kadının toplumsal hayatın her aşamasında yer almasının zorunluluğundan bahsetmektedir.²²⁴ Mûsa'nın bu eseri, kadının toplumsal çizgilerini alışılmışın dışına çıkardığı ve toplumsal hayatta rolü hususunda yepyeni bir anlayış kazandırdığı için kadın kolektifleri tarafından başucu kitabı yapılmıştır.²²⁵

أحاديث إلى الشباب (1957) Gençlere Tavsiyeler

Selâme Mûsa, bu eserini gençlere yönelik kaleme almaktır. Eserde her gencin hayatı boyunca tarım, endüstri, ticaret vb. alanların birinde başarıyı nasıl yakalayacağıyla ilgili öneriler sunmaya çalışmaktadır. Gençlerin kimseye tabi olmadan iyi olan davranışları

²²¹ Mûsa, Selâme, *el-Edebü li 'ş-ş'a'b*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 7.

²²² Mûsa, *a.g.e.*, s. 21-25.

²²³ Mûsa, Selâme, *Dirâsât saykûlucîyye*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 6-10.

²²⁴ Mûsa, Selâme, *el-Maretû leysset lu'betü'r-recûl*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 8.

²²⁵ Selâme, Mûsa, "el-Maretû leysset lu'betü'r-recûl", <http://www.hindawi.org/books/41726090/19.03.2014>.

yaşamlarına almaları üzerinde durmaktadır. Öte yandan ülkenin bağımsızlığının gençlere emanet olduğunu belirtmektedir.

Bernard Shaw (1957) برنارد شو

Selâme Mûsa, ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı bu eseri, Temmuz devrimine kadar dönemin yönetim sisteminden dolayı yayınlamamıştır.²²⁶ Fakat bu tarihten sonra sosyal adalet kavramının daha çok duyulmaya başlandığı bir ortamda söz konusu kitabı okuyucularla buluşturmuştur. Bu kitap, adından da anlaşılacağı üzere sadece İrlandalı Yazar Bernard Shaw'un hayat hikâyesini anlatmakla kalmamış, aynı zamanda Shaw'un kan dökülmeden ulaşılan sosyalist düşüncelerine (Fabian) tasavvuruna genişçe yer vermiştir.²²⁷

Gençlerin Yollarını Aydınlatma (1957) مشاعل الطريق للشباب

Selâme, bu eserde başarılı olmanın ipuçlarını kendi yetenekleri doğrultusunda sunmaktadır. Selâme bu kitabın birinci bölümünde: “Çocuk kaslarının gelişmediği bir dönemde çevresindeki tehlikelere karşı savunmasızdır; yaşlılığa doğru iskelet yapısının gelişimini tamlamasıyla da o kadar güçlü olur. Bu, dönemde insan değişim istemez, daha çok sakinlik arar. Fakat gençlik, insanın en hareketli olduğu, en kıpır kıpır olduğu dönemi ifade eder. Bu dönemde insanda, ruhi, akli ve bedeni yönden olgunlaşmaya dair belirtiler ortaya çıkar, bir sel misali toplumun her şeyini önüne alır sürükler. Bireyin ve toplumla ilişkisi kendini güvende hissettiği orandadır. Kişi bu dönemde zihni, bedeni enerjisini kendine uygun gelen uçsuz bucaksız beklentilere ayırır. Kişi, bu dönemde öz benliği ve kendisi arasındaki mesafeyi korumaya çalışır. En büyük özellik, etki ettikçe etkilenmesi, değiştirdikçe değişmesidir. Genç, çocukluğun sakarlığı; yaşlılığın eli sıkılığı ve hikmeti arasındaki kişidir. Bundan dolayı genci önemsemek gerekir,”²²⁸ demektedir. Kitap, verilen metinde de anlaşılacağı üzere gençlere farklı açılardan yaşama bakma önerileri içermekle beraber bebeklikten yaşlılığa kadar devam eden süre zarfında karşılaşılması mümkün olaylara da yer vermektedir.²²⁹

Çeşitli Makaleler (1959) مقالات متنوعة

Selâme Mûsa, kaleme almasına rağmen yayınlanmasına izin verilmeyen pek çok makale yazmıştır. Sert bir üslupla dönemin yönetenlerini hedef alan bu makaleler kişilik

²²⁶ Selâme, Mûsa, “Bernard Shaw”, <http://www.hindawi.org/books/92920684/13.06.2014>.

²²⁷ Mûsa, Selâme, *Bernard Shaw*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 6.

²²⁸ Mûsa, Selâme, *Meşâ'ilü't-târik liş-şebâb*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 7-8.

²²⁹ Mûsa, a.g.e., s. 12-25.

analizleri içermektedir. Bazılarında, “edebiyatın hayatı, hayatın edebiyatını” işlemektedir.²³⁰ Bazıların da ise sanatın toplumun özgürleşmesinde üstlenmesi gereken rolü sorgulamaktadır. Kendince reçeteler sunduğu toplumsal sancılara dikkat çekmek istemektedir. Bazı makalelerinde de Selahaddin Eyyubi, İbn Haldun, Napolyon, Dostoyevski ve Gorki gibi tarihi şahsiyetlere yer vermektedir.²³¹ Özetle, sosyal, toplumsal konuları ihtiva eden bu makaleler, ölümünden sonra yayınlanmıştır.

İnsan İlerlemenin Zirvesidir (1961) الإنسان قمة التطور

Selâme Mûsa, bu eserinde Darvinci fikirleri ekseninde canlıların vücuda gelmesinin felsefi dayanaklarını sunmaya çalışmaktadır.²³² Başka bir ifadeyle canlıların ilk var oldukları an ile sosyal çevrelerine adaptasyon kuruncaya kadar geçen evreler üzerinde durmakta bununla da bir yenileşme atmosferi oluşturmayı hedeflemektedir.²³³ Bu eserde modernizm ve özgürleşme gibi ifadelerle çokça yer vermekle beraber, bir tabiat kitabı oluşturma gayesi gözden kaçmamaktadır.

Kadına Kapıyı Açın (1962) افتحوا لها الباب

Bu eser, Selâme'ye ait hikâyelerin üçüncüsü ve son derlemesidir. Bundan önce *Günahkâr Şehir* ve *Kocam Evlendi* adlı hikâyeleri yayınlanmıştır. Bu derleme aynı zamanda *Hicretunâ ile 'l-kamer* adında yazılan bilim kurgu hikâyesiyle son bulmaktadır.²³⁴

Gazetecilik Zanaat ve Mesajdır (1962) الصحافة حرفة ورسالة

Bu kitap, iyi bir gazetecilik nasıl olmalıdır sorusuna cevap aramaktadır. Nitekim Selâme'ye göre gazetecilik, edebiyat gibi insanlığın farklı kültürlerini sanatsal ve ekonomik eğilimlerini belirlemektedir. Bundan dolayı bir gazete bütün zihinsel, sanatsal, sosyal ve bilimsel konuları içermelidir; ancak bu şekilde halka faydalı vatana da yararlı olabilir. Gazeteci tarafsız olamaz, toplumun menfaatleri söz konusu olduğu zaman toplumdan yana tavır takınmalıdır. Yapılan haberin düzeyi ister toplumsal, ister kişisel ister ekonomik ister spor olsun toplumla bir etkileşim yakalamalıdır, bu meziyetiyle de toplumsal düzeyde bir algı oluşturmalıdır. Basın, sadece olayı anlatan bir araç değil; aynı zamanda topluma yön veren bir güçtür. Bu güç gerçeği işleme konusunda bir ayrıcalık vermez; bilakis doğruları olduğu gibi resimlerle destekler, yoruma mahal yoktur. Toplumsal pek çok değer basının omuzlarında

²³⁰ Mûsa, Selâme, *Mekâlât mütenevvi'*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 9.

²³¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 81.

²³² Mûsa, Selame, *el-İnsânu kimmetü 't-tadavvûr*, Müessetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 6.

²³³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 11.

²³⁴ Mûsa, Selame, *İfthü lehâ 'l-bâb*, Müessetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 107.

kalkınır, toplumu ayık tutar, o toplumun vicdanının dilidir; aynı zamanda sanat gibi toplumun aynası olma görevini de üstlenir.²³⁵

Başka bir ifadeyle Mûsa burada basının muhtevası, misyonu ve vizyonuna ışık tutmaktadır.

Bizim ve Yabancıların Cebi (ts.) جيوينا وجيوب الاجانب

Selâme Mûsa, eserinde Mısır'daki ekonomik durumu ele almaya çalışmaktadır, gerçek bir özgürlüğün ancak ekonomik bir bağımsızlıkla olabileceğini belirtmektedir. Bundan dolayı bir tarım ülkesi olan Mısır'ın ürettiklerini kendisinin işlemesi gerektiğini desteklemektedir. Yerli üretimin teşviki ve üretilen malların tüketim yolunun açılmasının gereği üzerinde durmakta, sanayinin kurularak işsizliğin önüne geçilebileceği konusunda öğütler vermektedir.²³⁶

1.4. İlim ve Düşünce Dünyasındaki Yeri

Selâme Mûsa, hayatının tamamını basın-yayın dünyasında geçirmiştir. Dönemin pek çok revaçta olan gazete ve dergisinde yazılar yazmıştır. Batı dillerinden Arapçaya eserler çevirmiş, kırkı aşkın eser telif etmiştir, dönemin bütün tartışma konularında da yer almıştır.

Tezin önceki bölümlerinde yer verildiği üzere akranları olan edebiyatçı, yayıncı ve yazarlarla sürekli bir araya gelmiş fikir teatisinde bulunmuştur. Onun fikir dünyasındaki yeri pek çok ilki ihtiva etmektedir. Bunlar daha öncede zikrettiğimiz gibi çeviri, yazın ve basın-yayın sahasında gerçekleşmiştir. Selâme Mûsa, Avrupa'da kaldığı süre içinde pek çok batılı düşünür, yazar ve edebiyatçıyı orijinal kaynaklardan okuma fırsatı bulmuş, bunlardan en çok etkilendiği eser olan Dostoyevski'nin Suç ve Ceza'sını Arapçaya çevirmiştir.²³⁷ Bunun yanı sıra hayatının ilerleyen dönemlerinde Mısır'da ilk sosyalist partiyi kurmuş, siyasi bir kimlik üstlenmiştir. Edebi, siyasi düşüncelerinden dolayı daima bakışların hedefi haline gelmiştir. Gençlerle sürekli zaman geçirmeyi hedef edinmiş, onlar katında ölümünden önce ve sonra da popüler bir kişi olagelmıştır.

Nitekim yaptığımız araştırma sonucu Selâme Mûsa'nın hayatı boyunca edebi kişiliği ve dünya görüşü ekseninde en çok kullandığı kelimelerin kalkınma, ilim, sosyalizm, ilerleme,

²³⁵ Mûsa, Selame, *es-Sahâfatü hirfetün ve risâletün*, Müessetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 83.

²³⁶ Mûsa, Selame, *Cüyûbunâ ve cüyûbü'l-ecânib* Müessetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 10-12. Selâme Mûsa'nın eserleriyle ilgili teferruatlı bilgi ve eserlerin e-book hallerine [//rashf.com/book/author/739/4](http://rashf.com/book/author/739/4) 20.03.2014, adresinden ulaşılabilir.

²³⁷ Ürün, a.g.e., s. 92; Cağâm, Hasan Ahmet, "Lefte İlâ Kısâsi Selâme Mûsa", *el-Fikr*, sy. 18, Tunus, 1974, s. 99-103; Vehbî, Semîr, "Selâme Mûsa fî zikrâhü's-sâmîn", *el-Fikrû'l-mu'âsir*, sy. 18, Kahire, 1966, s.78-86; Hanâ, Tevfik, "Selâme Mûsa fî zikrâhü", *el-Kâhire*, sy. 27, Kahire, 1985, s. 4-6.

gıybetle savaş, sanayileşme, modern kültür, modern dil ve kadının özgürlüğü olduğu tarafımızca tespit edilmiştir.

Selâme Mûsa, Mısır'ın ilim ve sosyal sahasında zaman zaman tartışmaların merkezinde olmuştur. Ğalî Şükrü, gibi çağdaş Mısırlı yazarlar ondan söz ederlerken unutulmuş sosyal tabakaların kurtarıcısı sıfatını kullanmıştır. Buna mukabil Mahmut el-Akkad da Selâme Arap olmadığını kanıtladı aynı şekilde ne edebiyat ne de ilmi bir bilgiye sahip olmadığını ortaya koydu, şeklinde tanımlar getirmiştir. *Meceletü'r-risâle* dergisi de onun için Latinceyi Arapçadan daha iyi bilen adam başlığını kullanmıştır. Mustafa Sadık er-Râfi' ve İbrahim Abdülkadir el-Mâzenî ise onu İslam'ın düşmanı ve deccal şeklinde tanımlamışlardır.²³⁸

Bütün bu gelişmelerin gölgesinde Mûsa, yaşadığı döneme adeta bir ayna tutmuştur. *Terbiyetü Selâme Mûsa* adlı kitabında dönemin toplum yapısı ile ilgili ipuçları vermektedir. Ayrıca Mısır kadının sosyal konumu ne olursa olsun eğitilmesi gerektiği ile ilgili bilgiler sunmuştur. Öyle ki henüz 10 yaşındayken ablasını sokakta adıyla çağırdığı için kendisinden tokat yediğini anlatır.²³⁹ Bu durumun nedeni kadının dışarıda adıyla çağrılmasının geleneklere aykırı olmasıdır. Böyle olayları eserlerinde çok işlemekle Mısır kadınına yeni bir toplumsal rol biçmeye çalışmıştır.

Yaşadığı dönemde çağdaşlarıyla çoğu zaman benzer sosyal durumları ele almıştır. Kendine has bir çözüm ortaya koyan Selâme Mûsa, Mısır'daki 19. ve 20. yüzyıl modernizminin önderlerinden biri olmuştur. İki başlı olan bu modernizmin bir tarafında Mûsa, diğer tarafında ise Muhammed 'Abduh (1848-1905) vardır. 'Abduh İslami bir, figür olarak ülkenin içinde bulunduğu durumu ele almış, vergilerin çokluğundan, bunların adaletsiz dağılımdan, fakirlikten bahsetmiştir. Nitekim bu hastalığa da din endeksli çözümler sunmuştur. Aynı şekilde söz konusu konuları ele alan Mûsa ise çözümü batı merkezli sistemlerde aramıştır.²⁴⁰

Bu iki gurup, batının maddi ve manevi alanlardaki kalkınma azmine övgüler yapmış, Mısır'daki geri kalmışlığın reçetesini farklı metotlarla bulmaya çalışmışlardır. Başka bir ifadeyle bunlar, kurtuluşu batıya iktibasta veya batıyı taklitte bulmaya çalışmışlardır. Aynı zamanda yöneticilerin keyfi davranışları ve başlarına buyruk davranmaları da iki grubun aydınlarını rahatsız etmiştir.²⁴¹

²³⁸ Mûsa, Selâme, "Mâ hiye en-nahda" <http://www.hindawi.org/books/95149172/> 20.04.2015.

²³⁹ Mûsa, *Terbiye*, s. 23.

²⁴⁰ Sami A. Hanna, George H. Gardner, *Arab socialism: a dictionary survey*, Leiden, 1969, s. 50-51.

²⁴¹ İnayet, *a.g.e.*, s. 15-16.

Bütün bunların ışığında karşımıza çıkan en etkili figürlerden biri olan ‘Abduh, dini kaidelere bağlı çok sıkı bir vatanseverdir. Onun vatana dair düşünceleri bazen bütün Müslümanların ırk ve dil ayrımı olmaksızın birlikte hareket etme düşüncesiyle çatışmıştır, çoğu zaman *el-Ahram* gazetesinde kaleme aldığı makalelerinde Selâme Mûsa gibi eski Mısır uygarlıklarını övmüştür. Ayrıca yaşadığı dönemde asıl yapılması gerekenin İngilizlerle savaşmak olduğunu düşünen Mûsa’nın yani; ulusalcıların bu fikirlerine katılmamıştır. Aynı şekilde ‘Abduh’un ulusalcılardan ayrıldığı bir başka düşünce siyasal sistem konusudur, o ulusalcıların halk kendi kendini yönetmelidir düşüncesine karşı en uygun yönetim şeklinin meşrutiyet olduğunu savunmuştur. Böylece iki ayrı fraksiyon tarafından Mısır’ın mevcut sistemsel hastalığı teşhis edilmiş ve iki farklı reçete sunulmuştur.²⁴²

Öte yandan Napolyon’un Mısır’ı işgali sonrasında, yönetimi ele geçiren Mehmet Ali Paşa, Osmanlı İmparatorluğu’nun kapalı duvarlarını yıkmıştır. O güne kadar çoğunlukla uykuda olan İslam dünyası, Avrupa’da gelişen yeni hümanizmaya gözlerini dikmeye başlamıştır. Böylece Cemâleddin Afgânî (1838-1897), Abdullah en-Nedim (1845-1896), el-Kevâkibî (1849-1902) gibi yazarlar özellikle ilk Avrupa sosyalist düşünürlerinin verdiği mesajlara karşı duyarlılık sergilemişlerdir. Bunlar, Avrupa’nın çarpıcı materyal gelişimi içinde, kendi insanların fakirliğini ve bozulmasını önleyecek bir yol aramışlardır. Üstelik böyle bir süreçte Mûsa, Mısır’da ilk sosyalist partiyi kurmuş, batı kaynaklı fikirlerini neşretmiştir, bundan dolayı bu durum onu göz önündeki hedef tahtasına çevirmiştir.²⁴³

Selâme Mûsa’nın da içinde bulunduğu yenilikçiler, Aziz Simon (1760-1825), Robert Owen (1771-1858), Pierre Prouthan (1809-1865) ve Karl Marx (1818-1883) gibi batılı yazarların fikirlerine büyük ilgi göstermişlerdir. Bu arada Ortadoğu Kültürü’nün, Avrupa’daki sosyalist ve demokrat prensiplere emsal olabilecek değerleri barındırdığını fark etmişlerdir. Böylece, sosyalizm kavramı, kolaylıkla Arap diline *el-İştirâkîyye* olarak taşınmıştır, bunun en büyük nedeni Ortadoğu kültürünün dinsel manada içinde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’i doğurmuş olmasıdır.²⁴⁴

Söz konusu dönemde isimleri zikredilen entelektüeller, yazın araçlarını çok iyi bir şekilde kullanmışlardır. Öyle ki Selâme Mûsa’nın hayatının son dönemindeki Mısır’a bakıldığında sadece Kahire’de tirajı 20.000 ile 100.000 arasında değişen sekiz haftalık gazete okuyucuyla buluşmuştur. Bunun yanı sıra İskenderiye, Bağdat, Filistin Şam ve Beyrut’ta

²⁴² İnayet, *a.g.e.*, s. 173-175.

²⁴³ Sami A. Hanna, George, H. Gardner, *Arab socialism: a dictionary Survey*, Leiden, 1969, s. 51-56.

²⁴⁴ Sami A. Hanna, George, H., *a.g.e.*, s. 49.

toplam on üç gazete 1.000 ile 100.000 üzerinde tiraj yapmıştır.²⁴⁵ Bu durum bölgenin basınla ne kadar içli olduğunu göstermektedir.

Onun fikir dünyasındaki yerini tespit etme namına, Mısır'ın Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Necip Mahfuz'la olan ilişkisine temas etmek tezin bu bölümüne bir bütünlük kazandıracaktır. Ayrıca Mûsa ölümünün üzerinden yarım asır geçmesine mukabil, yaptığımız araştırmalar neticesinde hakkında en çok yazılıp çizilen kişilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.4.1. Selâme Mûsa ve Necip Mahfuz İle İlişkisi

Necip Mahfuz, 2 Aralık 1911'de, orta tabakadan insanların yaşadığı Kahire'nin el-Cemâliyye semtinde doğmuştur. İki erkek, ikisi kız olan dört kardeşin en küçüğüdür. Erken yaşlarda epilepsi hastalığına yakalanmış ve bundan dolayı uzunca bir süre eve mahkûm bir çocukluk geçirmiştir. Gençlik çağına geldiğinde bütün abi ve kardeşleri evlenmiş; bundan dolayı annesiyle yalnız yaşamaya başlamıştır. Daha sonra Kahire'nin kenar semtlerinden biri olan el-'Abbasiyye'ye taşınmıştır. Eserlerinde yer verdiği pek çok konunun ilhamını bu mahalleden almaktadır. 1954 yılında evleninceye kadar annesiyle burada yaşamıştır. İlk ve orta tahsilini burada tamamlayan Mahfuz, 1934 yılında Kahire Üniversitesi, Felsefe Bölümü'nü bitirdikten sonra edebiyata yönelmiştir. Küçük yaşlardan beri okumaya tutkun olan Mahfuz, Tolstoy, Dostoyevski, Çehov, Maupassant, Shakespeare, Ibsen, Robert, Sartre, Camus, Maurice gibi ünlü yazarların eserlerini okumuş ve bunlardan etkilenmiştir.²⁴⁶

Çocukluk yıllarında futbol oynama ve Ümmü Gülsüm'ü dinlemeye pek meraklıdır. Derslerinde vasat bir öğrencidir. Edebiyat seçkileri konusunda bilgisi olmayan Mahfuz, henüz öğrenci iken James Bake'nin *Mısru'l-kâdîma* adlı 13 bölümlük eserini İngilizceden Arapçaya çevirmiştir. Üstelik bu çeviriler Selâme'nin dergisi *el-Mecelletü'l-cedîde*'de yayınlanmıştır.²⁴⁷ Necip Mahfuz'un, Türk asıllı olduğu, adını Necip Mahfuz İbrahim Ahmet el- Başa'dan aldığı pek çok kaynakta ifade edilmiştir.²⁴⁸

Selâme Mûsa, 1988 yılında ilk Arap Nobel edebiyat ödülünü alan Necip Mahfuz'un üzerinde çok etkili olmuştur. Genç bir delikanlıyken, Mûsa ile sık sık yüz yüze sohbetler eden

²⁴⁵ Yıldız, Musa, Necip Mahfuz, Hayatı, Eserleri ve Kısa Hikâyeleri (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara, 1992, s. 7.

²⁴⁶ Ürün, Ahmet Kazım, Necip Mahfuz, Toplumsal Gerçekçi Romanları, Çizgi Kitabevi, 2002, s.59; bkz. Necip Mahfuz Midak, Sokağı, çev. Güler Dikmen Nalbantoğlu, Cem Yay., İstanbul, 1999, s. 315; Yıldız, Musa, a.g.e., s. 15.

²⁴⁷ Necip Mahfuz, *Esir Üniforması*, çev. Musa Yıldız, Şule Yay. İstanbul, 1999, s. 7, bkz. Yıldız, Musa, *Necip Mahfuz'un Sembolik Romanları*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 22.

²⁴⁸ Yıldız, a.g.e., s. 276; bkz. Ürün, a.g.e., s. 38.

Mahfuz, bu kaynaktan beslenmiştir. “*Edebiyatı Benden Öncekilerden Öğrendim*” adlı eserinde şöyle demektedir: “Okul sıralarındayken 1928 yılında Selâme Mûsa, *el-Mecelletü'l-cedîde* adında bir dergi çıkardı. İlk sayılarından itibaren makale gönderdim, yayımladı. Böyle bir dergide makalemin yayınlanması benim için yüreklendirici olmuştu. Bu arada beni görüşmeye davet etti, gittim. Beni genç bir öğrenci olarak görünce şaşırdı. Daha sonraki görüşmelerimizde beni, üniversiteyi bitirmiş daha yaşlı birisi sandığını söyledi. Bu ziyaretten sonra fakülteye başladım. Bir araya geldiğimizde fakülteden, edebiyattan ve siyasetten bahsediyorduk. Yazları hikâyeye yazdığımı, yayınlamayı düşünmediğimi söyledim. Göz atmak için bir hikâyemi istedi. Yanımda bir romanım vardı, onu aldı ve bir hafta sonra uğramamı söyledi. Yanına gittiğimde hikâyemi okumuş, bu konuda yetenekli olduğumu, yayınlamak için aceleci olmamamı önerdi. Makale yazarken bir gün ona ‘*Abesü'l-akdâr*’ adlı romanımı gösterdim. Yayınlayacak durumda olduğunu ve bunu yayınlayacağını söyledi. Bundan önce Mısır’daki yaşam ile ilgili bir çeviri kitabım yayınlanmıştı. Roman baskıdan çıktığında kitap halinde gördüğüm ilk çalışmam olmuştu. 1 Eylül 1939’da bu kitap Selâme’nin dergi abonelerine hediye olarak dağıtılmaya başlandı. Bu tarih aynı zamanda Hitler’in Polonya’ya savaş ilan ettiği tarihtir. Ne yazık ki savaş esnasında kâğıt bunalımı baş gösterdi, dergiler çekildi, Selâme Mûsa ise matbaasını devretti. Diğer çalışmalarımın yayımlanması için umutluydum, bunun için beş yıl boyunca başvurularda bulundum fakat bu süreçte kayda değer bir fırsat yakalayamadım. Selâme Mûsa da benim gibi çekingen biriydi, hayatı dergi ile evi arasında geçti. Beni arayıp cesaretlendirmeseydi onunla görüşmezdim. Sanatla ilgili konuştuğumuzda, hikâyelerimi okumak istediğini söylemezse bunları ona göstermeye cesaret edemezdim.”²⁴⁹

Başka bir ifadeyle Mahfuz, Selâme Mûsa için, “O büyük bir öğretmendi, yeteneklerimi keşfederek gelişmeye yardımcı oldu.” şeklinde bahsetmektedir. Bilimle sosyalizmi ve hoşgörüyü kendisinden öğrendiğini pek çok vesileyle ifade etmiştir.²⁵⁰

Mahfuz’un daha sonraki eserlerinde ısrarla bastırıldığı bilim vurgusunu Mûsa’dan aldığı aşikârdır. Bunun örneklerini Mahfuz’un, *Sülâsiyye*, *Evlâdü hârâtîna*, *Şahhâz* adlı eserlerinde bilim-din, bilim-sanat ikilemindeki şaşkınlığından görebilmekteyiz. Bir başka ayrıntı ise Mûsa’nın *Hâulâi ‘Allemûni* adında kaleme aldığı ve Darwin, Freud, Marks, Kant ve Tolstoy gibi şahsiyetlerin yer aldığı kitaptaki söz konusu kişilerin Mahfuz’da önemli bir yer işgal etmesinin nedeni de Mûsa’dır. Mahfuz’un hikâyeleri ve romanlarını tashih eden ona *Mısru’l-*

²⁴⁹ Ürün, *a.g.e.*, s. 93.

²⁵⁰ Ürün, *a.g.e.*, s. 86-95.

kâdîma adlı eseri, İngilizceden Arapça 'ya tercüme etmesini tavsiye eden kişinin Mûsa olması; Mahfuz'u yazarlıkla tanıştıran kişinin Mûsa olduğunu ortaya koymuştur.²⁵¹

Taha Hüseyin'den edebi düşünce, el-'Akkad'tan siyasi ve edebi fikir, Mûsa'dan siyasi ve bilimsel düşünceyi aldığını ifade eden Mahfuz; el-'Akkad'ı edebi kalkınma, Hüseyin'i, aklın, Mûsa'yı ise iradenin ruhu olarak ifade etmektedir. Mahfuz, Mûsa'nın hem kaleme aldığı kitapları hem de çevirdiği kitaplarını okuyarak onun fikir dünyasına girmiştir.²⁵²

Mahfuz, sosyal ve siyasi statüsünü oluşturan üç şeyin 1919 devrimi, Selâme Mûsa ve dini vicdan olduğunu ifade ederek, Mûsa'nın etkisiyle Vefat Partisi'nin sol kanadında yer aldığını belirtmektedir.²⁵³

Kendisini Firavunlar ve İslamiyet medeniyetlerinin ortak çocuğu olarak ifade eden Mahfuz, bir mülakatında sosyal düşüncesinin oluşmasıyla ilgili soruya, bilime ve sosyalizme kendini bağlayan kişinin Mûsa olduğunu söylemiştir. Yetiştirdiği dönemdeki hâkim düşüncenin kaynağı olarak Mûsa'yı göstermektedir. İlk romanı ve ilk yayınlanan romanı vasfını taşıyan 'Abesü'l-akdâr'ın (Yazgıların Anlamsızlığı) ilk adı Hikmet Hûfû (Keops'un Hikmeti)'dir. Fakat bu isim Selâme Mûsa tarafından beğenilmemiş 'Abesü'l-akdâr şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca Mûsa, Mahfuz'un hangi eserini yayınlacağına dair kararları kendinden evvel veren tek kişidir.²⁵⁴

Mahfuz'un, Mûsa'dan ne kadar etkilendiğini *es-Sülâsiyye* romanında karakter verdiği Ahmet Şevket'in, Mûsa, Ali Kerim'in kendisi, Mûsa'nın sahibi olduğu *el-Mecelletü'l-cedîde*'nin de *İnsanü'l-cedîde* olarak belirtilmesinden anlamaktayız.²⁵⁵

Öte yandan Mahfuz gibi Selâme'den etkilenip batılı yönde fikir ortaya koyan çağdaş yazarların en meşhurları Dr. Hüseyin Fevzî ve Fethî Ridvân'dır.²⁵⁶

1.4.2. Selâme Mûsa'ya Yöneltilen Eleştiriler

Selâme Mûsa'yı takdir edenler kadar onu ve fikirlerini Arap ve Mısır toplumları için çok tehlikeli görenler de olmuştur. Bu tezin kaleme alındığı son altı ay içerisinde Arap Dünyası'nda Selâme Mûsa ile ilgili yapılan literatür çalışması neticesinde kendisi hakkında olumlu çok sayıda makalenin kaleme alındığı tespit edilmiştir. Bunda belirleyici olan faktörün hali hazırda etkileri devam eden Arap Baharının batı menşeli tabanıdır.

²⁵¹ Ürün, Ahmet Kazım, 1868- 1932 Mısır'da Bir Türk Şair Ahmet Şevki, Kaknüs Yay. İstanbul, 2002. s. 93-94.

²⁵² Ürün, *a.g.e.*, s. 113.

²⁵³ Ürün, *a.g.e.*, s. 124.

²⁵⁴ Ürün, *a.g.e.*, s. 207.

²⁵⁵ Ürün, *a.g.e.*, s. 342.

²⁵⁶ Şibli, Emin, "Selâme Mûsa ve numûzecühü'l-ğarbî", *el-Ahram*, 4 Temmuz 2014. s. 8. Ayrıca bkz. el-Kâfârî 'Abdullah, "Terbiyetü Selâme Mûsa el-ilmîyye", *Cerîdetü'r-Riyâd*, sy. 16513, Riyad, 2013, s. 6.

Mısır toplumunda bilimin, sanayinin, toplumsal değerlerin, demokrasinin, parlamenter yönetimin, bireysel özgürlük ve kadının toplum içindeki rolünün ve haklarının belirlenmesinde rol oynayan Avrupalı değerlerin kazanılmasından etkilenen kişi Selâme Mûsa'dır.²⁵⁷

Aynı zamanda Mısır'da yaşadığı dönemde var olan toplumsal sıkıntılarla mücadele eden kişilerin başında Selâme Mûsa gelmektedir. Mısır'ın sahip olduğu fikri fukaralığın farkına varınca 19 yaşında Mısır'ı terk etmiştir. Ayrıca Fransa'da kaldığı dönemde Fransız kadınının toplumsal konumunu görmüş bunu Mısır'a taşımının bir rüya olmayacağını düşünmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle Fransa'ya yolculuğu her açıdan hayatının dönüm noktası olmuştur. Mısır'a farklı bir gözle bakmaya başlamış, Mısırlıların içinde bulunduğu fakirlik cehalet ve hor görülmeye karşı savaş açma fikri oluşmuştur.²⁵⁸

Fransa'da oluşan batı hayranlığı İngiltere'de daha da alevlenerek bu uğurda mücadele edilmesi gerektiği düşüncesi kendisinde hasıl olmuştur. Buna mukabil bu düşünde doğuya karşı bir nefrete dönüşmüştür. Ona göre Mısır köhnemiş bir tarım toplumundan çıkarılmalıdır; çünkü, Mısır doğuya ait değildir. Selâme bir buçuk asırdır etkisinde kaldığı doğulu yaşam tarzından Mısırlıların uzaklaşmaları gerektiğine inanmaktadır. Yakup Saruf, Farah Anton onu çok etkilemişlerdir, Yakup Saruf onu Darwinizmle tanıştıran kişidir. Saruf'un *Türlerin Aslı* adlı eseri onun fikirlerinin değişiminde mihenk taşı olmuştur. Farah Anton ise onu batılı yazarlar; Voltaire Rouseu, Diderot gibi şahsiyetlerle tanıştırmıştır. Anton'un bu etkisi onun 1907 yılında batıya yönelmesine neden olmuştur. Bundan dolayı Selâme için din değiştirdi söylemi garipsenmemelidir. Aynı zamanda onun batıya kayması batı sömürsünü görmezden gelmesine asla yol açmamıştır. Üstelik Selâme asla batıya bağlanmamıştır, batının hatalarını eleştirmiştir ve bazı batılıları sömürgeci adedmiştir. Etkisinde kaldığı bazı batılı yazarları da hicvetmiştir. Bergson'u ilerleme ile ilgili düşüncelerinden, Dewey'i ilmi ahlâka yönelik savlarından, Darwin'i bazı fikirlerinden dolayı eleştirmekten uzakta durmamıştır. Nitekim Selâme karşılaştığı fikir ne olursa olsun beyin süzgecinden geçirmediğini asla kabul etmemiş, daima yöntem olarak akli tercih etmiştir.²⁵⁹

Bütün bunlara mukabil Selâme Mûsa'ya pek çok eleştiri yöneltmiştir. Nitekim çalıştığı kurum ve arkadaşları bu eleştirilerin daima merkezinde olmuştur. Yazarlık tecrübesinin zirvesini yakaladığı *el-Hilâl* dergisinin sahibi ve Selâme'nin en çok etkisinde kaldığı yazarlardan olan Corcî Zeydan'ın kişiliği bunda belirleyici bir rol üstlenmiştir. Zira

²⁵⁷ el-Beydâr, Halîl, "Min rûvvatî'n-nahdatî'l-'Arabîyye", *el-Ma'rîfe*, sy. 527, Şam, 2007, s. 253-254.

²⁵⁸ el-Beydâr, *a.g.e.*, s. 255-256.

²⁵⁹ Şiblî, Emin, "Selâme Mûsa ve numûzecühü'l-ğarbi", *el-Ahram*, 4 Temmuz 2014. s. 8; el-Kâfârî 'Abdullah, "Terbiyetu Selâme Mûsa el-ilmîyye", *Cerîdetü'r-Riyâd*, sy. 16513, Riyad, 2013, s. 3; el-Ensaî, Muhammet Cebbâr, "Tahavvûlatü'l-fîkr ve's-siyâsetü fî 'ş-şarki'l-'Arabî", *Alemü'l-me'ârîf*, Kuveyt, 1970, s. 22.

Corcî Zeydan dergisini adeta İslam tarihini yıkmak üzerine kurmuştur. Başka bir ifadeyle İslamiyet'e dair söylemleri hiçbir şekilde hoş görülmemiş ve İslami çervelerce çok tehlikeli kabul edilmiştir. Çünkü Selâme Mûsa, Corcî Zeyda'nın teşviğiyle dergide sürekli Darwin, Freud, Marks'ı işlemiştir. İslamiyet'le çatışan bu düşünceler bazı çevrelerin nefretine sebep olmuştur. Öte yandan bir Osmanlı toprağı olan Mısır'da Corcî Zeydan'ın Osmanlı'ya dair bir düşmanlığı dergisinde işlediği görülmektedir. İstanbul'daki babıali hakkında negatif yazılar kaleme almasına neden olan şey onun bilgisizliğidir, Onun bu tutumu, onu el yazmaları eserlere ulaşmadan kaynaksız yazılar yazmasına neden olmuştur. Öte yandan Zeydan'ın Şahin Makarius'la kaleme aldığı yazılar bu derginin masonik bir dergi olduğunu ortaya koymuştur. Benzer durumlar dönemin pek çok yayın organında da görülmektedir. Öyleki Osmanlı'ya karşı sürdürülen kin kendini batı hayranlığına bırakmıştır. Bunun neticesinde dönemin *el-Ahram*, *el-Mukdân* gibi gazeteler sürekli batıyı övmüş adeta mason localarına yoldaşlık yapmışlardır.²⁶⁰

Selâme Mûsa'nın, Zeydan'ın ve Şibli Şumeyl'in Darwinci fikirlerinin sürekli taşıyıcılığını yapması Müslüman gençlere bu konulara eğilim gösterme hususunda çok zarar vermiştir. O, gençler arasında maddeci felsefenin yayılmasına öncülük etmiştir. Ayrıca Selâme Mûsa, İslam birliğini bozma noktasında her türlü meziyeti gösteren İngilizlerin bu hedefte yollarını açmıştır. Selâme Mûsa'nın bir diğer etkisi de İslâm birliğini ortaya koyan en büyük değer fasih Arapça'nın kullanımına yönelik olmuştur. Ona göre Fasih Arapça çağa uymayan ve moderniteye ayak uydurmayan bir mahiyettedir. Bu durumuyla ilgili İngiliz komiser Wilkocs'un ısrarla dile getirdiği Fasih dilin yerine Ammi dilin kullanılması tasavvurunun silahşörlüğünü yapmıştır. Taha Hüseyin ve Selâme Mûsa'nın öncülüğünü yaptığı firavunculuk hareketi ümmet birliğini bozmaya yönelik olmuştur.²⁶¹

Selâme'nin, sosyalist, Marksist ve Darwinist düşünceleri Zeki Necib Mahmûd²⁶² (ö. 1993) gibi görüşleriyle İslam atmosferini bozmaya çalışan kişilerin türemesine yol açmıştır. Diğer yandan Mûsa'nın İslam dininin doğasına aykırı metafizik tasavvuruna düşmesi, onu içinden çıkılmaz bir hale sürüklemiştir. Selâme Mûsa her ne kadar eşitliklerle ilgili düşünceler ortaya koymaya çalışmışsa da bunun pratik yönü kendisinde asla vuku bulmamıştır. Selâme'nin bir başka düşüncesi de laikliktir. Dini devlet kademesinden ayırmak batıların en çok savunduğu fikirlerin başında gelmiştir.²⁶³

Selâme Mûsa, Kıpti bir Hristiyan olmasına mukabil, gençleri dini motiflerden

²⁶⁰ el-'Afânî, Seyyîd bin Huseyn, '*Alâm ve ekzâm fî mizânî'l-İslâm*, Daru Mâcîd 'Asrî lîn-neşr ve't-tevzî', I, 2004, s. 184.

²⁶¹ el-'Afânî, *a.g.e.*, s. 185-188.

²⁶² Labîb, Husnî, Seyyîd, "'Tahdiyâtü'l-'asr fî fikri Zekî Necîb Mahmûd, *el-Ma'rife*, sy. 347, Şam, 1992, s. 9-13.

²⁶³ el-Cundî, Enver, *Kitâbü'l-asri tahte da'vü'l-İslâm*, Daru'l-fâzile, ts., s. 231-238.

uzaklaşmaya teşvik etmiştir. Bunu yaparken de bir takım tasavvurlar geliştirmiştir; “Ben insan gelişimi ve düşünce özgürlüğüyle ilgili kitapları yazmayı omuzladım. Böylece varolan kara düşünceleri yerinden edip, yerine akli himaye edeceğim.”²⁶⁴ Ezher Üniversitesi’ni düşünce özgürlüğünü en çok boğan yer olarak ifade ederek İslam ülkelerinde laikliğin olması gerektiğini en çok savunanların başında gelmektedir. Dinin bağımsız bir kurum olması gerektiğini 50 yıl boyunca dile getirmiştir.²⁶⁵ Bu isteğini 1910 yılında kaleme aldığı *Mukâddemetü’s-süpermân* adlı eserinde belirtmiştir.²⁶⁶ Sosyalizme davette bulunmuş, *el-İştirâkiyye* adlı kitabında bu konuyu şiddetli bir şekilde savunmuştur. Ayrıca Mısır’a ve dünyaya sosyalizmin geleceğini ve bunun için de çabaladığını yazmıştır.²⁶⁷ Öyle ki dünyayı kurtaracak kişi olarak Marks’ı göstermiştir.²⁶⁸ Diğer yandan dinleri birleşmeye davet etmiştir. Kaldı ki bu tasavvur Nitch’e aittir. Bu şiarla kendisini Müslüman, Hristiyan, Yahudi olarak belirtmiştir.²⁶⁹ Diğer yandan bütün dinleri eşdeğer gördüğünü belirtmiştir. Kadının bağımsızlığını dile getirmiş, cinsler arasında yapılan ayrımın ortadan kaldırılması gerektiğini iddia etmiştir.²⁷⁰ Aynı zamanda gençleri, Darwinizm’e çağırmıştır. Darwin için mücadele etme ruhunu, bedenine eken kişidir” demektedir. Öyle ki Müslümanları, Avrupa’yla ve Batı’yla birleşmeye çağırmıştır.²⁷¹

Mûsa, Arapçaya adeta savaş açmıştır. *el-Belâğatu’l-‘asrîyye ve’l-luğatü’l-‘Arabîyye* adlı eserinde Arap harflerinin bırakılarak Latin harflerine geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁷² Bu düşüncelerle çağdaş bir Arap portresi çizen Mûsa, Necip Mahfuz başta olmak üzere pek çok Arap gencini etkilemiştir.²⁷³

Selâme Mûsa’nın eserleri ele alındığında onun on beş asırlık İslam kültürüne savaş açtığı fark edilmektedir. Selâme’nin en büyük saldırısı Kur’ân dili olan Fasih Arapçaya olmuştur. Onun halkı ammiceyi kullanmaya teşfiki sosyalist düşüncelerinin ürünü olmuştur. Başka bir ifadeyle batı tasavvurunun esiri olmuş Mûsa, “Ben Doğu’nun kafiri Batı’nın ise mümini”²⁷⁴ demiştir. Ayrıca Ortadoğu toprağının renkleriyle güzelleştiği İslam’ın hânif tarafını görmezden gelerek Hristiyanlığın mayasının Mısır’da yoğrulduğunu iddia etmiş ve burada bir ulûhiyyet aramaya çalışmıştır. Aslında onun Mısır’ın asıl geçmişini Helen

²⁶⁴ Mûsa, *Terbiye*, s. 219.

²⁶⁵ el-Hâraşî, Süleymân bin Sâlih, *Nâzâratü’ş-şar’îyye fî fikrî münhârif*, Revâfit lit-tebâ’ati ve’n-neşr ve’t-tevzî, Beyrut, 2008, I, s. 328.

²⁶⁶ Mûsa, *Mukâddemetü’s-süpermân*, Selâme Mûsa lin-naşr ve’t-tevzi’, Kahire, 1910, s.217.

²⁶⁷ Mûsa, *Terbiye*, s. 319.

²⁶⁸ Mûsa, *Terbiye*, s. 313.

²⁶⁹ Mûsa, *Terbiye*, s. 318.

²⁷⁰ Mûsa, *Terbiye*, s. 254.

²⁷¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 254-318.

²⁷² Mûsa, *Belâğâ*, s. 165.

²⁷³ el-Hâraşî, *a.g.e.*, s. 327-333.

²⁷⁴ Mûsa, Selâme, *el-Yevm ve’l-Ğed*, Selâme Mûsa lin-naşr ve’t-tevzi’, Kahire, 1927, s.8.

Uygarlığı'na bağlaması, İslami medeniyeti, Hristiyan medeniyetiyle aynı kefeye koyan düşüncesiyle çatışmaktadır. Öyleki Asya ve Ortadoğu yaşantısına sürekli mesafeli durarak bu kültürleri hakir görmüştür. Cahilin yani ümmi bireylerin dili olan ammiceyi sürekli desteklemiş, 1929 yılından itibaren kaleme aldığı yazılarında düzenli bir şekilde batıyı övmeye başlamıştır. Bu övgü onun Darwin'e olan hayranlığı ve Firavunculuk düşüncesinden gelmektedir. Mısır'daki durumu ifade ederken yönünü batıya çevirmiş Türkiye'yi örnek göstermiştir.²⁷⁵ Onun fikirleri şu çalışmalara öncülük etmiştir.

1. Firavuncu düşünceye çağrı
2. Arap dilini Latin harfleriyle kullanma
3. Cinsiyet ayrımını ortadan kaldırma kadına ve sosyal serbestlik düşüncesi
4. Marksist görüşler

Mûsa'nın öğrencisi Numân 'Aşûr, Hristiyan gençlik kulübüne kayıtlı Selâme Mûsa için “o, gençlerin üzerindeki kamburdur” şeklinde bir benzetme yapmıştır. Mûsa, düzenlediği toplantı, münazara, ve konferanslarla İslam'dan nefret söylemini kullanmış; gerek Müslüman gerekse de Hristiyan gençleri farklı fikirlere sürüklemiştir.²⁷⁶

Selâme'ye yöneltilen bir başka eleştiri ise onun vatanın bağımsızlığını savunurken içine düştüğü Batı sevdasıdır. Arap Kültürü'nü kendine yabancılaştırma politikası güderek Taha Hüseyin, Mahmut Azmî, Alî Abdürrezâk gibi Mısırlı çağdaş yazarlarla beraber batıcılığı omuzlamışlardır. Ammice'nin kullanımıyla ilgili fikirleri kendinden sonraki yeni genç Mısırlı yazarlardan Luis Yusuf el-Hâyal, Enis Ferîhâ'yı etkilemiştir.

Mûsa, iki akımın çok etkisinde kalmıştır. Birincisi Avrupa'yı görmüş ve batı dili öğrenmiş batıcı gurup; diğeri ise Şibli Şumeyl, Corcî Zeydan, Farah Anton, Yakup Saruf'un, öncülüğünü yaptıkları İslami değerlere saldıran, dilini ve peygamberini hedefe alan Hristiyan yayın-medya ekolüdür.

Selâme Mûsa'da kişilik oynamaları görülmektedir. Bir dönem genel yayın yönetmenliğini yaptığı *el-Hilal* gazetesine, 1931 yılından sonra savaş açtığı ve bu kuruma ait bazı sırları ifşa ettiği görülmüştür. Etkisinde çok kaldığı 1917 Rus Devrimi için tarihin gördüğü en büyük toplumsal tecrübe şeklinde bir tabir getirmiştir. Avrupa'ya olan hayranlığı onu Avrupalı bireylerle Mısırlı bireylerin evlenmeleri gerektiği düşüncesine götürmüştür. Selâme Mûsa, ortaya koyduğu eser ve hayatı bir batı kopyası mahiyetindedir. Bu durumu gösteren en belirgin şey savunduğu ve etkisinde kaldığı batılıları olduğu gibi Mısır'a taşıma düşüncesidir. Ayrıca Sipinoza'nın etkisinde kalarak bütün dinleri tek din haline getirmeyi

²⁷⁵ Mûsa, *Belâğâ*, s. 183.

²⁷⁶ el-Cündî, Enver, *i'âdetü'n-nâzâr fî kitâbâtî'l-'asrîyyîn fî da'vi'l-İslâm*, Daru'l-'itîsâm, Kahire, ts. s. 180-190.

amaç edinmiştir. Her ne kadar kırk yaşından sonra kiliseye intisab ettiği söylene de August Cont'un etkisiyle öldükten sonra cesedinin yakılmasını temenni etmiştir. Kadının eşitliğine atfen ortaya koyduğu kadının ve erkeğin eşit mala sahip olması gerekir düşüncesi, İslami fıkıhla bağdaşmamaktadır.²⁷⁷

Özetle, Selâme Mûsa, Mısır'ı köken olarak Grek-Helen gören düşüncesinden dolayı doğuya ve değerlerine sırt dönmüş, yönünü batıya çevirmiştir.

²⁷⁷ el-'Afânî, Seyyîd bin Huseyn, '*Alâm ve ekzâm fî mizânî'l-İslâm*, Daru Mâcîd 'Asrî lîn-neşr ve't-tevzî', I, 2004, s. 183-190.

İKİNCİ BÖLÜM

SELÂME MÛSA’NIN el-BELÂĞÂTU’L-‘ASRÎYYE ve’l-LUĞATÜ’L- ‘ARABÎYYE ADLI ESERİ

2.1. Arap Dilinde Belâğat

Tezimizin konusu olan kitabın belâğata dair bir takım iddiaları içermesi ve belâğatın da dilsel bir ürün olması, dilin tanımını yapmayı gerekli kılmıştır. Allah’ın insanlara verdiği melekelerin en büyüğü dildir. Bu özellik insanı diğer varlıklardan ayırmaktadır. Burada dilden kasıt ağız içindeki organ değil, seslerden oluşan manzume ifade edilmektedir. Tarih boyunca dil için pek çok tarif yapılmıştır, bunların içinde büyük dilci Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî (ö. 392) dile: “Her milletin dilek ve arzularını amaç ve düşüncelerini ifade ettikleri seslerden meydana gelmiş bir konuşma düzeni vardır.” şeklinde bir tanım getirmiştir. Aynı şekilde; “Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine has kuralları olan; ancak bu kurallar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli antlaşmalar sistemidir.” şeklinde bir tanımı da Muharrem Ergin getirmektedir.²⁷⁸

Başka bir tanım da Mehmet Kaplan tarafından yapılmıştır: “Dil; aynı dili konuşan ve kendisine millet denilen sosyal varlığın bireylerinin, birbirlerine, duygu ve düşüncelerini aktarırken kullandıkları vasıtaadır. Dil, insanları bir yığın veya kitle olmaktan kurtararak onların millet haline gelmelerine olanak tanıyarak duygu ve düşüncede birlik sağlayan yegâne faktördür. Kişinin kullandığı dili hazır bulması toplumun kendisine en büyük armağanıdır. Zira kişi dilini bilmediği sonsuz bir kalabalığın içinde bile yalnızdır.”²⁷⁹ demektedir.

Öte yandan Nihat Sâmî Banarlı ise, “Herhangi bir dil, o dili konuşanların oluşturdukları dilin kelimelerinden ibarettir.” tanımını getirmektedir. Örneğin; Bir İngiliz, İngilizce ve İngilizceleşmiş kelimelerden kurulmuş dile İngiliz dili der, bu tarif diğer bütün diller için de geçerlidir.²⁸⁰ Türk dilbilimci Doğan Aksan da, bir toplumu ulus yapan bağların en güçlüsünün dil olduğunu söylemektedir. Dil olmadan insanların birlikte yaşayamayacaklarını, anlaşılamayacaklarını dolayısıyla bir araya gelemeyecekleri için de toplum olamayacaklarını belirtmektedir. Bireyleri ulusuna, toplumuna, yurduna, geçmişine bağlayan

²⁷⁸ Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yay., İstanbul, 2013, s. 3.

²⁷⁹ Aksan, Doğan, *Her yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, I, TDK. Yay. Ankara, 1987, s. 134-135.

²⁸⁰ Banarlı, Nihat Sâmî, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 300.

kuşaklar arasında zincirleme bir bağ kuran en güçlü kurum dildir. Bir toplumun dilinden onun yaşayışı, gelenekleri, dünya görüşü, geçmişiyle arasındaki bağ anlaşılabilir. ²⁸¹

Selâme Mûsa ise dile farklı bir perspektiften bakmaktadır; ona göre; akıl, el, göz bunların hepsi insanın hayvandan üstün olmasına yardımcı olmak için bir araya gelmiştir. Ancak burada çoğu zaman ihmal edilen diğerlerinden farklı bir faktör vardır; o da dildir. İnsan her şeyden önce dilsel bir hayvandır. Hayvanda ses insanda ise dil vardır. Hayvan acı çektiğinde veya korktuğunda bağırır, bu bağırış burada istem dışı olarak onun duygularını ifade eder; fakat insan acı çektiğinde veya korktuğunda seslenir, bu objektiftir. ²⁸²

Ancak İslam'a göre dilin kaynağı Allah'tır: “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا” ²⁸³ Ayetiyle Allah, dilin tartışılan tanımlarına kesin bir nokta koymuştur. Dilin en büyük özelliği, sadece konuşma aracı değil, milleti geçmiş ve geleceğiyle birbirlerine bağlamasıdır. Dil sözlü ve yazılı olarak farklı merhalelerde ortaya çıkmaktadır. Her yazılı dil onu kullanan geçmişteki kişilerden günümüze bilgiler taşımaktadır. Bir başka deyişle geçmişe ayna tutan şey dildir ve dil, nesilleri birbirine bağlayan bir vasıta. Diller zaman içerisinde canlı bir varlık olması hasebiyle doğar, büyür ve tekâmül derecesine çıkmaktadırlar. Nitekim Arapça, Kurânı Kerim'in nazil olmasıyla ancak bu çizgiye varmıştır.

H. Nuh'un oğlu Sam'a nispetle bu dil ailesinde yer alan ve adına Sami dilleri denilen Arapça, Akadaça, Asurca, Babilce, İbranice, Fenikece, Aramca ve Kenanca aynı gruptadır. ²⁸⁴ Arapçanın içinde yer aldığı Sami dil ailesinin ilk anadili konusunda kesin bilgiler olmamakla beraber, ilk köken dilin Babilce olduğuna dair düşünceler ağır basmaktadır. Arapça, yazıya geçiş noktasında her ne kadar geç kalmışsa da Latince'den sonra en çok yayılan dildir. ²⁸⁵

Sami dillerinin çoğu ölü dillerdir. Tarihçiler, Sami halkının ilk doğuş yeri dolayısıyla anadil Samicenin doğuşu konusunda ihtilafa düşmektedirler. Bunlardan bazıları, bu milletin Babil'in “Beşik” yani günümüz Irak topraklarında doğup, yayıldıkları düşüncesindedirler. Bir diğer görüş ayrılığı ise hangi dilin ana dil Samiceye daha yakın olduğu konusundadır. Nitekim Arapça ve ana dil Samiceyi inceleyen dilbilimciler Arapçada Samiceye ait ciddi bulgulara

²⁸¹ Aksan, a.g.e., s. 13; Bayrav, Süheyla, *Filolojinin Oluşumu: Çağdaş Dilbilim-Eleştiri Sorunları*, Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1975, s. 21-22. bkz. Chomsky, Noam, *Dil ve Zihin*, Ayraç Yay., Ankara 2001, s. 20., Vardar, Berke, *Dilbilim Yazıları*, Multilingual Yay., İstanbul, 2001, s. 30; Vardar, Berke ve diğerleri, *XX. Yüzyıl Dilbilimi*, TDK. Yay., Ankara, 1983, s. 46.

²⁸² Mûsa, *Belâğât*, s. 17.

²⁸³ Bakara, 2/31.

²⁸⁴ Ebu Sâlih, Bedruddin, *el-Medhal ile'l-luğati'l-'Arabîyye*, Daru's-Şarki'l-'Arabî, Beyrut, ts., s.100.

²⁸⁵ Çetiner, Bedreddin, “Arap Âleminde Fasih Dil-Ammi Dil Mücadelesi”, *MÜİF Dergisi*, sy. 7, İstanbul, 1995, s. 347.

ulaşmışlardır.²⁸⁶ Arapçanın gelişim dönemlerinde, Arap halkı ve değişik boylarına ışık tutan eski bir belgeye rastlanmamıştır. Arapça ile ilgili elimize geçen en eski kaynak M.Ö 5.yy'a aittir. Bu bulgulara geniş bir alanda yapılan incelemeler sonucu ulaşılmıştır. Aynı zamanda Sami dil ailesindeki diller üzerinde yapılan araştırmalar sonucu Akadçaya ait kaynaklar M.Ö. 20. yy.'a, İbraniceye ait en eski kaynak M.Ö.12. yy.'a, Fenikeceye ait en eski kaynak M.Ö. 10. yy.'a, Aramiceye ait en eski kaynak M.Ö 9. yy.'a ulaşmaktadır. Araplara ait ele geçen en eski eserler cahiliye dönemine aittir. Bu eserler M.S. 5. yy.'a tekabül eden şiir, hikmetli söz ve hutbelerden oluşmaktadır, bunlar Kureyş lehçesiyle yazılmışlardır. Bu lehçe Arapların halen kullandıkları Necd ve Hicaz'da doğup yayılan dildir. Modern çağda bile Arapçada, Birleşik Arap Emirlikleri'nde, Filistin'de, Ürdün'de, Suriye'de, Lübnan'da, Irak'ta, Kuveyt'te, Mısır'da, Sudan'da, Fas ve Cezayir'de halk dilinde farklılıklar gözlenmektedir.²⁸⁷

Arapçanın gelişim dönemlerine gelince;

1. Dönem: Bu dönemde başka millet ve kabilelerle gelişen münasebetlerden dolayı onların dillerinden bazı kelimeler alınmıştır. Medeniyetten uzak olan bedeviler bu dönemde yaşam alanlarının dar olmasından dolayı çöl hayvanlarına, basit savaş aletlerine ad olan kelimeleri kullanmışlardır. Bu dönemde Farşlılar, Yunanlar, Rumlar ve Habeşlilerden pek çok sözcük Arapçalaştırılmıştır. Bu kelimeler: الكوز، الخز، الجر، إبريق، الديباج، القصعة، الخوان، الفلفل، البلور، الياقوت، السندس، الجانار، الياسمين، البنفسج، النرجيس، القرنفل، الغنبر، القنطار، القسطاس، الصراط، الفردوس، حج، المصحف، البرهان، الحوارى، المناق، المنبر، عاشوراء، الكاهن gibi İbraniceden ayrıca القنطرة، kelimeler alınmıştır. مسك، الكافور gibi kelimeler de Arap-Hint ticaretinin gelişmesi sonucu Hintçeden dile katılmıştır. Kur'ânı Kerim de bile ki Kur'ânı Kerim Fasih Arapçanın kaynağını oluşturur ve en durusuyla indirilmiştir, anlam değiştirmiş ve Arapçalaşmış kelimelere rastlanır. Örneğin، الفتنة anlam değiştirerek هرج Rumcadan قسطاس Farsçadan، استبرق anlamında، الجهة anlam değiştirerek الشطر anlamında kullanılmıştır.²⁸⁸

2. Dönem: Araplaşmış Araplar diye bilinen Hz. İsmail'in oğullarıyla Arapçada değişimler başlamıştır. Onlar anneleri Hacer'in dili olan Kıpticeden (Mısırcı), İbraniceden, Süryaniceden ve Keldaniceden pek çok kelimeyi alıp dillerine yerleştirmişlerdir.

3. Dönem: Bu dönem genel anlamda Arapların kutsadığı Kâbe'nin inşasıyla başlamaktadır. Kureyş'liler, Arapça lehçelerin üslubu en iyi olanını seçmişler, ticaretle beraber

²⁸⁶ Ebû Sâlih, Bedreddin, *el-Medhal İle'l-luğâtü'l-'Arabîyye*, Daru's-Şârki'l-'Arabî, Beyrut, ts., s. 75; el-Makdisî, Rûhî el-Halid, "Tarîhü'l-luğâtü'l-'Arabîyye", *el-Hilal*, sy. 1, Kahire, 1904, s. 27-34.

²⁸⁷ Ebû Sâlih, *a.g.e.*, s. 236-272; bkz. es-Sayîh Abdür-Rahmân "el-luğâtü'l-'Arabîyye beyne'l-luğâtü's-Sâmîyye", *el-lisanü'l-'Arab*, sy. 1/1970, s. 32-34.

²⁸⁸ Ebû Sâlih, *a.g.e.*, 239. bkz. Bostancı, Ahmet, "Kuran-ı Kerim'de Arapça Oldukları Tartışmalı Kelimeler", *SÜ.Fak. Dergisi*, sy. 2/2000, s. 192-197.

dillerine yerleşen lafızlar dili güçlendirmiştir. Sürekli bir değişim- dönüşüm sürecinde olan insanın dilinde değişimler yaşanması tabidir.

4. Dönem: Arapça, İslami dönemde büyük bir gelişme göstererek zirveye oturmuştur. Üslup zenginliğine bürünen dilde güzel lafızlar, sağlam cümleler kurulmaya başlanmıştır. Bunun üç nedeni vardır. Birincisi, o ana kadar duyulmamış müthiş bir belâgat, eşsiz bir nazım örneği olan kutsal kitap Kurânı Kerim'in nazil olmasıdır. İkincisi, Allah'ın kendisine bahşettiği müthiş Arapça kullanıcısı Hz. Muhammed'in hadisleri; üçüncüsü ise İslamiyet'in öğretilmesi, Kurân ve hadislerin ışığında gelişen hayatla cahiliye kalıplarının atılması ve İslami düşünce sisteminin oturtulmasıdır. Bunun yanı sıra İslamiyet'in insanları ilim, bilim ve edebiyata yönlendirmesi de etkili olmuştur.²⁸⁹

Arapça asırlar boyu en az değişim gösteren dil olmuştur, nitekim diğer dillerle kıyaslandığında bu dillerde görülen yozlaşma ve bölünmelerin hiçbiri Arapçada yaşanmamıştır. Şu an bile Arapça dil kalıpları ve kelimeler açısından on dört asır önce gönderilen Kurânı Kerim'deki kalıp ve kelimeler benzerlik arz etmektedir. Nitekim Kurânı Kerim müthiş bir belâgat ve beyân örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı bütün asırlar boyunca onun dili kâtip ve edebiyatçılara model olmuştur. Filologlar, fasih dilin kurallarını ona dayanarak ortaya koymuşlardır. Dilin diğer toplumsal öğelerle değişen canlı bir varlık olması, dil felsefesinde de bir değişim yaşanmasını zorunlu kılmaktadır. Başka bir ifadeyle zamanla dildeki sözcükler değişmekte ve yeni kavramlar türemektedir. Dildeki değişimin ortaya konması için dil art ve eş zamanlı mukayese edilmektedir; böylece dilsel değişimler belirlenmektedir. Arapça incelendiğinde asırlar boyunca yorum, dil öğeleri ve diziliş yönteminin değişmediği göze çarpmaktadır.²⁹⁰

Kurânı Kerim'in, Arapçanın gelişimindeki rolü asla yadırganamaz. İslami dönemde yazı Mekke, Medine, Hire gibi yerlerde gelişmiştir. Buna mukabil İslam'ın zuhurunda 17 sahabenin okuma- yazma bildikleri de rivayet edilmektedir.²⁹¹ İslamiyet'le beraber, Kurânı Kerim sayesinde Arap dili ve edebiyatının zirve yaptığı bir gerçektir. Arap yarımadasında farklı lehçeler içerisinde sıyrılarak, Hz. Muhammed'e nispeten ön plana çıkan Kureyş Lehçesi, hâkim bir dil kimliği kazanmıştır. Bu realiteyle beraber, gelişim içerisine giren bütün edebi sanatlar bu kaynaktan beslenmiştir. Böylece ortaya o ana kadar duyulmamış bir takım

²⁸⁹ Aksoy, Mustafa, “Arap Dilinin Doğuşundan Günümüze Tarihî Seyri”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, I. sy. 3-4, 2007, s. 55.

²⁹⁰ Aksoy, a.g.m., s. 53-61.

²⁹¹ Kurt, Yaşar, “Kurân'ın Korunmasında Hafızlık Müessesesi”, *HÜEF. Dergisi*, sy. 22, s. 230.

kavramlar türemiştir. Bunların en başında gelen ve Kur'ânı anlamaya dönük bir özellik ortaya koyan belâğattır.²⁹²

Öte yandan pek çok özellik göz önüne alınarak yapılan çeşitli dil sınıflamalarının belki de en dikkat çekenini imparatorluk dilleri şeklinde yapılan tasnif olmaktadır. Bulunduğu coğrafyaya hâkim olan dil anlamındaki imparatorluk dili, diğer dillere bir tahakkümü de ifade etmektedir. İmparatorluk dili, bulunduğu coğrafyadaki dillere üstünlük sağlayarak bu dillerdeki kalıp ve kelimeleri kendisine uydurmaktadır. Bu özellik dünyada en bariz şekilde Latince, Arapça, İngilizce, Türkçede göze çarpmaktadır.²⁹³

İncelediğimiz esere ismini veren belâğate gelince, belâğat lügatte, varmak ve ulaşmak demektir. Terim olarak, zorlama ve yapmacıktan uzak olarak yorumlamaya gerek olmaksızın kolay ve anlaşılır bir tarzda insan nefsinde etki bırakarak hâlin gereğine göre söz söylemektir.²⁹⁴ Buna, sözü yerinde, zamanında, doğru ve güzel söylemek de denilebilmektedir. Belâğat, sadece lafza özgü olmayan bununla beraber manayı kapsayan dilsel bir fenomendir.²⁹⁵

Nitekim belâğat, Arap edebiyatında sözün açık ve her mekâna uygun olması anlamında kullanılmaktadır. Batı dillerinde rhetorique kelimesiyle ifade bulan belâğat, cahiliye döneminde başvurulmayan fakat İslami dönemde gerek Kur'ânı Kerim'in icâzı gerekse de edebi tenkit sebebiyle hızla gelişmiştir. X. yüzyılın sonuna belâğat ve tenkit birlikte ele alınmıştır. Bu dönemde İbn Sellâm Cumahî'nin (ö. 232/846)'nin *Tabakâtu's-şu'ara'sı*, İbn Kûteybey'nin (ö. 276/889) *eş-Şi'r veş-şu'arası*, İbu'l-Mu'tez'in (ö. 296/967)'nin *el-Ağânî*'si edebi tenkit ve belâğat hakkında yazılan eserlerdir. el-Ferrâ (ö. 207/822) *Me'ânî'l-Kur'ân*'ı, İbn Kûteybey'nin *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*'ı ve benzeri adlar altında yazılan eserler, belâğat konularına yer vermişlerdir.²⁹⁶

Nitekim Kur'ânı Kerim'de, “خلق الإنسان وعلمه البيان İnsanı yarattı ve beyanı öğretti”.²⁹⁷ buyurulmaktadır. Sözcük anlamı açık olan belâğat gerek bu ayetten önce gerekse de sonrasında kullanılmıştır fakat bir terim olarak, teşbih, istiare, takdim, cinas, tehir anlamlarından bu dönemden sonra sıyrıldığı ilmi bir gerçektir.

²⁹² Çağır, Necdet, *a.g.e.*, s. 23.

²⁹³ Banarlı, Nihat Sâmî, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 25-26.

²⁹⁴ ec-Cürcânî, Seyyîd Şerîf, *et-T'arîfât*, İstanbul, 1203, s. 25; Cârîm, Ali- Emîn, Mustafa, *el-Belâğâtü'l-vâdiha*, Beyrut, 2010, s. 7; İbn Mânzûr, Cemâlüddîn Muhammed bin Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arap*, Dâru'l Fikr, Beyrut, ts., s. 427; 'Âsî Mişâl, Bedî, Yakûb İmîl', *el-Mû'cemü'l-mufassâl fî'l-luğati ve'l-edeb*, I-II, Dâru'l-ilm ilmelâyîn, I., Beyrut, 1987, s. 273; Besyûnî, Abdülfettâh Feyyûd, *İlmü'l-Meânî dirâseti belâğîyye ve'n-nakdyîye lir-resâilî meânî*, Kahire, 1988, s. 234.

²⁹⁵ Çağır, *a.g.e.*, s. 23.

²⁹⁶ Demirayak, Kenan, Çögenli, Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 1995, s. 67-69

²⁹⁷ Râhman, 27/ 3-4.

Belâğatın alt disiplinlerine gelince onlar şu şekilde ifade edilmektedir: Beyân, herhangi bir anlamı farklı söz ve usullerle anlatmayı öğreten, kendine ait özel kuralları olan bir ilim dalıdır. Sözü duruma uygun, açık, düzgün ve süslü söyleme sanatı olan bedî ilim olarak edebî sanatlarla örülü ifadenin lafız bakımından kusursuz, mana bakımından makul ve aynı zamanda bir ahenge sahip olmasının usul ve kaidelerini inceleyen ilimdir. Meânî ilmi ise, değişik cümle şekilleri ve kullanılışları ile lafızların muktezayı hâle mutabakatını bildiren ahvâle dair usûl ve kaidelerini açıklayan ilim olarak tarif edilmektedir.²⁹⁸

Öte yandan tarihsel süreç içinde belâğat, fesâhat, berâat, bedî' kavramlarının aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Keskin bir ayrım Câhız'ın *el-Beyân ve't-Tebyîn*'inde görülmektedir.²⁹⁹ Ancak Hicri 5. yüzyılda İbn Sinâ el-Hafeci, *Sirrü'l-belâğa* adlı eserinde fesâhat ve belâğat kavramlarını ayırmıştır.³⁰⁰

Belâğat, henüz ilim haline gelmeden önce meleke olarak şair, yazar ve hatiplerde hatta halkın dilinde yer almıştır. Bu sebeple sonraları birer belâğat terimi kabul edilen teşbîh, mecâz, istiare, takdîm, te'hîr, cinas gibi edebî sanatlar her dil ve kültürde daima kullanılmıştır. Nitekim cahiliye devri Arapları, belâğatı bir ilim olarak bilmeseler de şiir ve hitabelerinde bu ilmin esaslarını uyguladıkları, belîğ ve fasîh bir şekilde konuştukları görülmektedir. Kurânı Kerîm ve hadisi şeriflerde de bu ilme dair pek çok örnek bulmak mümkündür.³⁰¹

Kaldı ki belâğatı, ne olduğuna dair bir bilgiye bağlamak için, Arapçanın dilsel özellik ve ince sırlarını bilmek gerekmektedir. Bir başka ifadeyle Kurânı Kerîm'in i'câzı, zevki selim ile anlaşılabilir, fakat anlatılamaz. His edilen bu zevki elde etmek için belâğatla içiçe olmak, bir belâğat kültürü kazanmak gerekmektedir. Böylece, Kurân nazmında ilk bakışta görülmeyen, dikkatli bir gözlem sonucunda anlaşılan lügavî i'câz perdesi yok olur ve ilahi kasıt daha etraflıca fark edilmektedir.³⁰² Bu anlamda hakikat ve mecâz kavramlarını açmamız konunun seyrine katkı sağlayacaktır. Hakikat, dilde bir şeyin gerçek olmasıdır; ıstılahta ise bir kelimenin sadece delâlet ettiği manada veya en başta konulduğu anlamda kullanılmasıdır. Başka bir ifadeyle mecâzın zıddıdır. Mesela, Arslan kelimesi bilinen hayvan kastedilerek söylenirse hakikat, bir insanın cesaretini kastederek kullanılmışsa mecâz olur. Kelamda asıl olan, hakikat olmasıdır.³⁰³

²⁹⁸ Kılıç, Hulûsî, "Belâğat", *DİA*, V., s. 380; bkz. Ali Carim, a.g.e., s. 12-26.

²⁹⁹ Özdoğan Mehmet Akif "Belâğatın Sistemize Edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvînî'nin Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 4, 2002, s. 97.

³⁰⁰ 'Abbas, Fazlû Hasan, *el-Belâğâ fûnûnuhâ ve efnânûhâ ilmü'l-meânî*, Dâru'l-fürkân, Beyrut, 1985, s. 14.

³⁰¹ Hacımuftuoğlu, Nasrullah, "İ'câz ve Belâğat Deyimleri", *EKEV Yay.*, Erzurum, 2001, s. 18.

³⁰² Kılıç, a.g.e., s. 381.

³⁰³ Şensoy, Sedat, "Belâğat Geleneğinde Aklî Mecaz Tartışmaları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 8/2002, s. 3-10.

Öte yandan mecâz bir kelimenin cümledeki manası dışında, kullanılması sanattır; ıstılahta ise, konulduğu anlamın kastedilmediğine karine ile birlikte, konulduğu anlamın dışında doğru şekilde kullanılmasıdır.³⁰⁴ Cevâz ve cuûz masterlarının mimli sigası olarak bir yerden başka bir yere geçiş yapmak, yola girip yürümek anlamında kullanılan mecâz, belâğat terimi olarak kelimenin konulduğu hakiki manada kullanılmayıp gerçek anlamının dışında kullanılmasını ifade etmektedir. Aristo'ya (M.Ö. 302) göre mecâz; “Bir objeye ait bir ismin diğer bir objeye verilmesidir.”³⁰⁵

Aynı şekilde mecâz, icâzı en yüksek noktada temsil eden ve ulaştırılmak istenen mesajı muhataba en yoğun bir şekilde veren ifade şeklidir. Söze güzellik, parlaklık, zarafet, kuvvet ve canlılık vermek için kullanılmaktadır. Kurân'da mecâzî anlamda kullanılan kelime ve terkipler çoktur. Mecâz, Kurânı Kerim'in yanı sıra diğer kutsal kitaplarda da müşterek üslup kodlamalarıyla yer almıştır. İlahi dil hakikat-mecâz denkleminde ele alındığında Kurân'ın hakikat, kitabı mukaddesin mecâz ağırlıklı olduğu göze çarpmaktadır.³⁰⁶

Kaldı ki diğer dillere göre belâğatta zirvede olan Arapça ve aynı dille nazil olan Kurânı Kerim'de de mecâz sıklıkla kullanılmıştır. Sözün hakikat mi, mecâz mı olduğu anlaşılmadan istenilen mananın anlaşılması mümkün değildir. Kurân'ın doğru anlaşılabilmesi için dilin sahip olduğu üslup ve özelliklerinden sayılan belâğatın bilinmesi gerekmektedir.

“وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ” *“ve tartuları hafif gelen her kimseye gelince, onun anası hâviye(uçurum)dir.”*³⁰⁷ “أُمُّهُ” annesi” kucak açmış bir anneye işaretle, varılacak olan Cehennemden kafirlere kucak açacağı ve içine alıp barındıracağı anlamında Cehennemden mecâzdır. Varacağı yer, yatağı, kucağına sığınacağı yer, istiâre yoluyla mecâzdır.³⁰⁸

Burada konunun fazla uzamaması namına belâğatın alt disiplinlerinden sadece birkaçına Kurânı Kerim nezdinde kısaca yer verilmiştir. Bundan kasıt, belâğatın İslamiyet'in gölgesinde kemale erdiğine dikkat çekmektir.

Diğer yandan belâğata tarihi seyir özelinde bakıldığında 10. ile 14. asırlar arasında geçen zaman diliminde belâğatın müstakil bir bilim haline geldiğine ve kendine has terimlerin ortaya çıktığına tanık olunmaktadır. el-Askerî'nin (ö. 846) *Kitâbüs-sinâ'ateyn*'i, Abdulkadir ec-Cürcânî (ö. 471/1078)'nin *Esrârü'l-belâğa* ile *delâilü'l-'icâz*'ı bu dönemin başlıca belâğat

³⁰⁴ Eren, Cüneyt, “Kur'ân-ı Kerim'in Eşsiz Belâğatı”, <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kur-an-i-kerim-in-essiz-belagati.12.03.2014>.

³⁰⁵ Durmuş, İsmail, “Mecaz”, *DIA*, XXVIII, s. 217.

³⁰⁶ Demirayak, Kenan, Çögenli, Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 1995, s. 67; Sabırlı, Esat, *İbn Teymiyye ve Selefi Yorumları Bağlamında Kurân'da Mecaza Bakışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2013, s. 45-50.

³⁰⁷ Kâria Sûresi, 101/9-10.

³⁰⁸ Sabırlı, a.g.e., s. 99.

kitaplarıdır. 14. asır ile 19. asır arasında geçen zaman dilimine bakıldığında ise bu dönemde önceki dönemlere göre şerh ve haşiye yazıldığını görülmektedir. et-Teftâzânî (ö. 792/1390)'nin *el-Mutavvel*'i, Seyyid Şerif ec-Cürcânî (ö. 816/1413)'in *Havâşî's-Seyyid 'ale'l-Mutavvel*'i dikkat çekmektedir. 19. yüzyılda bazılarının bu ilme bağlı kaldığı görülmekle beraber, bazılarının ise bu ilme modern bir görüntü kazandırmaya çalıştığı fark edilmektedir.³⁰⁹

2.1.1. Klasik Belâğat

Cahiliye döneminde şiir ve nesirle varlığını sürdüren İslami dönemle de ete kemiğe bürünen Arap edebiyatı, sonraki dönemlerde kavramsal ve içeriksel bir boyut kazanmıştır. Kullanılan üslup ve dil açısından çeşitli dönemler oluşmuştur. Bunlar: *el-Edebü'l-kadîm*, *el-Muhadramûn*, *el-Hadîs*, şeklinde olmakla beraber; siyasal ve sosyal olguların ışığında *el-Edebü'l-câhiliyye*, *İslâmîyye*, *el-'Abbasîyye*, *el-İnhîdat* (çöküş) , *en-Nahdâ* (Rönesans) *el-Hadîs* şeklinde de tasnif edilmiştir. Kendi içerisinde iki döneme ayrılan cahiliye döneminin ilk dönemiyle ilgili kapsamlı bir bilgi bulunmamasına rağmen, ikinci dönemiyle ilgili nesir ve şiir türünden kaynaklara ulaşılmaktadır. Söz konusu dönem hicretin başlangıcı olan 622'de sona ermiştir. Güçlü bir söyleyiş belîğ bir yapıya sahip içinde Yedi Askı şiirlerini barından bu dönemin nesri büyük ölçüde hitabet, özdeyişler, hikmetli sözler, tavsiyeler ve kısa hikâyelerden ibarettir.³¹⁰

Nitekim bu dönemde şiirin, çok revaçta olmasına mukabil, ilk ayetin nazil olmasıyla başlayan ve dört halife dönemini kapsayan İslami dönem edebiyatında hitabet öne geçmiştir.

Bunun en büyük nedeni, cahiliye döneminde ikna, övünç ve diplomatik ilişkiler gibi konularıyla sınırlı olan hitabetin, fetihler, savaşlar, cuma ve bayram namazları, yağmur namazı vb. ibadetleri içine alacak şekilde genişleyip çeşitlilik kazanmasıdır. Başka bir ifadeyle bu durumu insanlara kanalize etmek, askeri birlikleri toplamak, düşmanları korkutmak için hatiplere gereksinim olmuştur. Ancak bütün bunların ışığında dönemin en büyük kaynakları Kurânı Kerim ve hadistir. Eşsiz bir belâğata sahip olan bu iki kaynağın yanı sıra en büyük hatip olma vasfını veda haccında armağan eden Hz. Peygamber ve dört halifenin belîğ hutbeleri döneme ışık tutan *Nehcü'l-belâğa*'da yer alan önemli örneklerdir. Bu dönemde belâğat açısından biraz daha gerileyen şiir, müşriklerin Hz. Peygamberi hicivlerine mukabil cevap verme ve dini müdafaa etmek için kaleme alınmıştır. Aynı şekilde müthiş bir üslup zenginliğiyle karşımıza çıkan *Kasîdei Burde* bu döneme aittir.³¹¹

³⁰⁹ Demirayak-Çögenli, a.g.e., s. 67.

³¹⁰ Yalar, Mehmet, *Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yay. Bursa, 2009, s. 4.

³¹¹ Yalar, a.g.e., s. 27.

Emevi ve Abbasi dönemi edebiyatına gelince, İslami dönemin edebiyatından farklılık göstererek özellikle Emevi döneminde, içki, kadın ve eğlence gibi temalar edebi ürünlerde görülmeye başlanmıştır. Bu durum, İslami belâğattan vazgeçişin hatta cahiliye dönemine dönüşün işareti kabul edilmektedir. Öte yandan hitabet de üslup bakımından gelişerek içerikte farklılıklar göstermektedir. Söz konusu sanat İslami dönemde ikna, nasihat ve yol göstermek için kullanılırken bu dönemde korku, şiddet, bastırma aracı olarak özellikle de yöneticileri övmek için kullanılmıştır. Burada dil zenginliğine sahip Cerîr ve Ferezdak gibi şairler dikkat çekmektedir.³¹²

Farklı bir coğrafyada kurulan haliyle buradan etkilenmesi gayet doğal olan Endülüs Emevi edebiyatına bakıldığında, başlangıçta şiir ve nesir olarak devam eden edebi türlere rastlanmaktadır.³¹³

Bütün bunların ışığında klasik Arap belâğatının dış çevreyle en çok temas sağladığı dönem Abbasi dönemidir. Öte yandan dil, Fars dilinden oldukça etkilenmiştir. Önceleri edebi ürünlerde kısa ve öz cümleler kullanılırken bundan sonra uzun ifadelere, tekrarlanan secili bir üslubun yanı sıra özdeyişlere de yer verilmiştir. Bunun etkisiyle hitabet zayıflamış adına *el-Kitâbe* denilen nesir güç kazanmaya başlamıştır. Mektuplar, ilmi ve edebi kitaplar, makaleler, münazaralar, sözleşmeler ve makâmeler yazıya dökülmüştür. Câhız, ibnû'l-Mukaffa gibi sağlam kalemler bu dönemde yetişmiştir. Şiir konuları değişmiş övgü, yergi, ağıt, aşk, züht, didaktizm gibi konular şiire hâkim olmaya başlamıştır. Ne var ki; Moğol istilasıyla ortadan kalkan bu dönemle beraber kimilerine göre Arap Edebiyatı'nda bir durağanlık kimilerine göre de bir çöküş dönemi başlamıştır.³¹⁴

Başka bir ifadeyle Moğol etkisinin hâkim olduğu bu dönem kimi Arap bilginler tarafından Türk dönemi diye de adlandırılmaktadır. Modern döneme yani 19. yüzyıla kadar devam eden bu dönemde Arap Edebiyatı'na çok sayıda Türkçe kelime girmiş bu durum da dili erozyona uğratmış ve daha önceki dönemlere göre şiir ve nesirde daha az üretimin yapılmasına neden olmuştur. Fakat bütün bu iddialara rağmen bu dönemde, Celâleddin es-Suyûti (ö. 911/1505) Şihâbüddîn'in 30 ciltlik edebiyat ansiklopedilerine ve en-Nuveyrî'nin (ö. 732/1332) nesir alanında *Nihâyetü'l-'Arab fî funûni'l-'Arab* adıyla kaleme aldığı eserlere rastlanmaktadır. Özellikle es-Suyûti'nin kaleme aldığı *'Ukûdü'l-cümân önemli bir belâğat kitabıdır, aynı zamanda fesahat ve belâğat hakkında bilgi veren eserin ilk bölümü, meâni, ikinci bölümü, beyân, üçüncü bölümü ise bedî ile alakalı bilgiler sunmaktadır.*³¹⁵

³¹² Ergin, Ali Şakir, "Ferezdak", *DIA*, XII, s. 372.

³¹³ Yalar, *a.g.e.*, s. 40.

³¹⁴ Demir, Mustafa, "İslam Ortaçağı'nda İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *TAED*, sy. 34, 2007, s. 255-273.

³¹⁵ Yalar, *a.g.e.* s. 131.

Yukarıda, Arap dilinde belâgat başlığında zikrettiğimiz isimlere bakıldığında söz konusu dönemde Türklere yüklenen geri kalmışlık kisvesinin bir haksızlıktan ibaret olduğu görülmektedir. Ancak yaşayan bir canlı öge olan dillerin de birbirlerini etkiledikleri gözardı edilemez ilmi bir realitedir.

2.1.2. Modern Belâgat

Bu dönemdeki Arap edebiyatı, tarihsel bağ ve sebep-sonuç ilişkileri bakımından âlimler tarafından çöküş döneminden sonra uyanış dönemi nihai olarak da modern dönem (العصر الحديث) şeklinde nitelendirilmiştir. Bu dönem Moğolların 656/1258 yılındaki istilası sonucu Bağdat'ın yerle bir edilmesiyle başlamaktadır. Bununla beraber Osmanlı dönemiyle devam eden bu durum batılıların Hint ve doğu ticaret yollarını güvenceye almak için başlattıkları Arap-İslam coğrafyasındaki istilâ hareketlerine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Uyanış dönemi konusunda ihtilaflar olsa da bunun 18. veya 19. yüzyılın ilk çeyreği olduğuna dair kanaatler daha ağır basmaktadır. Siyasi, Sosyal ve kültürel etmenlerin gölgesinde sadece Arap toplumu ve edebiyatında değil aynı zamanda Osmanlı'da ve bütün İslam coğrafyasında görülen en büyük değişim ve dönüşümler bu iki asırda vuku bulmuştur.³¹⁶

Nitekim 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgali ve Muhamed Hüseyin Heykel'in ilk edebi romanı kaleme almasıyla başlayan modern dönem, gerek tercüme gerekse de batıdan bazı türlerin adaptasyonu yoluyla ivme kazanmıştır. İlk anlatı türünün Hint kaynaklarından kesin olmamakla elde edildiği bilinmekle beraber, Arap edebiyatına cahiliye dönemine benzer çeşitli anlatı türlerinin girdiği bilinmektedir.³¹⁷ Ancak bu dönemde batı etkisinde kullanılan üslup, Cahiliye Dönemi'ndeki muallaka şiirlerinden, *Eyyâmü'l- 'Arab'*'ta anlatılan aynı şekilde Kurân'da geçen kıssalardan, *Elf Leyl ve Leyl*, *Kelile ve Dimme* gibi hikâyelerden farklıdır.³¹⁸

Nitekim bu dönemi tahlilde ve edebi ürünlerin üslubunu değerlendirmede hazırlayıcı faktörleri sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Toplumda, düşünsel, sosyal, siyasal ve ekonomik bakımından görülen iyileşmeler, ilerlemeyi, tersi bir durum ise gerilemeyi ifade etmektedir. Nasıl ki, Avrupa'da kurulan Endülüs Emevi devleti Avrupa'da pek çok yenilik, değişim, dönüşümü getirdiyse, aynı şekilde İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İslam coğrafyasına yönelik tutumları da bir değişimi doğurmuştur.³¹⁹ Tabi bu ifade Napolyon'un

³¹⁶ Yalar, *a.g.e.*, s. 34.

³¹⁷ Civelek, Yakup, “Modern Arap Edebiyatı’nda İslami Edebiyat’ın Yeri ve Öncüleri”, *YYÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3/2000, s. 85-86.

³¹⁸ Coşkun, Pınar, *Muhammed Huseyn Heykel'in Zeynep Adlı Romanı ile Şemsettin Sami'nin Taaşuk-i Talat ve Fitnat Adlı Romanlarının Muhteva ve Teknik Açısından Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 3-10; Ürün, *a.g.e.*, s. 21.

³¹⁹ Yalar, *a.g.e.*, s. 40.

Mısır'ı işgal etmesini her ne kadar Louis 'Avad (ö. 1990) gibi Hıristiyan kökenli bazı Arap edebiyatçıları tarafından olumlu karşılanırsa da işgali haklı göstermez.

Diğer yandan bu dönemde siyasi manada akıllıca bir politika güden Napolyon, yaptığı sefer esnasında savaşmak isteyen bir emperyalist görünümünün aksine bir dost ve fatih imajı oluşturmaya çalışmıştır. Bunun nişanesi olarak da beraberinde tabiat ilimleri, matematik, edebiyat alanında uzman kırk sekiz bilim adamından müteşekkil bir heyeti getirmiştir. Söz konusu heyet, toplumun en alt tabakasından en üst tabakasına kadar her alana nüfuz etmiştir. Edebiyat ve dilini yani üslubu derinden etkileyen okul, gazete, tiyatro, bilim akademisi, kütüphane, matbaa ve laboratuvarlar kurmuşlardır.³²⁰

Öte yandan Fransızlardan sonra yönetimi ele alan Mehmet Ali Paşa, toplumun yeniliklere karşı ortaya koyduğu olumlu tavrı fark etmiş, bunların daha da geliştirilmesi için çaba sarf etmiştir. Öyle ki bu dönemde açılan okul sayısı elliyi, Avrupa'ya gönderilen öğrenci sayısı da üç yüz dokuzu geçmiştir. İşte bu söz konusu öğrenciler, yurda döndüklerinde Napolyon döneminde kurulan kurumlarda hocalık yapmaya başlamışlardır. Üstelik etkilendikleri batılı tarzdaki üslupları da Mısır'a taşımışlardır. Mevcut üslubu değiştiren bir başka olay da Mısır işgalinden önce misyonerlik faaliyetleri kapsamında batılıların yetiştirdikleri aynı zamanda batı dillerine hâkim ve değişik dinlere mensup olan Suriyeli ve Lübnanlı tercümanlardır. Nitekim Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır'a çağrılmaları da üslubun farklılaşmasına neden olmuştur.³²¹

Nitekim Modern dönemde her ne kadar Mahmûd Sâmî el-Bârûdî (ö. 1904) gibi şairler klasik üslubu çok mükemmel bir şekilde kullanmışlardır. Mehcer edebiyatı mensubu şair ve yazarlar konuları değiştirmişlerdir. Ahmet Şevkî, Hafız İbrahim (ö. 1932) aşk, kadın, tabiatı şiirlerinde konu edinmişlerdir. Öte yandan bu dönemde Lübnanlı şair Halîl Mutran'ın (ö. 1949) öncülüğünü yaptığı romantizm ekseninde ilk neo-klasik eserler verilmiştir. Şiirde kafiyesiz, serbest şiir, düz yazı şiiri şeklinde bir biçim farklılığı oluşurken hayatla ilgili her şey konu edinilmiştir. Başka bir ifadeyle bu dönemdeki yazarlar, eski üslubu terk ederek doğal ve serbest bir üslup benimsemişlerdir. Modern edebi tenkitin ortaya çıkması, Klasik Arap Edebiyatı ve dünya edebiyatlarının ürünü olan eserlerin değerlendirilmeye tabi tutulması olanağı ortaya çıkmıştır. Nitekim Mustafa Lutfi el-Menfelûtî'yi (ö. 1924) bu meyanda zikretmek gerekmektedir. Menfelûtî'nin kaleme aldığı *en-Nezarât* (Bakışlar) ve *el-'Aberât* (Gözyaşları) adlı eserler Modern Mısır hikâyesinin ilk denemeleri olarak kabul

³²⁰ Yalar, *a.g.e.*, s. 131; Allen, Roger, "Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı" çev. Faruk Çiftçi, *KSÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 6/2005. s. 133-135.

³²¹ Yalar, *a.g.e.*, s.174.

edilmektedir.³²² Serbest düşünce, sosyal ve siyasal inkılâp ruhu taşıyan Corcî Zeydan (ö. 1914) ve Farah Anton (ö. 1922) gibi yazarların ilk modern ürünlerinde klasik risaleciliğin bırakılarak batı orjinli makale, hikâye ve tiyatro gibi türlerin ortaya çıkarttıkları görülmektedir.³²³

Nitekim Muhammed ‘Abduh (ö. 1905) ilk makale aşamasını gerçekleştirirken ikinci aşamayı Mustafa Kamil (ö. 1908), Ahmet Lutfî es-Seyyid (ö. 1964) üçüncü aşamayı ise gerçek anlamda bir sanat türü haline getiren Muhammed Hüseyin Heykel (ö. 1956), Taha Hüseyin (ö. 1973) ve Abdülkadir el-Mâzinî (ö. 1949) gerçekleştirmişlerdir. Mahmûd Teymûr (öl.1973) ve Tevfik el-Hakîm (öl.1987) de modern tiyatronun mimarlarıdır. Diğer yandan 19. yüzyılda, bazı âlimler klasik çalışmalara tabi olurken bazıları ise bu alana modern bir çehre kazandırmaya çalışmıştır. Hüseyin Bin Ahmet el-Masrafi’nin (ö. 1889) *el-Vesîletü'l-Edebîye*’si, Ahmet Haşimi’nin (ö. 1943) *Cevâhîrü'l-Belâğa*’sı, klasik tarzın örnekleri iken Emin el-Hulî’nin *el-Kavî fennü'l-kavlî*, Mustafa Emin’nin *el-Belâğatü'l-vâdihâ*’sı modern çalışmalara örnektir.³²⁴

Aslında bu asırda, üslubun değişmesi kadar, yeni bir tür olarak karşımıza çıkan sosyal ilişkileri konu edinen romanlardaki karakterlerin bayan olması durumunda gösterilen hassasiyet de ilginçliktir. Mısır’da geçen bir aşk romanın kahramanlarından bayan olanlar ya yabancı uyrukludurlar ya Kıpti ya da Hristiyan’lardır. Muhammed Mesût’un *Ğâdetü'l-Ahram* (Piramitlerin Genç Kızı) eserinde kahramanlar Fransız’dır; aynı şekilde Yakup Saruf da *Fetâtü Mısır* (Mısır’ın Kızı) romanında İngiliz bir delikanlı ile Mısırlı Kıpti bir kızı bir araya getirmiştir.³²⁵

Hülasa bu dönemde işlenen konuların genel olarak Batı Edebiyatı’nın tesirinde bir yol izlediğini tespit etmiş bulunmaktayız.

2.2. el-Belâğatu’l ‘Asrîyye ve’l-Luğâtül-‘Arabîyye’in Genel Özellikleri

2.2.1. Eserin Tanıtımı ve Hazırlanmasındaki Etmenler

Selâme Mûsa, *el-Belâğatu’l ‘Asrîyye ve’l-luğâtül-‘Arabîyye* adlı eserini 1945 yılında Kahire’de neşretmiştir. Kitap, dil konusunda Mûsa’nın tartışma alanına çektiği konuları ele alarak, dil ile ilgili yeni bir Arap algısı oluşturmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, modern belâğatla ilgili Mûsa’nın reformist düşüncelerini içermektedir. Araştırmamız sonucu söz konusu kitabın iki farklı baskısına ulaştık, bunların ilki 188 sayfadan oluşan ve ilk baskısı

³²² Ürün, *a.g.e.*, s. 174.

³²³ Yalar, *a.g.e.*, s.182.

³²⁴ Demirayak-Çögenli, *a.g.e.*, s. 67; Roger, *a.g.e.*, s. 131.

³²⁵ Ürün, Ahmet Kazım, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Çizgi Yay., 2002, s. 32; Çetiner, Bedrettin, “Arap Âleminde Fasîh Dil-Amîmi Dil Mücadelesi”, *MÜİ. Fakültesi Dergisi*, sy.. 7/1995, s. 350.

Kahire’de yapılan Selâme Mûsa lin-naşr ve’t-tevzi’ yayını, diğeri ise e-book şeklindeki 149 sayfadan oluşan Müessesetü hindavî lî’t-ta’lîm ve’s-sekâfe nüshasıdır. Tezimizi yazarken Selâme Mûsa lin-naşr ve’t-tevzi’ yayınıni baz aldık. Söz konusu kitap 1945, 1953, 1958 ve 1964 yıllarında yeniden basılmıştır. Elimizdeki nüsha İskenderiye Üniversitesi kütüphanesinden temin edilen 1958 yılındaki baskıdır. Eser ilerde daha ayrıntılı bir şekilde yer vereceğimiz Ahmet Emin’e atfen bir hediye bölümüyle başlamaktadır; “Ahmet Emin Hocaya... Bu kitabı nasıl yazacağımı bilmediğim bir anda bana verdiği ilhamdan dolayı sana ithaf ediyorum”³²⁶

Nitekim tahliline ileriki bölümlerde genişçe yer vereceğimiz eserin, içerik tanıtımını eserin muhtevası bölümünde daha ayrıntılı işleyeceğiz.

Ahmet Emin³²⁷ (1886-1954) *es-Sekâfe* adlı dergide yayınladığı bir makalesinde dilin zaman ve çevreye göre anlamının değiştiğini işlemiştir. Emin’in bu makalesi, bu kitabın yazılmasında büyük bir rolü olmuştur. Emin, fazilet, cemal, zaman ve mekân gibi kelimelerin tarihsel süreçte bireyden bireye değiştiğini yazmış, her kelimenin anlamının doğal, belli bir süreçte oluştuğunu ifade etmiştir. Beyaz kelimesinin çiftçi katında anlamının süt olduğunu, bir rahip katında günahsızlığı ifade ettiğini, soğuk bir ülkede kara delalet ettiğini belirtmiştir.³²⁸ Başka bir ifadeyle Ahmet Emin, bir kelimenin anlaşılmasında, coğrafyanın, çevrenin, tarihin ve toplumun çok büyük etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim herhangi bir sözcüğün Mısır’da farklı, Amerika’da farklı, Rusya’da ve Yemen’de farklı anlamlara geldiğini aşikârdır. Öyle ki bu değişimde toplumsal farklılıkların son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Diğer yandan Mûsa ise; dini kitaplardaki anlamların zorluğu o zaman kullanılan; fakat şimdi kullanılmayan kelimelerden dolayıdır. O dönemde yerini bulan ve değer kazanan kelimeler günümüzde hiçbir değere sahip olmayabilir. O halde şu ifade edilebilir: “Dil, toplumda etkileşim halindedir. Kelimeler de toplumun genlerindeki şifrelerde saklıdır.”³²⁹ ifadelerine yer vermiştir.

Buradan da şu anlaşılıyor ki, Câhız’ın veya Ahmet Bin Abdülvahab’ın şiirlerini içeren eserler okunduğunda bir takım kavram yanılmaları yaşanabilmektedir. Olayın geçtiği dönemdeki atmosferin farklılığı, o dönemde ifade bulan manayı tam olarak vermemektedir.³³⁰

Mûsa, eserini yazmaya yönlendiren kişi olarak her ne kadar Ahmet Emin’i referans gösterse de kitapta aynı zamanda klasik ve modern edebi şahsiyetlere atıflarda bulunmuştur.

³²⁶ Mûsa, *Belâğât*, s. 5.

³²⁷ Kılıç, Hulusi, “Ahmet Emin”, *DİA*, II, s. 62.

³²⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 36

³²⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 41.

³³⁰ Mûsa, *Belâğât*, s.39; Ayrıca bkz. Selâme Mûsa, *Hâûlai ‘Allemunî*, Müessesetü Hindâvî lî’t-ta’lîm ve’s-sekâfe, Kahire, 2012, s.168.

Nitekim dilde Ebu Nuvvâs³³¹ (ö. 814) sadeleşmeyi, İbn Arabî (ö.1240) ve Zeki Mübarek (ö.1952) Klasik Arapçayı savunduklarından bahsetmektedir. Aynı zamanda Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın (ö. 1227) Bağdat'ta süslü, üsluplu dili yasakladığına ışık tutmaktadır.³³² Ona göre, söz fiiliyattır, dil pratikliklidir. Napolyon: “Edebiyatçılar söz satıcısıdır” derken, Ebu Temmâm: “Kılıçlar, kitaplardan haber olarak daha keskindirler” demektedir.³³³ Dünyada en etkili olan şey kelimelerdir. Almanya'yı savaşa sokan Hitlerin sözleri, Hitlerin peşinden gitmeye ve ölmeye razı olanlar da bu sözlere kanaanlardır. Ebu Temmâm sözlerin kılıçtan daha keskin olduğunu düşünmemiş, bütün dillerin kelimullah olduğunu da fark etmemiştir.³³⁴ Selâme'yi 1945 yılında bu eseri yazmaya iten en büyük etken onun Arapçaya karşı olan tutumudur.

Nitekim Mûsa, Abdülaziz Fehmi Paşa'nın da desteğini alan Latin harflerinin kullanma tasavvurunu çokça işlemekte ve bundan dolayı da Paşa'ya övgüler yağdırmaktadır.³³⁵ Ayrıca bu durum, klasikçilere karşı fikirlerini rahatça ifade etmesine imkân tanımıştır.

Mûsa, konuya düşünceden başlamaktadır, tasavvurun delalet ettiği kelimeyi irdelemektedir, daha sonra da kelimenin dilsel ve toplumsal mahiyetine dair fikirler ve tezler ortaya koymaktadır. Bu anlamda eser ele alındığında bir sistematığın gözden kaçmadığı görülmektedir. Yazar, bu düşünce sarmalında tekrarlardan da çoğu zaman kaçınmamıştır.

Mûsa, kelime, düşünce midir; yoksa düşünce mi kelimedir, şeklindeki vurgulamalarla ikna etmek istediği kişinin teyakkuzda kalmasına dikkat çekmektedir. Aynı zamanda “Bizler düşünerek kelimeye ulaşırız. Bu manada dil toplumun bireylerinin zekâsına yön verir. Toplum dâhil her müessesenin en temelinde kelimeler yani dil vardır. İfade gücü kuvvetli olan dil bilgi, inanç ve hikmet taşır. Bunları Fransızcada görürken, dilimizde olmadığını da fark ederiz.”³³⁶ şeklindeki ifadeler ikna etmeye yönelik özenle seçilmiş ibarelerdir.

Selâme Mûsa'nın en çok işlediği konulardan bir tanesi de Arapçanın çok zor olduğudur. Bu konuda Charles Kay Ogden'nin (1889-1957) İngilizcede fiilleri azaltma modelini Arapçaya uyarlamak istemiştir. Ogden, take (almak), give (vermek), go (gitmek) vb. fiilleri kullanarak, tek fiille otuz fiilin ayrı ayrı üstlendikleri anlamları yakalamayı başarmış ve bunların dile yerleştirilmesine öncülük etmiştir. Ogden'in bunun için kaleme aldığı *Anlamın Manası* adındaki kitabını Mûsa sürekli referans olarak göstermektedir.³³⁷ Ona göre: Aynı yaşta iki çocuktan birisi İngilizce, diğeri Arapça öğrenmeye başarlarsa İngilizce öğrenmeye çalışan

³³¹ Mûsa, Selâme, *Mekâlât Mütenevvi'a*, Müessesetü Hindâvî li't-ta'lim ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 80-85.

³³² Mûsa, *Belâğât*, s. 83.

³³³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 90.

³³⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 92.

³³⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 118.

³³⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 94.

³³⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 129.

çocuk Ogden yöntemiyle altı ay sonunda hem okur hem de yazar; fakat Arapçayı öğrenmeye çalışan çocuk ise bu seviyeye ancak dört sene sonunda ulaşır. Bunun en büyük nedeni öğrencinin bütün isimleri müzekker-müennes şeklinde ayırmak zorunda olmasıdır. Kelimeyi Arapça öğrenen çocuk sayı bakımından bunu üçe ayırmak zorundadır. Tesniye'yi (ikil) ayırt edebilmek için aylara gereksinim duyabilir. Hemzenin yazılmasıyla ilgili kurallarla, kelimenin çekimi oldukça zordur. Arapça sadece okunmak için öğrenilecekse bunda yine bir dilsel problem var demektir. Yapılması elzem olan şey, dili bu karmaşıklıktan kurtarmaktır.³³⁸ Mûsa, Kasım Emin³³⁹'in bu manada Arapçaya ait zorluğu gördüğü için irabın kaldırılmasını ve kelimenin sonunun sükûnlu okunmasını tavsiye ettiğini belirtmektedir.³⁴⁰

Aynı zamanda Selâme, Arapların tarım toplumu olduğunu; sadece buğday yetiştiriciliğine önem verdiklerini belirtmiştir. “Üretim namına bin yıl önce kullanılan araç-gerecin hala aynı olduğunu belirtmektedir. Tarım toplumu olarak kendini göstermeyen yenileşme, aynı şekilde kendini dilde de göstermektedir. Dilin bin yıl önceki dil olduğu aşikârdır. Bu durumun arkasındaki şey din olgusudur. Biz nasıl ki dinin kaidelerinin değişmez olduğunu düşünmüyorsak, bu durumun kendini dilde de gösterdiği bilinmelidir. Din ve onun aracı dilin değişeceğini düşünemeyiz.”³⁴¹ ifadelerini kullanmaktadır.

Başka bir ifadeyle kişinin dinini ve dilini değiştirmeyi düşünmesi küfürdür. Bundan dolayı Kasım Emin, Abdülaziz Fehmi, Ahmet Emin, Lütfi es-Seyyid dilde sadece yenileşmeyi savunabilmişlerdir.³⁴²

Ne yazık ki Mûsa, fasih dilin modern ilimleri ifade etme konusunda yetersiz olduğunu iddia etmektedir. Kültürel bir dilin inşa edilmesi gereği üzerinde durarak, bu sorunun giderilmesi noktasında Ahmet Emin ve Kasım Emin'in irabın kaldırılmasındaki çağrılarını kayda değer görmüştür. Ayrıca Türkiye'nin geçmişine kapıyı kapatması gibi Mısır'ın da var olan alfabeye kapılarını kapatması gerektiğini söylemektedir.³⁴³

Mûsa'ya göre Arapça öğrenen bir çocuğa ağır gramer ve belâğat konuları yerine onu okumaya teşvik eden bir model belirlenmelidir. Nitekim Almanya'da, Almanca öğrenen bir grup ABD'li öğrenciye, sadece okuma çalışmaları yapılarak Almanca öğretilmiştir. Bu örnekte olduğu gibi eğitim sürecin kullanılacak kitaplar eski belâğatlı üsluplardan arınık olmalıdır. Burada öğretmene düşen, bir bilgi ansiklopedisi olmasıdır. Toplumsal, biyolojik,

³³⁸ Mûsa, *Belâğât*, s. 142-145.

³³⁹ Ahmet Emin ve Kasım Emin, Mısır'ın edebiyat dünyasında Emin kardeşler diye bilinmektedirler. Ahmet Emin Kahire Arap Dil Kurulu başkanı sıfatıyla daha çok dil konusundaki çalışmalarıyla ön plana çıkarken Kasım Emin de kadının özgürlüğü konusunda yaptığı çalışmalar ve irabın kaldırılmasıyla ilgili ileri sürdüğü fikirlerden dolayı ün kazanmıştır.

³⁴⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 128.

³⁴¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 130-131.

³⁴² Mûsa, *a.g.e.*, s. 132.

³⁴³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 139.

sosyolojik, tarih ve astronomi konularını sürekli tekrar etmesi gerekmektedir. Ayrıca eğitimci en az bir ve iki yabancı dil bilmelidir, Kùltürleri karşılaştırmalı ve senteze varmalıdır.³⁴⁴

Bilim ve kùltür alfabesi diye addettiğı Latin alfabesini, Türkiye'nin yaptığı gibi Arap harfleri yerine kullanımı için çağrı yapmıştır.³⁴⁵ Nitekim Mûsa bu savına gerekçe olarak şunları ifade etmiştir.

- a. Latin alfabesini kullanmak doğulu-batılı ayrımını ortadan kaldırarak, toplumsal dengeleri düzeltmeye yardımcı olmaktadır.
- b. Avrupalılar, Latince ve Grekçeden çeşitli kelimeler alarak bunları modern kavramlara çok rahat bir şekilde ad yapmışlardır. Kaldı ki bu kavramların alınmasında bir sıkıntı olmamaktadır.
- c. Arapçada kullanılan ilmi kelimelerin çoğı Latin harflerle kullanılmaktadır.
- d. Arap alfabesine mukabil, Latin harfleriyle yazmak daha kolaydır.
- e. Avrupa dillerinin Mısır'da daha rahat öğrenilmesi sağlanmalıdır. Şimdi kapalı olan halkın ufku açılmış olur. Bu anlamda Latin alfabesini kullanmak Mısır toplumuna ışık tutacaktır, ifadelerine yer vermektedir.³⁴⁶

Bu ifadelerden de apaçık ortaya çıkan şey Mûsa'nın Arapçaya olan nefreti ve batıya olan hayranlığı kendisini bu kitabı yazmaya itmiştir.

Tezimizin önceki bölümlerinde de ele aldığımız üzere Mûsa'nın kendisi ve müntesibi olduğu yazar çevresi Osmanlı ve Türklerden nefret etmelerine³⁴⁷ mukabil, Mûsa, Mustafa Kemal Atatürk'ü yaptığı harf inkılabından dolayı övmüştür.³⁴⁸ Atatürk'ün halkını karanlıktan kurtaran bir kahraman olarak addederek, Mısır toplumunun örnek alması gereken en büyük liderlerden biri olduğunu belirtmektedir.³⁴⁹ Ayrıca devrimlere atıfta bulunarak doğudaki en büyük halk hareketi olarak nitelendirdiğı Rus devriminden sonra, Kurtuluş savaşı ve sonrasını ülkeyi karanlıktan aydınlığa çıkaran en büyük başkaldırı şeklinde bir benzetme yapmaktadır. Ayrıca bu olayların başındaki kişi olarak belirttiğı Atatürk'ü de yönünü batıya çevirdiğı için takdir etmektedir.³⁵⁰

³⁴⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 137-138.

³⁴⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s.183.

³⁴⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 140-141.

³⁴⁷ Mûsa, Selâme, *es-Sahâfe hirfetün ve risâle*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 55.

³⁴⁸ Mûsa, Selâme, *el-'Aklü'l-bâtin*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 119.

³⁴⁹ Mûsa, Selâme, *Keyfe nûrabbî enfûsenâ*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 158.

³⁵⁰ Mûsa, Selâme, *Terbiyetü Selâme Mûsa*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s.105.

2.2.2. Eserin Muhtevası

Selâme Mûsa, *el-Belâğatu'l 'Asrîyye ve'l-luğâtül-'Arabîyye* adlı eserini 1945 yılında yayınlamıştır. Eser ile ilgili bilgiler eserin tanıtım bölümünde detaylı bir şekilde işlendiği için bu bölümde sadece eserin içindekiler ele alınacaktır.

Mûsa, kaleme aldığı eseri Ahmet Emin'e ithafen bu sözlerle başlatmaktadır; اهدى هذا . الكتاب إليك لأنك أنت الذي أوحيت إلي من حيث لا تدري بتأليفه³⁵¹ (Bu kitabı sana hediye ediyorum. Çünkü nasıl yazacağını bilmemen bana yazmam konusunda ilham verdi.) Daha sonra önsözde eseri yazma nedenini “Mısır’daki dilsel gecikmemiz, toplumsal gecikme sebeplerimizin en büyüğüdür. Bu durum, vicdanımda bu mevzuyu ele almam konusunda beni fitilleyen bir kibrit çöpü olmuştur.”³⁵² Şeklinde bir ifade kullanmaktadır. “Modern bir dil inşasına davet, özünde modern bir yaşama çağrısıdır. Zira yazar, tercüme olmaksızın ilmi kelimeleri benimsemeyi uygun görürse, ilim ve mantık medeniyetini, sanayi ilerlemeyi ve edebiyatı, inançlar ve tarım medeniyeti yerine uygun görmüş olur.”³⁵³ Cümlesiyle de Mısır’da adına yeni dil ve belâğatın oluşturulmasında yazara düşen görevi belirtmektedir. Nitekim bu bölümde dil hususunda reformist düşüncelerini; irabın kaldırılması ve Latin alfabesine geçilmesi gibi ıslahatlara temel oluşturmaya çalışmaktadır. 12 Mart 1945 tarihinde bu bölümü kaleme alan Mûsa; “Bu kitabı, yazmamdaki gaye, evvela uyarma, sonra tartışma, sonra da işe koyulmadır. Mart 1953’te bu kitaba geri dönüş yaptım, Dilin Suç ve Delilikle ilişkisi bölümünü ekledim, burada şartların zorunlu kıldığı durumları düzelttim, ayrıca kitaptaki açıklama ve yorumları geliştirdim.”³⁵⁴ Şeklindeki ifadelerle yer vermektedir.

Giriş bölümünde ise: أعظم المؤسسات في أية أمة هو لغتها؛ لأنها وسيلة تفكيرها، ومستودع تراثها من القيم الاجتماعية، والعادات الذهنية (Bir milletin en büyük sosyal müessesesi onun dilidir, çünkü dil toplumu düşünmeye sevk etmede ve toplumsal değerlerden, zihni geleneklerden olan servetini gelecek kuşaklara aktarmasına bir vesiledir.)³⁵⁵ şeklinde dilin tanımı yapmaktadır. Bu bölümde genel olarak dil mefhumu üzerinde durduğu dikkat çekmektedir. Nitekim “Bu kitapta, dile atfedilen hedefleri belirlemekle beraber dilsel bazı sorunlarımızı araştırmayı hedef edindim. Arapçanın dilsel değeri hakkında bir tartışmayı bununla diriltmeyi ve dilin ıslahında yapıcı, eleştirel görüşler sunmayı umuyorum. Biz ilerleyen bir toplumuz, dilimizin de ileri bir dil olması gerekir.”³⁵⁶ Gibi ibareler tartışmalara neden olan fikirlere yer vermektedir.

Selâme Mûsa, kompozisyonlar şeklinde kaleme aldığı *el-Belâğatu'l 'Asrîyye ve'l-luğâtül-'Arabîyye* eserini aşağıdaki konu başlıklarıyla okuyucusuna sunmuştur;

³⁵¹ Mûsa, *Belâğat*, s. 4.

³⁵² Mûsa, *a.g.e.*, s. 7.

³⁵³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 8.

³⁵⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 12.

³⁵⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 13.

³⁵⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 15.

الإهداء (İthaf)

مقدمة (Önsöz)

تمهيد (Giriş)

اللُّغَةُ وَالتَّطَوُّرُ الْبَشَرِيّ (Dil ve Beşeri Gelişim); Mûsa bu bölümde dilin insanın gelişimi üzerindeki etmenleri irdelemektedir. İnsanın diğer canlılar içerisinde aklı vasıtasıyla sıyrılarak diğerlerine tahakküm ettiğinden bahsetmektedir. Bu üstünlüğü elde etmesindeki en büyük payın toplumsal bir dinamik oluşturan, koordine kabiliyeti veren unsurun dil olduğunu belirtmektedir.³⁵⁷ Diğer yandan insanın dil ve akıl ilişkisini irdeleyerek, insanın düşünen bir hayvan olduğunu iddia etmektedir.³⁵⁸ Hayvanda ses insanda ise dil olduğunu belirten Mûsa, hayvanın acı ve korku durumunda içgüdüsel olarak sesler çıkardığını buna mukabil insanın ise bu tür durumlarda seslendiğini söylemektedir. Nitekim bu ifadelerle ses ve seslenme arasındaki farkın akli melekelerini işlemektedir. Öyle ki bu iki kavramdan hareketle insanın eğitimine dikkat çekmektedir. Başka bir ifadeyle akli melekelerden uzak, güzel dilden yoksun bir söylemin hayvandaki sesteki farksız olmayacağını iddia etmektedir.³⁵⁹

حِينَ تُرَبِّي الذَّنْبَةَ الْإِنْسَانِ (Dişi Kurt İnsanı Eğittiğinde); Mûsa, bu başlıkta Hintli yazar A. Gesell'in *Wolf Child and Human Child* (Kurt Çocuk ve İnsan) eserindeki olaya yer vermektedir. Bebekken dişi bir kurt tarafından kaçırılan ve sekiz yaşına kadar vahşi bir ortamda yetişen kız çocuğunun 1920 yılında bulunması ve yaşama adapte edilmesi konusu üzerinde durmaktadır. Mûsa, ilk yakalandığında karanlıktan korkmayan, elleri üzerinde yürümeye çalışan ve yalayarak sınırları içen bu kız çocuğunun iki yıl sonra karanlıktan korkmaya başladığını ve ayakları üzerinde hareket etmeyi öğrendiğini söylemektedir. Aradan geçen zaman içinde toprak yemeyi bıraktığını ve bu süre zarfında otuza yakın kelime öğrendiğini elbisesiz dolaşmayı ret ettiğini anlatmakta nihayetinde fazla yaşayamadığını ve on yedi yaşında öldüğünü belirtmektedir.³⁶⁰ Bu örneği insanın gelişimin çevreyle olan ilişkisini irdelemek için sunmaktadır. Nitekim dilin canlıyı insan yapan en büyük erdem olduğu üzerinde durmaktadır. Ona göre çölde veya vahada yaşamak insanı dilden uzak tutmaktadır.³⁶¹ Böylece eski Arap yaşantısını eleştirmekte ve dilini de medeniyetten yoksun görmektedir. Öte yandan “اللغة: هي التي تجعل الزمن تاريخياً، والفضاء جغرافياً” Dil, zamanı tarih, uzayı ise mekân yapar.”³⁶² Sözleri üzerinden mevcut Arap edebiyatı ve dilindeki şatafatı eleştirmektedir.³⁶³

الأنثروبولوجية واللغة العربية (Antropoloji ve Arapça); Burada Freud'un “Her canlıyı sese yönlendiren şey cinsi eğilimdir.” Yani erkek kurbağayı ses çıkarmaya iten kuşları öttüren şey

³⁵⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 17.

³⁵⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 17.

³⁵⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 20.

³⁶⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 24.

³⁶¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 25.

³⁶² Mûsa, *a.g.e.*, s. 25.

³⁶³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 26.

onların dişileridir.³⁶⁴ Örnekleri üzerinde durarak Arap toplumunda mevcut cinsler arasındaki durumdan dolayı dil gelişiminin zorlukları üzerinde durmaktadır. Bedevi yaşamın dil özelindeki etkilerini işlemektedir.³⁶⁵ Ana erkil bir varlık olan insanın Arap toplumunda tam tersi bir seyir izleyerek burada ata erkil bir seyre büründüğünden bunun farklı bir toplum ve dil algısı oluşturduğundan bahsetmektedir.³⁶⁶

اللغة والسيكولوجية (Dil ve Psikoloji); Selâme, dil ve psikoloji çalışmalarının Arap toplumunda batı toplumlarına nazaran yeteri kadar algılanmadığı üzerinde durmaktadır. Eserindeki bu bölümü de bu boşluğa dikkat çekmek için kaleme aldığını belirtmektedir.³⁶⁷ Selâme'ye göre toplum psikolojisi dil psikolojisi üzerine bina edilmektedir şöyle ki: toplumda kullanılan hüzn, ruh, şeref, hayat ve cesaret gibi kelimeler aynı zamanda bir algı mekanizması oluşturur, bu durum da psikolojinin dil ile olan ilişkisini belirtmektedir.³⁶⁸ Aynı zamanda bu tür kelimelerin oluşturduğu ruh hali bireylerde toplumsal aidiyet veya zıttı bir durum meydana getirmektedir.³⁶⁹

البيئة واللغة (Çevre ve Dil); Bu bölümde dil-çevre ilişkisi irdelenmektedir. Kelimelerin mana bulması o kelimenin kullanıldığı toplumun düzeyine göre şekillendiğinin üzerinde durulmuştur. Ayrıca Dil: إن اللغة تؤدي معانيها في دقة وإحكام في مواد العلوم: كالرياضة، والطبيعة، والكيمياء، “spor, fen ve kimya gibi ilimlerden ince hükümlerle mana yakalar”³⁷⁰ cümlesiyle dil ve beşeri kaynaklar üzerinde durmaktadır. Diğer yandan, beyazın bir mütedeyyin katında günahsızlığı, bir çiftçi katında sütü, soğuk bir iklimde yaşamını sürdüren birinin katında karı ifade ettiğini belirtmektedir.³⁷¹ Böylece bir metaforun toplumsal çevre ilişkisi üzerinde durmaktadır.

اللغة والمجتمع (Dil ve Toplum); Toplum ve dil arasındaki ilişkiler irdelenmektedir. Sultan tabirinin doğu ve batı toplumlarında apayrı anlamlar kazanabileceği üzerinde durulmaktadır.³⁷² Toplum algısının dil algısını oluşturmaya atfen toplumun her dinamiğinin yeni bir dilsel dinamik oluşturduğunu vurgulamaktadır. Nitekim bundan dolayı Mısır'daki fasih dil ve ammi dil kullanımını eleştirmektedir. Mûsa'ya göre toplumda iki farklı dil olmamalıdır, olması durumunda ise iki farklı algı oluşmaktadır.³⁷³ Böylece mevcut durumun Mısır ve Arap toplumlarında bir takım sözel sanatların gelişmesine mani olduğu belirtmektedir.³⁷⁴ Bütün bunların ışığında kendisine ait demokratik dil mefhumunu

³⁶⁴ Mûsa, a.g.e., s. 27.

³⁶⁵ Mûsa, a.g.e., s. 27.

³⁶⁶ Mûsa, a.g.e., s. 28.

³⁶⁷ Mûsa, a.g.e., s. 32.

³⁶⁸ Mûsa, a.g.e., s. 33.

³⁶⁹ Mûsa, a.g.e., s. 35.

³⁷⁰ Mûsa, a.g.e., s. 36.

³⁷¹ Mûsa, a.g.e., s. 37.

³⁷² Mûsa, a.g.e., s. 41.

³⁷³ Mûsa, a.g.e., s. 42.

³⁷⁴ Mûsa, a.g.e., s. 42.

geliştirmektedir. Toplumun demokratikleşmeden dilin de demokratikleşmeyeceği ifade ederek Mısır'daki mevcut durum eleştirilmektedir.³⁷⁵

الأحافير اللغوية (Arkeolojik Dil); Mûsa, bu bölümde arkeolojik kazılarda bulunan eserler ile dilde var olan fakat toplum tarafından kullanılmayan kelimeler arasında bir bağ kurmaktadır. Toplumun hizmetinde olmayan kelimelerin, sözlükleri işgal etmesine fırsat tanınmadan imha edilmesini önermektedir.³⁷⁶ Nitekim klasik Arapçada kullanılan ırz, kan, namus gibi kelimeleri dilin fosilleşmiş kelimeleri olarak addetmekte ve bunların ivedilikle kullanımdan kaldırılmaları gereği üzerinde durmaktadır.³⁷⁷

ضرر اللغة (Dilin Zararları); Arapça özelinde temeli bilinmeyen zamanlarda atılan bir takım ifadelerin hem dile hem de dil sahiplerine zarar verdiğini belirtmektedir. Bunun çok sayıda eş anlamlı veya zıt anlamlı kelimeyi doğurduğunu bu durumun da anlatımda bir netliğin yakalanmasına mani olduğunu iddia etmektedir.³⁷⁸ Nitekim Mısır'da hâlihazırda kullanılan ve anlam karmaşasına neden olan bu kelimelerle oluşturulan dilin klasik bir belâğat içerdiğini belirtmekte ve ivedi bir şekilde yeni bir belâğatın inşasını zorunlu görmektedir. Söz konusu belâğatın duygusallıktan arınmış akli melekeler üzerine inşa olması gereği üzerinde durmaktadır.³⁷⁹

ضرر اللغة أيضاً (Aynı şekilde Dilin Zararları); Önceki bölümü desteklemek amacıyla bu bölümü yazmıştır. Mantık kuralları üzerine inşa edilmiş bir dilin sağlıklı bir düşünceye fırsat verdiğini, sosyal bir unsur olan dilin ancak bu şekilde bir kimlik bulabileceğini ifade etmektedir.³⁸⁰ Bundan dolayı Mısır'daki mevcut belâğatın dilde objektifliğe yer vermediğinden söz etmiştir.³⁸¹

(Dil, Delilik ve Suç); Mûsa, “ أن كلماتنا التي نتحدث بها ونقرأها تُعَيِّنُ “: أخلاقنا، وسلوكنا الاجتماعي فنحن فضلاء أو أَرْدَالٌ باللغة، ونحن عقلاء أو مجانين باللغة كمانحن علماء أو جهلاء باللغة: Konuştuğumuz ve yazdığımız kelimeler, ahlakımızı ve toplumsal davranışlarımızı belirler, biz dilimizle ya faziletli ya da rezil ya akıllı ya da deli veya alim ya da cahilizdir.”³⁸² Sözlerine yer vermektedir. Nitekim Arapçada bulunan bir takım yargıların cinayete teşvik ettiğini iddia ederek, bir kız çocuğu anlatılırken namusa dair kullanılacak bir yargının o çocuğun ölümüne neden olabileceğini söyleyerek, Mısır'daki anlatıma dikkat çekmeye çalışmaktadır.³⁸³ Aynı

³⁷⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 44.

³⁷⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 45.

³⁷⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 47.

³⁷⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 51.

³⁷⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 52.

³⁸⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 55.

³⁸¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 57.

³⁸² Mûsa, *a.g.e.*, s. 59.

³⁸³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 62.

şekilde kelimelerin toplumun aynası olduğunu, toplumda bilim, sanat ve edebiyata dair kelimeler ne kadar çok kullanılırsa toplumun o denli ilerleyebileceğini ifade etmektedir.³⁸⁴

الكلمة الموضوعية والكلمة الذاتية (Objektif ve Sübjektif Kelimeler); Mûsa bu bölümde kelimeleri anlamları bakımından objektif ve sübjektif olarak ayırmaktadır. Nitekim güneş, cadde, aslan ve sandalye gibi kelimelerin birisi tarafından kullanılması durumunda başka birinin kafasında bunların manasına dair bir soru işaretinin oluşmayacağını, kafalarda oluşacak fotoğrafin aynı olacağını belirtmektedir.³⁸⁵ Ancak edebiyatçı ve sanatçıların kullandıkları zevk, tat, güzellik ve heyecan gibi manaları ihtiva eden kelimelerin de sübjektif olduğunu söylemektedir. Bu anlamda Mûsa göre dilde kullanılacak kelimeler toplumsal algıyı inşa etmede belirgin bir özellik taşımaktadır.³⁸⁶

إحدى الكلمات (Bir kelime); Selâme Mûsa, bu bölümde, eğitim düzeyi düşük bir birey ile kültürlü bir bireyin kullandığı kelime sayısı üzerinde durmaktadır. Nitekim bu anlamları vermek üzere vahşi ve medeni insan kavramlarını kullanmaktadır. Ona göre vahşi bir insan ortalama beş yüz kelimelik bir hazineye sahipken, medeni bir insan ise beş bin kelimelik bir hazineye sahiptir.³⁸⁷ Mûsa aynı zamanda burada sevmek kelimesi özelinde Arapça ile İngilizceyi kıyaslamaktadır. Ona göre love ve like kelimelerinin ayrımı gibi bir farkın Arapçada olmaması dilin medeni bir dil olmadığına delalettir. Nitekim yemeği sevmek ile bir bayanı sevmenin farklı anlamları çağrıştırması gereği üzerinde durmuştur.³⁸⁸

اللغة القديمة واللغة العصرية (Klasik ve Modern Dil); Mûsa burada Shakespeare'in İngilizcesinin günümüz İngilizcesinden çok farklı olduğunu belirtmektedir. Söz konusu durumun en büyük nedeninin İngilizcenin kendisini çağa uydurarak kelimeleri adapte etme kabiliyetine bağlamaktadır.³⁸⁹ Öyle ki bu olay üzerinden Arapçaya eleştiriler getirmektedir, Arapçanın halen klasik kalıntılar üzerinden varlığını sürdürdüğünü iddia ederek, yeni nesillerin bu kalıplarla moderniteyi yakalama şanslarının az olduğundan söz etmektedir.³⁹⁰ Klasik Arapçanın geriye bıraktığı bir takım süslü kelimenin söz kalabalığı yaptığını iddia ederek, bu kelimeleri de kanıt olarak sunmaktadır. عَرَضَ عَلَى بَسَاطِ الْبَحْثِ بَدَلًا مِنْ عَرَضِ الْبَحْثِ (araştırmak), دَارَتْ رَحَى الْمَعْرَكَةِ بَدَلًا مِنْ دَارَتْ الْمَعْرَكَةِ (savaşmak), وَخَاضَ غِمَارَ الْقِتَالِ بَدَلًا مِنْ قَاتَلَ (savaş meydana geldi), صَبَّ جَامُ الْغَضَبِ بَدَلًا مِنْ غَضِبَهُ (kızdı)³⁹¹ dolayısıyla kalıp ifadelerin zihinlerde çok yer işgal ettiğini kanıtlama yoluna gitmiştir.

³⁸⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 64.

³⁸⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 65.

³⁸⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 67.

³⁸⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 69.

³⁸⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 70.

³⁸⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 73.

³⁹⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 76.

³⁹¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 75.

المجتمع العربي القديم (Klasik Arap Toplumu); Mûsa dil ekseninde Arap toplumunu ikiye ayırmaktadır: خدمت اللغة العربية مجتمعين عربيين: أولهما المجتمع البدائي آخر، هو المجتمع الحضري، Arapçaya iki Arap toplumu hizmet etmiştir. Bunların ilki bedevi diğeri ise modern toplumdur.³⁹² Bedevi Arap toplumundan çöl ve çöl hayvanlarıyla ve bitkilerinin oluşturduğu kelime hazine kalırken Hicaz, Suriye ve Irak'tan yani medeni Araplardan da medeni bir kelime hazinesinin kaldığı üzerinde durmaktadır. Nitekim bu kavramlarla Arapçayı bedevi kültürün izlerini daha çok taşımasından dolayı bu durumu eleştirmektedir.³⁹³ Diğer yandan Mûsa'ya göre medeni dil de çok mecaz ve istiare içermiş, halk dili olmak yerine aristokratların; yani saray dili olmuştur.³⁹⁴ Nitekim iki dil de eleştirilmiştir.

الكلاسيكية داء الأدب العربي (Klasik olma Arap Edebiyatı'nın İlletidir); Edebiyatın daima kendinden öncekilerden bırakılan bir miras üzerine varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bu düşünceyle İngiliz edebiyatından örnekler vererek bunları Arap edebiyatıyla kıyaslamaktadır.³⁹⁵ Nitekim İngiliz edebiyatı çağa uyma konusunda başarı sağlarken günümüz Arap edebiyatının bunu başaramadığını aktarmaktadır. Öyle ki klasik edebiyat kaideleriyle yazmanın Arap edebiyatçıları katında bir hastalık olduğunu iddia etmektedir. Diğer yandan klasik dilsel kaidelerle yazmanın Araplar katında bir hastalık olduğu üzerinde durarak, dilde irabın kaldırılması, ammicceyle yazmanın ve Latin alfabesine geçilmesinin gerekliliğini sunmaktadır.³⁹⁶

الإحياء الاجتماعي للكلمة (Kelime Özelinde Toplumu Diriltme); Mûsa, Napolyon'la beraber Fransa'da meydana gelen değişikliklerin, dildeki üslupla kazanıldığı üzerinde durmaktadır. Nitekim yeni Fransız toplumunun üzerindeki yükü dilsel üsluplarla attığı, edebiyatçıların durumu omuzlamasıyla da yepyeni bir sürecin başladığına işaret etmektedir.³⁹⁷ Mevcut durumun Mısır'a taşınma ihtimallerini tartışmaktadır. Toplumun genlerine yapışan bir takım ifadelerin atılması gereğini iddia etmektedir. Öyle ki kadına dair şunun haremî, bunun kızı, onun eşi gibi bir takım kelimelerin temizlenmesi gereğine işaret etmektedir. Diğer yandan zihin bulandıran cinsellikle ilgili kavramların yeniden dizayn edilerek yeni bir toplumsal algının oluşması gereğine değinmektedir.³⁹⁸

الأقوال أفعال (Sözler Eylemdir); Kelimenin ve söylemin ne kadar etkili olduğu üzerinde durulmuştur. Nitekim Napolyon'un "Edebiyatçıları söz satıcısıdır", şeklindeki vecizesini övmekte diğer yandan Ebu Temmam'ın "Kılıçlar kitaplardan haber olarak daha keskindirler" sözünü de tehlikeli görmektedir. Böylece Mûsa, söylemin etkilerine dikkat çekmeye çalışmaktadır.³⁹⁹ Hitlerin 1939'daki şahlanışının nedeninin üslubunda olduğunu

³⁹² Mûsa, *a.g.e.*, s. 77.

³⁹³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 77.

³⁹⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 78.

³⁹⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 81.

³⁹⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 84.

³⁹⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 85.

³⁹⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 88.

³⁹⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 90.

vurgulayarak, kelimenin gücüne işaret etmekle beraber Ebu Temmam ve Hitleri de savaşçı kimliklerinden dolayı eleştirmektedir.⁴⁰⁰ Diğer yandan Arapçadaki basmakalıp ifadelerden dolayı Arap toplumunun yeteri kadar aktif olamadığını buna mukabil Almanca, İngilizce ve Fransızcanın konuşulduğu toplumların daha aktif olduğu üzerinde durulmaktadır.

الذكاء واللغة (Zeka ve Dil); İnsanın düşünerek kelimeye ulaştığını, dilin bu anlamda zekâyla bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Nitekim dilin toplumsal zekânın aynası olduğunu ön görmektedir.⁴⁰¹ Toplumsal dinamiklerin dil özelinde zekâdan bina edildiğini söylemekle beraber, Arap toplumunun klasik dil öbeklerine takılıp kalmasından dolayı 20. yy. tasavvurunu yakalayamadığını iddia etmektedir. Öyle ki kullanılan kelimelerin savaşçı toplumlara ait olduğunu, modern hayatı bina eden modern insanın dili olmadığını belirtmekte ve mevcut dilin zekâdan uzak kaldığını söylemektedir.⁴⁰²

كلمات تبني الأخلاق (Ahlakî Bina Eden Kelimeler); Mûsa kelimelerin toplumsal algının oluşturulmasındaki etkileri irdelemektedir. Ona göre; “لكلمات إحياء اجتماعي للخير أو الشر” Nitekim bir toplumda en çok kullanılan kelimelerin toplumun ahlakının seviyesini ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Öyle ki Arapçadaki ırz, namus gibi kavramların çok kullanılması toplumunun durumuna işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle Mûsa’ya göre, Zemahşehri’nin yaptığı kişilik tanımı Arap toplumuna aittir, bunu bir Batı diline çevirmek zordur. Kelimeler bu manada topluma ışık tutmaktadır.⁴⁰⁴

الكلمة شعار (Kelime Şiardır); Bir toplumun inşasında en belirgin unsurun kelime olduğunu belirtmektedir. Nitekim “كلمات: وطنية، عائلة، شخصية، مجتمع، ثقافة، تطور، عالمية، تجديد،” vatandaşı, aile, kişilik, toplum, kültür, ilerleme, uluslararası, yenilenme, devrim gibi kelimelerin hepsi hareketli bir toplumda fizyolojik görevler üstlenen kelimelerdir.⁴⁰⁵ Şeklinde bir tanım getirmektedir. Diğer yandan Arapçada kullanılan kelimelerin anlam değiştirdiği üzerinde durmakta ve eleştiriler getirmektedir. Nitekim ثورة kelimesinin klasik Arapçada nahoş bir anlam taşıdığını bunun devrim anlamında kullanılması durumunda الثورة الفرنسية: Fransız Devrimi denildiğinde bunun zihinlerde bu kelimenin anlamından dolayı kötü bir çağrışım yapabileceğini oysaki Fransız Devrimi’nin Fransızlar için bir ödül olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁶ Aynı şekilde diğer kelimeler içinde benzer örnekler üzerinde durarak dile yeni bir ifade gücü kazandırılması gereği üzerinde durmaktadır.

⁴⁰⁰ Mûsa, a.g.e., s. 91.

⁴⁰¹ Mûsa, a.g.e., s. 94.

⁴⁰² Mûsa, a.g.e., s. 95.

⁴⁰³ Mûsa, a.g.e., s. 97.

⁴⁰⁴ Mûsa, a.g.e., s. 100.

⁴⁰⁵ Mûsa, a.g.e., s. 101.

⁴⁰⁶ Mûsa, a.g.e., s. 102.

فن البلاغة (Belâğat Sanatı); Madde bağlamında edebiyatla bir takım ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Nitekim “كأن الحياة قد أصبحت وسيلة للمال وليس المال وسيلة للحياة: sanki hayat, mal-mülk için bir araç olmuş; mal-mülk hayat için değil”⁴⁰⁷ sözleriyle sanatın sanat için yerine toplum için olması gereği üzerinde durmaktadır. Öyle ki Mevcut belâğatı da bu eksende eleştirmekte, edebiyat ile toplum arasındaki uçuruma işaret etmektedir. Bunların ışığında yeni bir belâğatın tesisini kaçınılmaz görmektedir.⁴⁰⁸ Mevcut belâğatı süslü şatafatlı bulduğunu ifade eden Mûsa, yeni belâğatın sanayinin kaideleri üzerinde bina olmuş, yeni bir üretim tarzı kazandıracak bir belâğat olacağını söylemektedir.⁴⁰⁹

اللغة العصرية (Modern Dil); Mûsa bu bölümde edebiyatta kullanılan klasik Arapça yerine modern bir dilin bina edilmesine dikkat çekmektedir. Dilin dinamik bir özelliğe sahip olduğunu sürekli yenilendiğini buna rağmen mevcut dilin kendini yenileme konusunda geri kaldığını belirtmektedir.⁴¹⁰ Globalleşmenin ışığında değişen dünyada elde edilen yeni kelimelerin dile kazandırılmasını ön görmektedir, aksi halde tıp, sosyoloji ve kimya alanlarında edinilen yeni kavramların dile katılmaması yenedünyanın yeni dil mefhumuyla çatışacağını ifade etmektedir. Aynı zamanda dil ve diğer sosyal bilimler arasında kurduğu ilişkilere yer vermektedir.⁴¹¹

كلمات كوكبية (Evrensel Kelimeler); Uçak sanayisi gibi gelişmelerle dünyanın artık küçüldüğüne bununla beraber dillerde bir kaynaşmanın yakalandığına dikkatleri çekmektedir.⁴¹² Bilimin yeni fikirlerin ışığında gelişmesi gibi yeni buluşların ışığında da dilin şekillendiğinden bahsetmektedir. Aynı şekilde sinema, teleskop, radyafon gibi kelimelerin ortak bir dil inşasına vesile olduğunu belirtmiştir.⁴¹³ Nitekim yeni buluşların doğudan ve batıdan bütün milletlerce aynı kavramlarla kullanılmasının bir evrensel dili kaçınılmaz kılacağı üzerinde durmaktadır.

القدرة على اصطناع الكلمات الأجنبية (Yabancı Kelimeleri Sentezleme Gücü); Mûsa bu bölümde de İngilizce ve Arapça arasında karşılaştırmalara yer vermektedir. İngilizcenin sahip olduğu karmaşık gramer yapılarından kendisini sıyrması onun uluslar arası bir dil olmasına neden olduğunu buna mukabil Arapçanın ise bu yaygınlığa ulaşamadığını belirtmektedir.⁴¹⁴ Ayrıca iki dil arasındaki kelime alış-verişine dikkat çekerek, örnekler sunmaktadır.⁴¹⁵ Mısır'daki dilsel geri kalmışlığa atıfta bulunarak bu durumun nedenini klasik Arapçaya

⁴⁰⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 105.

⁴⁰⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 106.

⁴⁰⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 109.

⁴¹⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 110.

⁴¹¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 111.

⁴¹² Mûsa, *a.g.e.*, s. 114.

⁴¹³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 115.

⁴¹⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 120.

⁴¹⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 121.

bağlamaktadır. Nitekim Arapların Cahız'ın diliyle yeni bir modern edebiyat kurma çalışmalarından şikâyetçi olmaktadır.⁴¹⁶

أوجدن والإنجليزية الأساسية (Ogden ve Temel İngilizce); Burada İngilizcenin çok yaygın bir dil olması konusunu irdelemektedir. İngilizcenin geçirdiği merhalelerle Profesör Charles Kay Ogden tarafından yapılan bir takım çalışmalar ele alınmıştır.⁴¹⁷ Ogden'in dili sadeleştirerek, dilde var olan ve dili zorlaştıran yapıları ortadan kaldırdığına işaret ederek, konu dâhilinde örneklerle ve tahlillere yer vermektedir.⁴¹⁸ Diğer yandan Kasım Emin'in Arapça için öngördüğü kolaylaştırma çalışmalarını takdirle karşılamakta ve fikirlerine yer vermektedir.⁴¹⁹

التفسير الاقتصادي للغة والأدب العربيين (Arapların Dili ve Edebiyatlarının İktisadi Açıklaması); Ekonominin edebiyata ve dile etkileri üzerinde durulmuştur. Nitekim Mûsa'ya göre Arapların tarım toplumu olması, tarım toplumunun kullandığı kelimelerin kullanılan araç-gereçlerle sınırlı kalması dili ve edebiyatı bu yönde kısır bırakmıştır.⁴²⁰ Nitekim üretimin bin yıl önceki gibi olması, edebi ürün ve dili de bin yıl öncekine benzer kılmıştır.⁴²¹ Dolayısıyla dilin ve edebiyatın kendisini yenilemesinin ön şartı olarak ekonomik faaliyetlerin değiştirilmesini öngörmektedir. Mûsa, Mısır'da bu olguyu değiştiren durumlar üzerinde durmaktadır.⁴²² Öte yandan kendisiyle aynı düşüncüyü paylaşan kişileri zikretmektedir.

اللغة العربية في مدارسنا (Okullarımızdaki Arapça); Mûsa bu bölümde ilköğretimden başlayarak Arapçanın nasıl öğretilmesi gereği üzerinde durmuştur. Ona göre ilköğretimde sadece okuma çalışmaları yapılmalıdır.⁴²³ Diğer yandan derin gramer konularına girilmeden öğrenci nezdinde dilsel mahareti arttırıcı çalışmalara yer verilmelidir.⁴²⁴ Mısır'da mevcut eğitim sisteminde ağır dilbilgisi ve belâğat konularına girildiğini belirterek Arapçanın öğrenilmesindeki zorluklara değinmektedir. Öyle ki Almanca öğrenen bir gurup Amerikalı öğrencinin söz konusu dili kısa sürede ne denli öğrendikleri üzerinde durulmuştur.⁴²⁵ Aynı zamanda Mûsa, iyi bir öğretmen nasıl olması gerektiği konusunda öngörülerde bulunmaktadır.⁴²⁶

الخط اللاتيني (Latin Alfabesi); Mûsa burada kullanılmasını şiddetle savunduğu Latin alfabesinin kullanılma nedenlerini tartışmaktadır. Nitekim Latin alfabesini kullanıma açan Türkiye'yi övmektedir.⁴²⁷ Ona göre Latin alfabesinin kullanılmasının en büyük nedeni bu

⁴¹⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 122.

⁴¹⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 124.

⁴¹⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 126.

⁴¹⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 128.

⁴²⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 130.

⁴²¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 131.

⁴²² Mûsa, *a.g.e.*, s. 132.

⁴²³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 134.

⁴²⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 135.

⁴²⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 137.

⁴²⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 138.

⁴²⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 139.

alfabenin bilim ve kültür alfabesi olmasıdır.⁴²⁸ Öyle ki mevcut kelimelerin çoğunun Latin kökenli olduğunu iddia etmektedir. Aynı zamanda bu alfabenin daha rahat yazma olanağı sağlayacağı konusu üzerinde durmuştur. Hülâsa Latin alfabesinin Arap alfabesine tercihi konusunda sebepler sunmaktadır.⁴²⁹

التيسير التيسير (Kolaylaştırma); Bölümde İngilizcedeki kolaylık üzerinde durularak, Arapçanın zorluklarına değinilmiştir. Nitekim bir çocuğun iki dili öğrenmesi durumunda her iki dile ayırması gereken zaman dilimleri verilmeye çalışılmıştır.⁴³⁰ Mısır'daki mevcut fusha ve ammicce gibi iki dilliliğe dikkat çekilerek bu durumun dil öğretimine verdiği zararlar ele alınmıştır.⁴³¹ Bütün bunların ışığında çift dillilikten kaynaklanan durumun ortadan kaldırılarak dilde bir kolaylaştırmanın öngörülmesi gereğine temas etmiştir.⁴³²

ثقافة إقطاعية وأدب إقطاعي (Feodal Kültür ve Edebiyat); Burada derebeylik ve feodal sistem öğeleri üzerinde durulmuş, bu meyanda Rus Bolşevik devrimine atıfta bulunulmuştur.⁴³³ Diğer yandan Mûsa, Mısır'ın öz kültürüne atıfta bulunarak Araplar tarafından işgal edildiğini iddia etmektedir.⁴³⁴ Aynı zamanda Ortadoğu coğrafyasındaki ekonomik ilişkilere de ayna tutmuştur.⁴³⁵ Öyle ki tarım toplumu ile sanayi toplumu üzerine fikirler sunmaktadır.⁴³⁶

حاجتنا الحتمية إلى الحروف اللاتينية (Latin Harflerine Olan Kati İhtiyacımız); Burada gelişen sanayinin toplumlarda oluşturduğu algı üzerinde durularak, yeniliklerin tamamının Latin harfleriyle vücuda geldiği belirtilmiştir.⁴³⁷ Söz konusu durumdan dolayı Arap alfabesinin terk edilerek yerine Latin alfabesinin kullanılmasının dayanakları sunulmaya çalışılmıştır. Nitekim Mûsa, ilmi yabancı kelimelerin arapçalaştırılmasının imkânsızlığını belirterek, Mısır'ın öz benliği olan Grekçenin batıya ilham verdiğini dolayısıyla geçmişine sırt dönen Mısır'ın mevcut dille çağı yakalayamayacağını iddia etmektedir.⁴³⁸

Mûsa, burada tarihi anlamda dilsel gelişime ışık tutmaya çalışarak Avrupa, Türkiye ve Hint örnekleri üzerinde durmuştur.⁴³⁹

المؤلفون المصريون يؤلفون بالإنجليزية (Mısırlı Yazarlar İngilizceyle Yazıyorlar); Selâme Mûsa burada Hidiv İsmail'in Mühendis Valit Hüseyin Sırrı'yı İtalya'ya bir takım araştırmalar yapması için yolladığını ve Sırrı'nın buradan edindiği bilgilerle dili İngilizce olan bir kitap

⁴²⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 140.

⁴²⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 141.

⁴³⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 142.

⁴³¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 144.

⁴³² Mûsa, *a.g.e.*, s. 146.

⁴³³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 147.

⁴³⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 148-149.

⁴³⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 150.

⁴³⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 151.

⁴³⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 155.

⁴³⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 157.

⁴³⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 159-160.

yazdığından söz etmektedir. Nitekim bu örnek üzerinden Arapçanın bilim dili olma konusunda zayıf kalmasından dolayı daha pek çok âlimin eserlerini Arapça yerine batı dillerinde neşrettiklerine dikkat çekmektedir.⁴⁴⁰ Arapçanın tabir etme gücünü överken, Arapça harflerin bilim kelimelerini ifadede eksik kaldığı üzerinde durmaktadır.⁴⁴¹ Diğer yandan Arap Dil Kurumları'nın ilmi kelimeleri arapçalaştırma çabalarını yersiz görmekte ve yapılması en elzem şeyin Latin alfabesine dönüşün sağlanması olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁴² Ayrıca İbn Hazm, İbn Rüşd ve Gazali felsefelerine de yer vermektedir.⁴⁴³

الكلمات اللاتينية والإغريقية في لغتنا (Dilimizdeki Latince ve Grekçe Kelimeler); Mûsa burada Arapçaya geçmiş Latince ve Grekçe kelimeleri işlemektedir. Söz konusu kelimelerin ses değiştirilerek, ses alarak varlıklarını sürdürdüklerini belirtmektedir.⁴⁴⁴ Diğer yandan söz konusu dillerden Arapçaya geçmiş kelimeleri şu şekilde sunmaktadır:

Grain حبوب جرن (Tahıl)

Major كبير ماعون مآجور (Büyük)

Calcule حجر قلقلبة (Taş)

Gelid ثلج جليد (Buz)

Logos كلمة لغة (Dil)

Cartas ورق قرطاس (Yaprak)

Calamus قلم قلم (Kalem)

zoograph الحيوان رسم زخرفة (Hayvan)

Philosophie فلسفة فلسفة (Felsefe)

Sophism سفسطة سفسطة (Sofizm)

Arch قديم تاريخ (Eski)

Bourg البرج البرج (Burc)

Palate بلاط البلاط (Tabak)

Freize إفريز إفريز (Buz)

Ceramic صلصال قرميد (Seramik)

Acre أرض عقار (Yer/yüzey)⁴⁴⁵

نحو التوحيد (Birliĝe Doğru); Mûsa, bu bölümde toplumdaki bütün geri kalmışlığı ve toplumun yeniliĝi reddetmesini batı sömürüsüne bağlamaktadır. İki yüz yıldır süren söz konusu sömürünün toplumun bütün değer yargılarını alaşağı ettiğini ifade etmektedir. Nitekim

⁴⁴⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 161.

⁴⁴¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 162.

⁴⁴² Mûsa, *a.g.e.*, s. 163-169.

⁴⁴³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 166.

⁴⁴⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 170.

⁴⁴⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 174-175.

bu istenmeyen durumdan dolayı Avrupa kültürünün Araplar nezdinde yeteri kadar anlaşılamadığını belirtmektedir.⁴⁴⁶ Öyle ki çağı yakalamanın en doğru yolunun, duygusallığı terk ederek batıya ait sosyal, sınai ve kültürel atmosferin hayata geçilmesinde olduğunu söylemektedir, buradan da sosyalizmin ilkelerine atıf yapmaktadır.⁴⁴⁷ Bütün bunların ışığında sözü ettiği fikirler konusunda bir ortak hareketin oluşması gereğine temas ederek, kurtuluş adresi olarak çağdaşlaşmayı göstermektedir. Aksi halde Arap toplumunun dinazorlar gibi yok olacağını iddia etmektedir.⁴⁴⁸ Diğer yandan Latin alfabesi üzerinde durarak, Avrupa'nın gelişmişliğini başka bir deyişle yani medeniyetini dillerine bağlamaktadır.⁴⁴⁹

تلخيص (Özet); Selâme Mûsa kitabının son bölümünü kitaptan küçük bir özete ayırmıştır. Arapçanın mevcut durumundan gururlanmak yerine ona gereken önemin gösterilmesi gereği üzerinde durmaktadır. Ona göre dil düşünmeye vesiledir. Güzel düşünmek ancak güzel bir dille olmaktadır. Arap belâğatının duygu ve ajitasyon hamallığı yapan bir sanat konumunda olduğunu, duygusallığa teslim olunduğunda düşünme mekanizmasının kaybolduğunu söylemektedir. Bundan dolayı sanatın, ilme ve felsefeye hizmet etmeyeceğini belirtmektedir. Nitekim mevcut üslupları bundan dolayı eleştirmektedir.⁴⁵⁰ Eski Arap toplumunun savaş toplumuna dayalı inanç ve geleneklere tabi olmasından dolayı, o dönemdeki belâğatın bu şiarlarla yolunu bulduğunu, mantık, akıl ve bilimin ilkelerinden uzaklaştığı üzerinde durmaktadır. Başka bir ifadeyle dilde kötü duygusal anlamlar taşıyan kan, ırz, namus gibi kelimelerin suçların işlenmesine, kâfir, pis gibi kelimelerin bazılarının bazılarından nefret etmesine neden olduğunu belirtmektedir.⁴⁵¹ Cihat, yiğitlik, şemet gibi kelimelerin vurgusuyla iyi bir toplumun bina edilmesinin mümkün olamayacağını, Mısır'ın gelişmesine hizmet edecek kelimelerin sayısının artırılması gereğine değinerek, ilerlemeyi, sağlığı, mutluluğu, aydınlığı ve kültürü ifade eden kelimelerin yazın hayatında çok yer almasından söz etmektedir.⁴⁵² Diğer yandan Profesör Charles Kay Ogden'in öngördüğü modelin kullanılarak Arapçaya hak ettiği yerin verilmesine dikkat çekmektedir.⁴⁵³

2.2.3. Müellifin Dil ve Belâgat Sorunlarına Çözüm Önerileri

Mısır'da vatan bilincinin en büyük temelini dil olduğunu ifade eden ilk kişi Abdullah Nedîm (ö. 1896) 'dir. Nedîm, Mısır'da Urabî hareketini desteklediği ve İngilizlere karşı çıktığı gerekçesiyle İstanbul'a sürgün edilmiş, burada Namık Kemal ile tanışmış ve ulusalcı fikirler edinmiştir. Nedîm'e göre vatan bilincinin güçlenmesinin en etkili yolu Arap dilini

⁴⁴⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 176.

⁴⁴⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 177.

⁴⁴⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 177.

⁴⁴⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 178.

⁴⁵⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 180.

⁴⁵¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁵² Mûsa, *a.g.e.*, s. 182.

⁴⁵³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 183.

öğretmektir, bunun için de mümkün olduğunca çok sayıda Arapça eğitim veren okullar açmaktır. Öte yandan bu düşüncesini Namık Kemal'den aldığı aşikârdır. Bunun en büyük göstergesi Nedim'in, Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* piyesiyle aynı içeriğe sahip *Vatan* adlı bir piyes yazmasıdır.⁴⁵⁴

Burada, önem kazanan bilgi, Arapçanın ilk defa Mısır'da ulusal bir kimlikle öğretilmesi düşüncesinin ortaya çıkmasıdır. Selâme Mûsa ise bu düşünceyi bir adım ileri götürerek dilin mahiyeti ve öğretilmesine dair hem kendi döneminde hem de günümüzde pek makul görülmeyen fikirler ileri sürmektedir. Selâme Mûsa, *el-Belâğâtü'l-'asrîyye ve'l-luğâtü'l-'Arabîyye* isimli eserinde Arapçaya dair fikirlerini belli bir düzen içinde kategorize etmiştir. Önce dili ve mahiyetini işlemiştir, akabinde bir sosyal olgu olarak dilin ilintili olduğu sosyal bilimlerle dil ilişkisini irdlemiştir. Nitekim kitabın sonlarına doğru da daha çok önerilerini sunmaya çalışmıştır.

Üstelik Mûsa, teknolojik ve ilmi gelişmelerden haberdardır. Dünyada meydana gelen iki değişime ayak uydurulması gerektiğini ifade ederek bu gelişmelerden ilkinin insan aklının tesis ettiği yeni atmosfer; yani yeni yaşam tarzı, diğerinin ise giderek küçük bir köye dönüşmeye başlayan dünyadaki teknolojik ilerlemelerdir. Uçak sanayisi sayesinde kutuplara yolculukların çok küçük bir zaman dilimi aldığının üzerinde durmaktadır. Nitekim uzakların yakınlaşması insanların yakınlaşmasına neden olmaktadır. Ona göre, bilim nasıl ki yeni düşünceler gerektiriyorsa; dilde yenilenmeyi gerektirmektedir. Avrupa ilmi düşüncenin getirdiği yeni ilmi yenilikleri dillerine geçmişe bağlı kalmadan taşımıştır; sinema, teleskop, mikroskop, radyofon, kardiyografi gibi hiç duyulmayan kavramları teknolojiyle kazandırmıştır.⁴⁵⁵

Selâme Mûsa'ya göre, belâğat, bir amaç değil, bir araçtır.⁴⁵⁶ Mecâz ise bir dilsel yanılgıdır.⁴⁵⁷ Nitekim *el-Belâğâtü'l-'asrîyye ve'l-luğâtü'l-'Arabîyye* isimli eserini bu şiarla kaleme almıştır, ayrıca yeni belâğat diye ifade ettiği belâğata da, her düzeyde dilsel bir zevk uyandıran sanat şeklinde bir ifade kazandırmıştır.⁴⁵⁸

Arapçanın diğer dillere göre kelimeyi adapte etme özelliği çok daha güçlüdür. Fransızca kelimeler olan televizyon ve telefon çok rahat bir şekilde fiil kökleri oluşturulmak suretiyle arapçalaştırılmıştır.⁴⁵⁹ Mısır halkının ulusal tarihinin Firavunlar dönemini referans

⁴⁵⁴ İnayet, *a.g.e.*, s. 224.

⁴⁵⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 114-115.

⁴⁵⁶ Mûsa, Selâme, *el-Edebü li'ş-ş'a'b*, Müessesetü Hindâvî li't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 25.

⁴⁵⁷ Mûsa, *Belâğât*, s. 45.

⁴⁵⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁵⁹ Ebu Sâlih, Bedruddin, *el-Medhal ile'l-luğati'l-'Arabîyye*, Halep, ts., s. 162.

noktası alması gerektiğini düşünen Mûsa için, Arap kültürü, edebiyatı ve diline muhalif olduğu kadar mutlakiyetçi rejimlere de muhalif olması⁴⁶⁰ bir çelişki olarak görünmektedir.

Selâme Mûsa her ne kadar, fikirlerini bir takım tezlerle savunsa da fikir babaları ve yoldaşları savundukları düşüncelerden 1930'lu yıllarda vazgeçerek kendi kültürlerine farklı bir pencereden bakma arayışına girmişlerdir. Taha Hüseyin, Hz. peygamberin hayatından bazı bölümlere yer verdiği '*Âlâ hâmişi's-sîre* eserini kaleme almıştır. Aynı şekilde Hüseyin Heykel, *Hayâtü Muhammed* adlı kitabını yazmıştır. Diğer yandan Abbas Mahmûd el-Akkad da '*Abkariyyetü Muhammed*'i yazmıştır. Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere İslamiyet'e ve İslami tasavvura karşı bir geri dönüş olmuştur.

Selâme Mûsa, düşüncelerini oluştururken İngilizlerin Hz. Peygamber Arap'tı, Kurân da Arapçaydı dolayısıyla Arap olmayan Mısırlıların kendilerini bu tasavvurda görmeleri yersizdir düşüncesinin izleri görülmektedir. Bilinen şu ki: İngiltere siyasi emellerine kavuşmak için böyle bir siyaseti bilinçli bir şekilde takip etmiştir. İngilizlerin beraberlerinde getirdikleri müsteşrikler bu plan ekseninde çalışmışlar, İngiliz Dr. Wilhelm Spitta, bu meyanda *Kavâidü'l-luğatil-'Ammiye fî Mısır* adlı eserini neşretmiştir. Bu sahasında ilk olma vasfı taşımaktadır. Daha sonra dil birliğini bozmak namına Dr. Karl Wollers, Sildon Wilmore gibi müsteşrikler de benzer eserler kaleme almışlardır. 1910-1930 yılları arasında Mısır dışındaki diğer bölgelerde de buna benzer çalışmalar yapılmıştır.⁴⁶¹ Bu eserlerin hepsinin yabancılar veya gayri Müslümler tarafından çoğaltılıp yayılması da manidardır. Arap karşıtlığı konusunda her türlü tepkiyi gösteren Mûsa, doğulu olduklarına dair düşüncenin Mısırlılarda bir maraz olduğunu ifade etmektedir. Üstelik Mısırlıların batı kültürüne karşı besledikleri nefretin nedeninin Arap kültürüne gösterilen sadakatin olduğunu söylemektedir. Mısırlıların kendilerini unutup Mütenebbi'yi ezberlemeye çalışmalarını, Hz. Ali ile Muaviye arasında bir tercih yapmalarını anlamsız bulduğunu açıklamıştır. Öte yandan İslam'ın, resim ve heykeli yasaklamasına mukabil eski Mısırlıların bu alanda ne kadar ileri gittiklerini ispatlamaya çalışmaktadır. Arap kültürünün ortaçağ karanlığının görünümünde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu kültür ve dil ile uğraşmanın yersiz olduğunu bunun yerine bir Mısırlının kültürel olarak Araplardan daha üstün olduğunu bilmesi ve antik Mısır üzerine kafa yorması gerektiği düşüncesini ileri sürmektedir.⁴⁶²

Selâme Mûsa, Arapçanın çağa uygunluğuyla ilgili her ne kadar bir takım tezler ortaya atsa da bunları destekleyecek somut deliller ortaya koyamamaktadır. Dilde reform düşünceleri

⁴⁶⁰ Livaoğlu, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁶¹ Fazlıoğlu, Şükran, "Arap Harfleriyle Yazım Zorluğu İddiası ve Bunlara Verilen Cevaplar", *Nüşa*, sy. 17, s. 51-54.

⁴⁶² Mûsa, Selâme, *el-Yevm ve'l-ğed*, Selâme Mûsa lin-naşr ve't-tevzi', Kahire, 1927, s. 82- 83.

taraf bulamamış aksine eleştirilmiştir. Dil-düşünce, dil-toplum kuramlarının etkisiyle ortaya koyduğu belâğata dair fikirler beraberinde bir reform getirememiştir.⁴⁶³ Aksine günümüzde bile eleştirilmektedir.

Nitekim şark ve garp kavramlarının Mısır'a zarar verdiğini, Mısır için kullanıldığında beyinlerde farklı çağrışımlara neden olduğunu belirtmiştir. Başka bir ifadeyle bu iki kelimeye dinsel fosil demiştir. Kan gibi ırz ve namus gibi kelimeleri de bu kategoride ele almıştır. Söz konusu kelimelerin cahiliye şiirinde çokça yer almasını da eleştirmiştir.⁴⁶⁴

Öte yandan bu eserin yazılmasına vesile olan Ahmet Emin'in bahse konu makalesi incelendiğinde onun günlük dilde var olan bize uzak, uzun yıllar önce tesis edilmiş dilsel yapıların günümüzün ihtiyaçlarına cevap olmadığını söylediği anlaşılmaktadır. Selâme'ye göre, toplum nasıl ki dinamik bir özelliğe sahipse dilde dinamik ve kendini yenileyen bir özelliğe sahiptir.⁴⁶⁵

Selâme, fikirlerini Kıpti veya Hristiyan oluşuna bağlayarak kendisini istenmeyen adam ilan edileceği konusunda da uyarılmaktadır. Halen ilkel feodal dönemde sarf edilen mantıkla yaşayanların olduğunu söylemektedir. Başka bir ifadeyle kendini çağın gelişimlerine kaptırıp ziraat toplumunda varlığını devam ettirenlerin sayısının çokluğundan bahsetmiştir.⁴⁶⁶

Öte yandan Mûsa, elli, altmış bin yabancı ilmi kelimenin Arapçaya tercüme edilerek kazandırılmasının imkânsız olduğunu ifade etmiş ve Arap Dil Kurumu'nun yaptığı kelime uyarlamasının yetersizliğine atıf yapmıştır. Ona göre kurulu oluşturanlar ziraat toplumuna tabidirler. Üstelik Kurum, Arapçadaki üç sesli harfin (kısa sesler: harekeler) varlığına mukabil, batı dillerinde bulunan beş sesli harfe (a, e, i, o, u,) uyarlama sıkıntısı yaşamaktadır. Öte yandan binlerce yıl evvel hiyeroglif yazısı yerine Grekçeyi kullanan Mısırlılar rakamların yerine Hint rakamlarını alırken, modern Avrupa ise Arap rakamlarını almıştır.⁴⁶⁷ Arapçanın 1945 tarihi itibarıyla sahip olduğu zorluktan dolayı Müslüman toplumunun Latin harfleriyle yazan Türkiye'ye rağmen %60'ının doğru-dürüst yazamadığını belirtmektedir. Arap Dil Kurumu'nun ilmi kelimeleri Arapçalaştırmaya çalışırken bu kelimeleri içinden çıkılmaz bir hale soktuğunu iddia etmiştir. Bu durumdan dolayı çoğu Arap âlimin eserlerini İngilizce yazmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Latin alfabesinin alınması durumunda Mısır halkının bin sene ilerlenebileceğini iddia etmiş, böylece geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurulacağını vurgulamıştır.⁴⁶⁸

⁴⁶³ Aytaç, *a.g.m.* s. 127.

⁴⁶⁴ Mûsa, *Belâğât*, s. 47-48.

⁴⁶⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 110.

⁴⁶⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 154-157.

⁴⁶⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 158-159.

⁴⁶⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 163.

Mûsa'ya göre, toplumun aydınlık yolu, ilim ve sanata yönelmesinden geçmektedir; aksi takdirde dinazorların nesillerinin tükenmesi gibi Arapların da karanlığa mahkûm kalacaklarını, tek çıkışın Latin alfabesini kullanmak olduğunu belirtmektedir. Arap harflerinin çağın gerisinde ve çareyi de medeniyet dili Avrupa'nın kullandığı ve temelini Grekçeden alan harflerde bulmaya çalışmaktadır.⁴⁶⁹ Bu iddiada bulunan Mûsa, Arapçanın dünyada en az değişim gösteren dil olduğu gerçeğinden uzak durmaktadır. Mûsa'nın günümüzde Arapça bilgisine sahip bir kişinin zaman tüneline binmesi misali Cahiliye döneminden biriyle karşılaşması durumunda iletişimi çok rahat sağlayacağı düşüncesini hiç aklına getirmediği görülmektedir. Üstelik İslam toplumunun Kurânı Kerim'e gösterdiği hassasiyeti de görmezden gelmiştir.

Öte yandan asıl amacının dilin sadeleştirilip yeni bir belâğat anlayışının gelişmesine katkı sağlamak olduğunu söyleyen Mûsa, incelediğimiz *البلاغة العصرية واللغة العربية* (*el-Belâğatu'l 'asrîyye ve'l-luğatül-'Arabîyye*) kitabında belâğat sorunlarına dair çözüm önerilerini şu şekilde özetlemiştir:

1- Arapçanın mevcut durumundan gururlanmak yerine ona gereken önemin gösterilmesi gerekmektedir. Mûsa'ya göre dil, düşünmeye vesiledir. Güzel düşünmek ancak güzel bir dille olur. Mantıklı bir düşünce fırsatı veren dil de aynı zamanda güzel dildir.⁴⁷⁰ Rakamsal değerlere sahip olmayan yani kelimeleri rakamların sayı değeri gibi ayrılmayan, ifade ettiği değeri net karşılamayan bir dilin psikolojik ve sosyolojik değerleri ilmi değildir. Bir sosyolojik fenomen olan dilinde sayısal değerlerle açıklanması gerekir. Bu anlamda Mısır'da öğretilen duygusal belâğat akli belâğatten yoksun sadece mecâz, şatafat içermektedir.⁴⁷¹

2- Arap belâğatı, geçmişten günümüze kadar duygu ve ajitasyonun hamallığını yapan bir sanat konumundadır. İnfiale düşüp, duygusallığa teslim olunduğunda düşünme mekanizması kaybolmaktadır. Bundan dolayı sanat, ilme ve felsefeye hizmet etmemektedir.⁴⁷² Ayrıca Mevcut, belâğat isteklere, arzulara cevap veren belâğattır. Zekâ ve akıl karinelerini taşıyan başka bir ifadeyle akli melekeleri taşıyan bir özelliğe sahip değildir.⁴⁷³

3- Çağdaş bir toplumun dili, aklın kaideleri üzerine bina olur ve dilsel sorunlarını mantıkla çözer. Mısır'ın ilmi bir toplum olmak için ilmi düşünmeye itecek yeni bir belâğata ihtiyacı vardır. O belâğat da öznel ve nesnel kelimeleri birbirinden ayıran süssüz belâğattır.⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 176-179.

⁴⁷⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 180.

⁴⁷¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁷² Mûsa, *a.g.e.*, s. 180.

⁴⁷³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁷⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 180.

Bundan dolayı Arapça öğrenen bir çocuğa ağır gramer ve belâğat konuları öğretme yerine okumaya teşvik edilmelidir. Öyle ki “Almanya’da Almanca öğrenen bir gurup ABD’li öğrenciye, sadece okuma çalışmaları yapılarak Almanca öğretilmiştir. Eğitim sürecinde kullanılacak kitaplar eski belâğatlı üsluplardan arınık olmalıdır.”⁴⁷⁵

4- Dil, kelimelerinin anlamını ilkel hayattan alan kadim bir mirastır, doğru bir düşünceye varılmak istenirse bu yapılardan toplumu kurtarmak gerekmektedir.⁴⁷⁶ Mısır’da halen ilkel feodal dönemde sarf edilen mantıkla yaşayanlar vardır. Nitekim kendini çağın gelişimlerine kaptırıp ziraat toplumunda varlığını devam ettirenler dile en büyük zararı vermektedirler.⁴⁷⁷

5- Eski Arap toplumu savaş toplumuna dayalı inanç ve geleneklere tabidir, o dönemde duygusallığa ve ajitasyona gereksinim vardı. Bu yüzden söz konusu dönemde belâğat, bu şiarlarla yolunu bulmuştur. Bu belâğat, topluma hizmeti bir kenara itmiş; mantık, akıl ve bilimin ilkelerini topluma unutturmuştur.⁴⁷⁸ Buna mukabil günümüzde toplum tarafından kullanılan kelimeler, ahlakı ortaya koyan toplumsal davranışları tayin etmektedir. Mısırlılar bugün kullandıkları dille ya faziletli ya rezil, ya akıllı ya da deli, âlim veya cahil olabilirler. Bu iki ayrımın farkına varılması modern belâğatın anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.⁴⁷⁹

6- Mevcut edebiyat ile dil klasiktir, yani çağın gerisindedir. Bundan dolayı bugün, dünün ifade ve betimleme gücüyle işlenmemelidir.⁴⁸⁰ Nitekim bu durum Mısır’ın bir tarım toplumu olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı yeni bir belâğatın inşası gerekmektedir. Bu anlamda üretim tarzı dilin şekillenmesinde en büyük paya sahiptir.⁴⁸¹ Kaldı ki Arapça bilimsel üretim anlamında ölüdür. Mısırlı entelektüellere düşen şey, toplumu ilme doğru hareketlendirmek ve toplumu aktif kılmaktır, bu anlamda Arapça ele alındığında onun Fransızca, Almanca, İngilizce kadar dinamik olmadığı görülecektir.⁴⁸²

7- Klasik dildeki mübalağa, dilin katılaşmasına neden olmaktadır, üstelik dili, adeta mabet taşlarındaki köhneleşmiş bir metne dönüştürmektedir ve toplumla ilişkisini koparmaktadır.⁴⁸³ Yani mevcut durum iki dili doğurmuştur, fasih ve ammi dil olgusu toplumda bir ayrım teşkil etmektedir. Bunun nedeni de fasih dilin toplumdan uzak bir seyir takip etmesidir, böylece toplum ve dil arasındaki fizyoloji bozulmuştur yani Mısırlı düşüncesini fasih dile dönüştürmek zorundadır. Bundan dolayı Mısır’da drama ve benzeri sanatların

⁴⁷⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s.137.

⁴⁷⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁷⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 154.

⁴⁷⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁷⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s.59.

⁴⁸⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁸¹ Mûsa, *a.g.e.*, s.109.

⁴⁸² Mûsa, *a.g.e.*, s.93.

⁴⁸³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 181.

gelişmesi asla mümkün değildir.⁴⁸⁴

8- Dilimizde kötü duygusal anlamlar taşıyan çok kelime vardır. Kan, ırz, namus gibi kelimeler suçların işlenmesine, kâfir, pis gibi kelimeler bazılarımızın bazılarımızdan nefret etmesine neden olmaktadır. Cinsiyetle ilgili kelimeler bizi sarhoşların hayaline sevk etmektedir. Bundan dolayı yapılması gereken ilk şey, dili bunlardan arındırmaktır.⁴⁸⁵ Şark ve garp kavramları Mısır'a zarar vermekte, bu iki kavram Mısır için kullanıldığında beyinlerde farklı çağrışımlara neden olmaktadır. Bundan dolayı Mûsa bu iki kelimeye dinsel fosil demiştir. Nitekim kan, ırz ve namus gibi kelimelerde bu kategoride ele almıştır.⁴⁸⁶

9- Kelimelerde hayra ve şerre dair toplumsal hücreler vardır. Başka bir ifadeyle dil, fertleri ve toplumu iyiye yönlendirmek için kullanılmalıdır. Klasik belâğat toplumu iyiye yönlendirmede iyi olabilir; lakin kötü duyguları çağrıştırması noktasında ise çok dikkatli olunmalıdır.⁴⁸⁷ Nitekim günümüzde kullanılan kelimeler, toplumsal ahlakı ortaya koyan toplumsal davranışlarımızı tayin eder bir pozisyonadadır. Bir Mısırlı kullandığı dille ya faziletli ya da rezil, ya akıllı ya da deli, âlim veya cahil olabilir.⁴⁸⁸ Öte yandan kelimeler duygulara yön verirler, duygu ve düşünceleri ifade ederken kullanılan sözcük bütün bir ifadeyi yönlendirir. Birisinin kız çocuğundan söz ederken namusa dair kullanılacak birbirine yakın bir kelime beklide o çocuğun namus davasından ölümüne neden olacaktır.⁴⁸⁹

10- Zekâdan ancak zeki bir dil aracılığıyla fayda sağlanır, ince anlamlar ilim ve felsefeye yönlendirir. Burada tek anlamın farklı farklı anlamlar üstlenmemesi için bütünlükteki kayba dikkat edilmelidir. Bundan dolayı *belde* anlamına gelen بلدة للمدينة / بلد للقطر kavramlarını eş anlamlı ve benzerlerinden ayırmak gerekir.⁴⁹⁰ Nitekim Arapçada bulunan çok sayıdaki eş anlamlı kelime gerçek anlamın yakalanmasına mani olmaktadır. Buda dildeki zararlardandır. Bundan dolayı yeni bir belâğat sisteminin tesiri kaçınılmazdır.⁴⁹¹

11- Güzel bir dildeki güzel kelimeler ahlakı bina eder. Cihat, yiğitlik, şeamet gibi kelimelerin vurgusuyla iyi bir toplum bina etmek mümkün değildir.⁴⁹² Öte yandan kelimeler, taşıdığı anlam itibariyle kişiyi zeki, şerefli veya çirkin kılar. Başka bir ifadeyle kelimeler, toplumun aynasıdır.⁴⁹³

⁴⁸⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 42.

⁴⁸⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁸⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 47.

⁴⁸⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 182.

⁴⁸⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 59.

⁴⁸⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁹⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 182.

⁴⁹¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 51.

⁴⁹² Mûsa, *a.g.e.*, s. 182.

⁴⁹³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 100.

12- Dilde, Mısır'ın gelişmesine hizmet edecek kelimelerin sayısı arttırılmalıdır. İlerlemeyi, sağlığı, mutluluğu, aydınlığı ve kültürü ifade eden kelimelerin yazın hayatında çok yer alması gerekmektedir.⁴⁹⁴ Kelimeler, toplumun ilerlemesinde ve dönüşümünde son derece etkilidir. Toplum edebiyat, bilim ve ilerlemeye dair kelimeleri çokça kullanırsa çağı yakalama hedefine varmış olur.⁴⁹⁵

13- Yeni belâğat, güzel yazmaya yönlendiren, ilme dayalı, nesnel düşüncelere sevk eden, keskin fikirlere götüren mantıki belâğattır. Güzel dil ise matematiksel hassasiyetlerle ve açıklamalarla anlam oluşturan dildir.⁴⁹⁶ Mûsa burada yeni dille ammi dilin tesisini kastetmektedir; nitekim toplumun üzerinde mutabık kaldığı kelimeler kavram tartışması yaratmaz, oysaki Mütenebbi'nin divanına bakıldığında, sıklıkla karşılaşılan şey yeni kelimelerdir, öyle ki bunların hiçbirisi günümüz Mısırlı gencin işine yaramamaktadır. Bu kelimeler savaşçı bir toplumun kelimeleridir, bundan dolayı toplumla ilgileri yoktur. 20 yy. Mısır toplumu medeni bir dile gereksinim duymaktadır.⁴⁹⁷

14- Günümüzde sadece iki önemli dil vardır. Bunların ilki, kelimelerin tercüme edilmeden alınması gereken ilim dilidir. Diğeri ise bütün dünyanın kullandığı küresel dildir. Telefon, telgraf, sinematograf, radyafon gibi kelimeler atılmamalıdır, aksine olduğu gibi alınmalıdır, zira bunlar, bir ulusun onlarsız yaşamayacağı yeni evrensel dilin kelimeleridir.⁴⁹⁸ Başka bir ifadeyle dilin evrensel değerlere yer vermesi gerekmektedir, yani sürekli dönüşen dünyanın bünyesine kattığı kelimelere yer vermelidir. Kimya, sosyoloji, tıp gibi kavramlara uzak kalmamalıdır.⁴⁹⁹

15- Medeni bir insan azami üç dil bilmek zorundadır; bunlar, ana dili, Kimya, biyoloji, fizyoloji, jeolojiyi yazdığı ilim dili ve dergi, kitaplarda göze çarpan evrensel kelimelerin olduğu dünya dilleridir.⁵⁰⁰ Buna mukabil dil özelinde Arap toplumuna bakıldığında toplumun ikiye ayrıldığı görülecektir; birincisi vahada yaşayan çöl, deve, savaş ile ilgili binlerce kelimeyi miras bırakanlar ve Irak, Mısır, Suriye ve Hicazda yaşayan modern Araplardır. Ancak bütün bunlara rağmen Arapça hâlâ vahada yaşayanların dili olmaktan öteye gidememiştir.⁵⁰¹

16- Profesör Charles Kay Ogden'in kelimenin anlamında şüpheyi ihtimal vermeyen dildeki veciz ve kolaylaştırma hareketi göz önüne alınmalıdır. Böylece Arapça, hem Araplara

⁴⁹⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 182.

⁴⁹⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁹⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 182.

⁴⁹⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 95.

⁴⁹⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 183.

⁴⁹⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 111.

⁵⁰⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 183.

⁵⁰¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 77.

hem de yabancılara rahatça öğretilir.⁵⁰² Profesör Charles, tezimizin ilgili bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız dilde sadeleşme hareketini başlatmış ve İngilizcede mevcut pek çok kavramı değiştirmiştir.

17- Arapça, çok gramer konusu ve kaide dışı kural ile eş anlamlı ve yazılışları benzer kelimeler içermektedir. Bu durum Arapçayı öğrenmek için İngilizceyi öğrenmeye ayrılan zamandan yedi veya sekiz kat daha fazla zaman ayrılması manasına gelir. Gramer konularını kolaylaştırarak gereksiz kuralları ve kelimeleri azaltarak dilin kolaylaştırılması gerekmektedir.⁵⁰³ Nitekim Arapça bir kelimeyi öğrenen çocuk, sayı bakımından söz konusu sözcüğü üçe ayırmak zorundadır. Müfret, tesniye ve cemiye birbirinden ayıramazsa sıkıntılara maruz kalır. Bu ayrımı yapabilmek için aylara gereksinim duyabilir. Diğer yandan hemzenin yazılmasıyla ilgili kurallar, kelimenin çekimi oldukça karmaşık dilsel kaideleri içermektedir. Doğal olarak bu durum da dili zorlaştırmaktadır.⁵⁰⁴

18- Latin harflerini kullanmak toplumu yüzyıl ileri taşıyacaktır, böylece ilmin ve bilimin öğrenilmesini kolaylaştıracaktır. Nitekim Bu durum toplumları, birleştirecek önemli bir adımdır.⁵⁰⁵ Mûsa, Latin alfabesinin kullanılmasının dilin öğretilmesinde ve öğrenilmesinde kolaylık sağlayacağını, Mısır'ı batıya daha çok yaklaştıracığını iddia etmektedir.⁵⁰⁶ Latin alfabesinin alınması durumunda Mısır'ın çok hızlı ilerleyeceğini belirtmektedir.⁵⁰⁷ Mûsa, toplumun aydınlık yolunun ilim ve sanata yönelmesiyle olacağını, aksi takdirde Arapların karanlığa mahkûm kalacaklarını iddia etmektedir. Bundan dolayı tek çıkışı Latin alfabesinde görmektedir.⁵⁰⁸ Nitekim Latin alfabesini kullanan Türkiye'yi övmektedir.⁵⁰⁹

Mûsa'nın fasih Arapça ve Mısır toplumu konusunda belirttiği fikirlerin hiçbir ilmi dayanağı olmadığı yukarıda özetle verilen fikirlerinden anlaşılmaktadır. Bunun en açık nedeni Arapçanın sahip olduğu imparator dili⁵¹⁰ vasfını görmezden gelmesidir. Kaldı ki Arapça bu kadar dilsel bir zenginliğe sahip olmasaydı belâğat denince akla ilk olarak bu dil gelmezdi.

2.2.4. Eserin İşleniş Metodu

Selâme Mûsa, Avrupa dillerini öğrenirken, elde ettiği bulguları dil çözümlemeleri özelinde Arapçaya uyarlamaya çalışmıştır, *el-Belâğatu'l 'asrîyye ve'l-luğatül-'Arabîyye'yi* إن هذا الكتاب بجميع فصوله، هو بحث سيكولوجي في القيم اللغوية (Bu kitap bütün bölümleriyle dilsel

⁵⁰² Mûsa, *a.g.e.*, s. 183.

⁵⁰³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 183.

⁵⁰⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 143 .

⁵⁰⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 183.

⁵⁰⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 140.

⁵⁰⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 163.

⁵⁰⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 177.

⁵⁰⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 139-141.

⁵¹⁰ Banarlı, Nihat Sâmî, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 26.

değerlerin psikolojik incelemesidir.)⁵¹¹ şeklinde addetmiştir. Bu noktadan hareketle kitabın dil kavramı üzerinden içeriği de göz önüne alınarak bir dil-belâğat kitabı olduğu söylenebilmektedir. Öyle ki eserin muhtevası bölümünden daha iyi anlaşılacağı üzere eser dil konusuyla ilgili bütün ilimleri bir silsile ve düzen içerisinde sunmaktadır.

Selâme Mûsa, bu eserini ömrünün sonlarına doğru kaleme almıştır. Nitekim kitap dönemin önemli tartışma konularından olan; Arap belâğatında yenileşmenin ele alındığı bir merhalede vücuda gelmiştir. Mûsa, konuya dönemin bazı aydınlarından farklı yaklaşarak, Mısır'daki bütün sosyal geri kalmışlığın nedenini dilsel geri kalmışlığa bağlamaktadır. Öte yandan Mûsa, İngilizlerin Hintlilere egemenlik sağladıklarında dillerinde oluşturdukları değişimin, Hintlilere bir fikrîsel dönüşüm imkânı verdiğini iddia etmiştir, başka bir ifadeyle İngilizce Hintliler nezdine yeni bir düşünsel dönüşümün başlangıcıdır. Mûsa'ya göre bir kelime her bireyin zihninde aynı anlamı karşılamalıdır. Diğer bir ifadeyle kelime, beş ve altı sayılarındaki ayırım gibi farklı anlamlara delalet etmelidir.⁵¹² Bu tasavvuru bu eseri yazmasına vesile olmuştur. Mûsa'ya göre medeni bir toplumun dili ve onu oluşturan kelimelerin medeni, bir üsluba sahip olmasıdır demektir.

Eser, insandaki dilsel gelişimi, dilin çevresel, tarih, biyolojik ve sosyolojik boyutuna farklı bir pencere açmaktadır. Aynı zamanda Mısır'daki mevcut dil problemlerine tarihsel köklere giderek çözümler getirmeye çalışmaktadır. Eserdeki bütün tahlillerin dil özelinde genelden Mısır toplumuna doğru özele indirgendiği tarafımızca tespit edilmiştir.

2.2.5. Eserdeki Harf ve Kelime Algısı

Harf, sesin yazıya aktarımında kullanılan işarettir. Harfler bir araya gelerek alfabeyi meydana getirmektedir. Bu anlamda her ulusun kendine has bir alfabesi olmakla beraber farklı ulusların kullandıkları benzer alfabeler de olabilmektedir. Selâme Mûsa, Arap toplumunun en büyük nişanelerinden biri olan Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kullanılmasını savunmaktadır.⁵¹³

Nitekim Selâme Mûsa, Mısır'da Latin harflerinin kullanımı konusunda çaba sarf ederken öte yandan Osmanlı payitahtında Arap harflerinin değiştirilmesiyle ilgili ilk tartışmaların bundan önce başladığı görülmektedir. Tanzimat döneminin aydın kuşağı, bilgilerini, fikirlerini yaymak amacıyla neşriyat konusuna büyük önem vermiş ve ilk sivil gazetecilik girişimleri de bu dönemde vuku bulmuştur. Aynı zamanda ülkedeki dil, eğitim ve

⁵¹¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 32.

⁵¹² Buhayri, Henâdî Muhammed, “Mefârikâtu'n-Nâzriyye Beyne'l-'Arab ve'l-Ğarb 'Alâka'l-belâğati Bi'l-Mücteme'a, *EÜ. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 38, Erzurum, 2012, s. 430-431.

⁵¹³ Mûsa, *Belâğât*, s. 183.

kültür sorunları gündeme gelmiş ve bu konulardaki en önemli araç olan alfabe ve dil aydınlar arasında tartışılmıştır. Arap alfabesiyle ilgili ilk ciddi girişim, Münif Paşa tarafından başlatılmıştır. Münif Paşa, üyesi olduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’de 1862 yılında bir konferans vermiştir. Söz konusu konferansta hareke olmadığı için bir kelimenin çeşitli biçimlerde okunabildiğini, anlamları bilinmeyen bazı kelime ve özel isimlerin okunmasının mümkün olmadığına dikkat çekmiştir. Aynı şekilde dildeki Arapça-Farsça kelimelerin okuma-yazmayı büsbütün zorlaştırdığını, büyük harf olmadığı için özel isimlerin diğerlerinden ayırt edilemediğini, Avrupalıların ise yazılarında böyle zorluklar olmadığı için, 6-7 yaşından başlayarak her insanın okuyup yazabildiğini, payitahtta ise yazıyı öğrenmenin zorluğu yüzünden halkın fikren terbiyesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.⁵¹⁴

Ayrıca, Arap harflerinin kitap basımı için de uygun olmadığını, diğer milletlerin 30-40 harfle istedikleri kitabı basabildiklerini, Osmanlıda düzyazı ile kitap basabilmek için bile, yüzlerce işarete ihtiyaç bulunduğunu savunmuştur. Üstelik düzenlediği beş konferansta, Latin harflerinin kolayca okunup yazılmasındaki yararları belirtmekle birlikte, bu konuya fazla değinmeyip, yazı sistemindeki zorlukları gidermek için alfabenin kolay okunabilmesi, harflere işaretler konulmalı, yeni sesli harfler bulunmalı, harfler ayırık yazılmalı. Bu şekilde birkaç basit kitap yazılabilir şeklinde önerilerde bulunmuştur. Öte yandan Azerbaycanlı şair Ahunzade Feth Ali, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye bir tasarı sunmuştur. Bu tasarıda; Arap harflerinin zorluğu, Arap harflerinin kullanılması için dini bir zorunluluk olmadığı ve yeni bir yazı sisteminin alınabileceği belirtilmiş, ancak Cemiyet bir rapor hazırlayarak, yüzyıllardır kullanılan bir yazının değiştirilmesinin zor bir iş olduğu sonucuna varmıştır. Böylece Osmanlı payitahtında alfabe konusu sürekli tartışıla gelmiş ve nihayetinde bu değişim 1 Kasım 1928 tarihinde harf inkılabıyla Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir.⁵¹⁵

Bütün bu gelişmelerin ışığında Mûsa’nın dilsel algısına bakıldığında onun dilin, demokratikleşmeden toplumun da demokratikleşmeyeceğini belirttiğini görmekteyiz, nitekim Selâme’ye göre: “Hazret gibi bir kelimeyi bir batı diline çevirmek zordur; zira batılının kafasında buna mukabil bir mefhum yoktur. Kadını ifade ederken şunun annesi, bunun kızı şeklindeki ifadeler kullanılarak ismini zikretmekten kaçınmak, toplumsal gerçeklikle bağdaşmaz.”⁵¹⁶ Oysaki saygı ifade eden *Hazret* kelimesinin tam karşılığı olan *Excellency* kelimesi bu tam olarak denk gelmektedir, kaldı ki bizde de bu yapılara rastlanabilmektedir.

⁵¹⁴ Ortaylı, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s. 103.

⁵¹⁵ Tansel, F. Abdullah, “Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler (1862-1864)” *Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Dün-Bugün Yarın*, İstanbul – 1985, s. 16.

⁵¹⁶ Mûsa, a.g.e., s. 44.

Bakan hazretleri veya bakan ekselansları gibi tabirler sık kullanılmazsa da asla karşılaşılmayan bir özellik arz etmemektedir.

Öte yandan Mûsa, Arapçada bulunan çok sayıdaki eş anlamlı kelimenin, gerçek anlamı yakalamaya mani olduğunu bununla beraber bu durumun dile zarar verdiğini söylemektedir. Bu iddiaların ışığında yeni bir belâğat sistemini kaçınılmaz görmektedir.⁵¹⁷ Diğer yandan kelimelerin taşıdığı mananın kişinin büyüdüğü atmosfere ve kültür düzeyine göre değiştiğini belirtmektedir. Bir doktora cinsellik denildiğinde onun aklına buna dair hastalıklar ve tedavi yolları gelirken; kültür düzeyi düşük birine söylediğinde ise onun aklına sadece kadın gelmektedir. Böylece zihni bulanık bir bireyin bu denli olan dilinin, hem kendisine hem de topluma zarar vereceğini iddia etmektedir.⁵¹⁸

Başka bir iddiasına göre hâlihazırdaki Arapçadan, savaş kelimelerinin atılıp yerine barış kelimelerinin yerleştirilmesi gerektiğidir. Demokratik bir sürece doğru giden bir toplum bünyesinde parlamento gibi kavramları barındırmalıdır, oysaki eski Arapların parlamenter yapıya delalet eden kelimeye hiçbir anlam yüklemediklerini ifade etmektedir.⁵¹⁹

Nitekim Selâme; “Toplumsal üzerinde mutabık kaldığı kelimeler kavram tartışması yaratmaz, oysaki Mütenebbi’nin divanına bakıldığında, sıklıkla karşılaşılan yeni kelimeler, günümüz Mısırlı bir gencin işine yaramaz. Bu kelimeler, savaşçı bir topluma aittir, bundan dolayı bizimle ilgileri yoktur. 20 yy. toplumumuz, medeni bir dile gereksinim duyar ”.⁵²⁰ Burada var olan ve bu topluma ait bazı kelimeleri farklı bir dile örneğin İngilizceye çevirmek zordur. Zemahşehri’nin tanımını yaptığı kişilik kelimesi Arap toplumuna hastır, onun Mısır’da oluşturduğu mana İngilizcedeki karşılığından çok farklıdır.⁵²¹ Kelimeler, toplumun ahlakını en iyi ortaya koyan görsellerdir. Bir toplumda kan kelimesi çok konuşuluyorsa, orada duygusal algı yıkma üzerine kuruludur, kanın dökülmemesi söz konusu olmaz.⁵²² Kelimeler duygulara yön verirler. Duygu ve düşünceleri ifade ederken kullanılan sözcük, bütün bir ifadeyi yönlendirir. Birisinin kız çocuğundan söz ederken namusa dair kullanılacak bu kavrama yakın bir kelime belki de o çocuğun namus davasından ölümüne neden olacaktır.

Üstelik kadının sosyal durumu ile ilgili kullanılan kelimeler, kadının sosyal kimliğini ortaya koyar. Kişiyi yeren, yücelten kelimeler toplumun algı düzeyine göre şekil alır. Kelime düşüncedir, o olmadan düşünemeyiz. Dilde ve fikirde sürekli kan kelimesi olursa kan dökülür, şeklinde ortaya attığı düşüncelerin temelinde Arapçayı hakir gördüğü apaçık anlaşılmaktadır.

⁵¹⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 51.

⁵¹⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 88.

⁵¹⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 79.

⁵²⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 99.

⁵²¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 95.

⁵²² Mûsa, *a.g.e.*, s. 97.

Ayrıca Mûsa'ya göre kelimeler, toplumun ilerlemesinde ve realitesinde son derece etkilidir. Toplum edebiyat, bilim ve ilerlemeye dair kelimeleri çokça kullanırsa bu uğurda hedefe doğru yol almış olur. Kelimeler nesnel ve öznel, güneşin doğudan doğması bir nesnel kavramdır; fakat çocuk zekidir denildiğinde zeki olmak öznel; çünkü onun zeki olması sizin takdirinizdir. Bu anlamda, nesnel ifade kullanımı nesnel bilgiyi, öznel ifade kullanımı ise öznel anlamlar kazandırır. Toplumların bu anlamda düzeylerini, kullandıkları kelimeler belirler.⁵²³

Dildeki bir takım kelimeler anlam değiştirmiştir. Örneğin: “ثورة” kelimesi eski dilde fitne anlamında kullanılır ve nahoş bir mana taşır. Öyle ki bu kelime “ثورة فرنسية” Fransız Devrimi anlamında kullanıldığında bunun kötü bir şey olduğu düşüncesi oluşur, fakat bu demokratik bir tabir olmaz. Oysaki Fransız halkının kurtuluşu manası verilmek istenirse, buradaki devrim kelimesi ülkedeki duyguları taşımış olur.⁵²⁴

Mûsa, kelime algısına farklı açılardan bakmakla beraber diğer dillerle de ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Başka bir ifadeyle İngilizcedeki kolaylık onun yaygınlaşmasını ve ilim dili haline gelmesini sağlamıştır iddiasında bulunmaktadır. Aynı şekilde ona göre; Arapçadaki cinsiyet kavramı kişiyi içinden çıkamaz bir hale sürüklemektedir. Arapçayı öğrenmek isteyen biri, الكهرباء، الحرب، السلم الروح kelimelerinin cinsiyetini bilmek zorundadır.⁵²⁵ Bu durum kelime öğretimi ve sözcük tasnifini zora sokmaktadır. Biyoloji, antropoloji, jeoloji, sosyoloji, gibi sanat ve bilim dallarına ait kelimelerin Arapçaya olduğu gibi alınmasının nedeni bu kelimelerin, Arapça yazılmasındaki zorluktur.⁵²⁶

Arapçada ve diğer batı dillerinde aynı anlamda kullanılan sözcüklerin ortak bir dil inşasını kolaylaştıracağını iddia eden Mûsa aşağıda verilen kelimeleri bu tasavvuruna delil olarak sunmaktadır.

رقص = رقص (Orkestra) Orchestra

كلب = قنص (Köpek) Canis

أحب = أحب agappo (Sevme)

حجر = قليلة Calcule (Taş)

قرية Cure (Köy)

ماشية أو ملك = فدان Feudum (Arazi ölçü birimi)

حبوب = جرن Grain (Tahıl)

كبير ماعون = ماجور Major (Büyük)

⁵²³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 60-67.

⁵²⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 102.

⁵²⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 124.

⁵²⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 169.

(Buz) Gelid	ثلج = جليد
(Dil/Lisan) Logos	كلمة = لغة
(Evrak/Kağıt) Cartas	ورق = قُرْطَاسْ
(Kalem) Calamus	قلم = قلم
(Volkan) Volcano	بركان =
(Saray) Castle	قصر =
(Felsefe) Philosophie	فلسفة =
(Seramik) Ceramic	صَلْصَال = قَرْمِيْدْ
(Kılıç) Sif	سيف =
(Saçak) Freize	إفريز =
(Haz/Tat) Palate	بلاط = البلاط
(Burç) Bourg	البرج =
(Yer/Yüzey) Acre	أرض = عَقَار
(Ölçüt/Kriter) Canon	قانون = قَانُون

Selâme, eserinde, bu kelimeleri herkesin bildiği sözcükler şeklinde işlemiş, bununla da ortak bir dil inşasını ortaya koymaya çalışmıştır.⁵²⁷

Ancak bu iddiaları ortaya koyarken Arapçanın sahip olduğu imparator dil vasfını görmezden gelmiştir. Arapçanın kelime sayısı bakımından dünyanın en zengin dillerinden biri olmasının nedeni mücavir dillerden sürekli kelime alarak bunları arapçalaştırmasıdır. İbranice, Latince, Sanskritçe, Farsçadan çok kelime alan Arapça kelimeyi kendine adapte etme sistemiyle yabancı kelimeleri arapçalaştırmıştır. Selâme'nin üzerinde durduğu örneklerden hareketle Yunancadan alınan philopsopia kelimesi kalıba sokularak onun felsefe ve tefelsefe kalıbıyla arapçalaştığı görülmektedir, aynı şekilde Sophia kelimesi Sufî, tasavvuf ve mutasavvıf gibi kelimeleri doğurmuştur. Farsçadan alınan endaze kelimesi Arapça kuralları içerisinde hendese olarak kabul görmüş ve dile mal olmuştur, buradan da Türkçeye mühendislik olarak geçmiştir. Arapçanın imparator dil vasfını kazanmasına neden olan en büyük etmen şüphesiz ki; Kur'ânı Kerim'dir. İlahi mesaj yüklü bu kitap, ifade kudretine ve tınılı ifade özelliğine sahip bir sıfatla önüne çıkmış tüm kelimeleri bünyesine katmıştır.⁵²⁸ Nitekim söz konusu durum, Mûsa'nın iddia ettiği gibi bir ortak bir dili doğurmaz, aksine Arapçanın zenginliğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Klasik Arapçanın terk edilmesiyle ilgili bir algı oluşturmaya çalışan Mûsa, Napolyon'dan sonra meydana gelen gelişmelerin ışığında Mısır, Lübnan ve Suriye'de yayılan Fransızcayı bu dildeki eserlerin Arapçaya çevirilerini engellediği düşüncesiyle eleştirmiştir.

⁵²⁷ Mûsa, *Belâğât*, s. 118-120.

⁵²⁸ Banarlı, *a.g.e.*, s. 23-24.

Ancak daha sonra bu düşüncesinden dönmüş Arapların batılı kaynakları orijinal diliyle okumalarının daha iyi bir zevki selim oluşturacağını iddia etmiştir.⁵²⁹

Selâme Mûsa en küçük dilsel yapı olan sözcüğün Arap dilindeki algısını sosyolojik temellerde ele almaktadır. Ancak eksik bıraktığı şey sözünü ettiği durumun Arapça nezdindeki dilsel zenginliktir.

2.2.6. Eserdeki Dil Algısı

Mûsa'ya göre İdeal dil, öznelikten kendini sıyrıp nesnel olan dildir. Sayıların içinde yer bulmadığı dil, zayıf dildir. Öyle ki sosyal bir bireyin gelişmiş aklıyla kullanacağı kelime sayısı, kültürsüz bir bireyinkinden fazladır.⁵³⁰ Mûsa, dil özelinde Arap toplumunu ikiye ayırmaktadır. Birincisi vahada yaşayan ve Araplara çöl, deve, savaş ile ilgili binlerce kelimeyi miras bırakanlar; ikincisi ise Irak, Mısır, Suriye ve Hicaz'da yaşayan modern Araplardır. Ona göre bütün bunlara rağmen Arapça hâlâ vahada yaşayanların dilidir.⁵³¹ Nitekim özünde Aristokrat olan Arapların kullandığı dil de böyle bir hal almıştır. Dilde bol secili sözler, istiâreler ve mecâzlar çokça yer almaktadır. Oysaki demokratik Mısır'ın dili demokratik olmalıdır. Aristokratik bir dille, kavram oluşturmak son derece sıkıntılıdır.⁵³²

Diğer yandan Mûsa, müzeden çıkarılmayan, kazılarda bulunan eserlerle, sözlüklerde saklanan kelimeleri benzer addetmektedir; ona göre kelimeler sözlüklerden çıkarılarak halkın hizmetine sunulmalıdır. Yani sadece edebi metinlerde bulunan kelimeler ya halka arz edilmelidir ya da tamamen ortadan kaldırılmalıdır. Böyle yapılmadığında ortalıkta dolaşacak kelimeler zihin bulandırır.⁵³³ Öte yandan Arapça bilimsel üretim anlamında ölü bir dildir, Arapların, üzerine düşen toplumu ilme doğru hareketlendirmektir. Nitekim dil, toplumu aktif kılmalıdır bu anlamda Arapça, Fransızca, Almanca ve İngilizcenin gerisindedir.⁵³⁴

Bir toplumda halkın genetiğini taşıyan dil yani ammi dil ile yazılı dil yani fusha gibi iki farklı dil olmamalıdır. İki kutuplu bir dilsel yapı anlaşmayı çıkmaza sokmaktadır. Nitekim bu durum bütün Mısır ve diğer Arap bölgelerinde kendini göstermektedir. Yazılı dilin toplumdan koptuğu apaçıktır. Bundan dolayı dil bir mabet dili olmuş, kendisi ve toplumla aralarındaki fizyoloji bozulmuştur. Bütün bunlara rağmen Araplara düşen en büyük görev, konuşma ile yazı dilini birleştirmektir. Dildeki bu durumdan dolayı Mısır'da drama gibi bir

⁵²⁹ Mûsa, Selâme, *Mekâlât mütenevvi'*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 89.

⁵³⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 69.

⁵³¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 77.

⁵³² Mûsa, *a.g.e.*, s. 78.

⁵³³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 45.

⁵³⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 93.

takım sanatların gelişmesi beklenemez; çünkü Mısırlı bir olayı ammice düşünür onu fushaya çevirmeye çalışmaktadır, dolayısıyla kelimelerin anlamlarını bulmadıkları görülmüştür.⁵³⁵

Selâme Mûsa, dilin ne olduğuyla ilgili şunları belirtmektedir:

1. Dil, diğer toplumsal gerekler gibi toplumsal bir araçtır.
2. Dil, bir anlaşma aracıdır.
3. Dil, öğrenme ve bilinçlenme aracıdır.
4. Avrupalılar dilleri sayesinde ilerlemişlerdir.⁵³⁶

Dilin kutsal bir varlık olmadığını ve gelişime tabi olduğu kadar da değişime tabi olması gerektiğini aktarmaktadır.

Mûsa, kaleme aldığı çoğu eserinde Arapçanın çağdışı bir dil olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Bu sonuca da batı dillerini temel alarak ulaşmaya çalışmıştır.⁵³⁷ Bu ileri sürdüğü savı da kendince geliştirdiği bir takım iddialarla desteklemeye çalışmaktadır.

Ona göre, kullanılan dil, kültürün ve bilinçli olmanın aynasıdır. Bunu “أحب” (seviyorum) kelimesiyle açıklamaya çalışmaktadır. “أحب” denildiğinde ilk akla gelen iki farklı cinsin birbirini sevmesidir. Fakat “Ben Mulûhîyye yemeğini severim” denildiğinde kelimenin taşıdığı değer kaybolur. Bu yemek erkek mi, dişi mi diye bir problem doğar. Bu da dil sahibinin medeni olunmadığını göstermektedir. Oysa medeni bir dil olan İngilizcede, çiftlerin birbirini sevmeleri anlamında “love” yemeği sevmek anlamında “like” ile kullanılmaktadır.⁵³⁸ Aynı zamanda Mûsa, sevmek kelimesindeki sıkıntıyı، الأمل، الجمال، الفهم، السعادة، الحنان، النشاط، السرور، gibi kelimelerde de görmektedir.

Öte yandan Mûsa, Roma, Yunan, Fars dillerinden Arapçaya geçmiş yaklaşık üç bin kelimenin olduğunu iddia etmektedir. Bunlara Arapçanın klasik döneminden kalan kelimeler de eklenince, anlamın tek yerde durmasının mümkün olmayacağını belirtmektedir. Kaldı ki her gün basında karşılaşılan kelimeler, mecâz ve istiâre zenginliği taşıdığı için bunların yeni jenerasyonlara açıklanması imkânsızdır. Bundan dolayı kelimeler modern toplumun aklına uymak zorundadır.⁵³⁹

Ayrıca Mûsa, İslami fıkıh dili diye bir tabiri literatüre kazandırmaya çalışmaktadır. Burada amaç edindiği şey, söz konusu dilin asla avam dili olmadığı bir gurup seçkin zümrenin dili olduğunu ortaya koymaktır.⁵⁴⁰ Oysaki bu çabası son derece yersizdir, iddia ettiği dil yani

⁵³⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 42.

⁵³⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 165.

⁵³⁷ Mûsa, Selâme, *Hâûlâi 'Allemûnî*, Müessesetü Hindavî lî't-tâ'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 195.

⁵³⁸ Mûsa, *Belâğât*, s. 70.

⁵³⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 74-76.

⁵⁴⁰ Mûsa, Selâme, *Mekâlât Mütenevvü'a*, Müessesetü Hindavî lî't-tâ'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 128.

Kurân dili asla bir zümreye indirgenemez zira o, kelâmullahtır. Öte yandan Mûsa, bu dil tanımından vazgeçmiş ve demokratik dil diye yeni bir iddianın hamiliğini yağmaya çalışmıştır.⁵⁴¹

Mûsa, bütün bu düşüncelerin gölgesinde İrabın kaldırılarak, ifadeye kolaylık kazandırılmasını, bunun ammiceyle sağlanmasını önermektedir, edebiyatı halka bağlayan bir kimlik tesisi için Latin alfabesinin Arap alfabesi yerine alınması gerektiğini iddia etmektedir.⁵⁴² Ona göre dil evrensel değerlere yer vermekle beraber, sürekli dönüşen dünyanın bünyesine kattığı yeni kelimelere yer vermelidir. Dil, Kimya, sosyoloji, tıp gibi kavramlara uzak kalmamalıdır. İfade edilen bilimlerle ilgili kelimeler hayata adapte edilmelidir. Deve ve çöl hayatı üzerine kurulu Arap yaşam tarzına ait kelimeler nasıl yaygınsa, bilime dair kelimeler de yaygınlık kazanmalıdır.⁵⁴³

Ne yazık ki Arapçaya sürekli olumsuz bir kulp takmaya çalışan Mûsa, pek çok dilin aksine İngilizcenin uluslararası bir dil olmasının nedenini; onun ağır gramer ve karmaşık cümle yapılarından uzak olmasına, günümüzde sınırsız bir yaygınlık sergilemesi ve yabancı kelimeleri adapte etmedeki üstünlüğüne bağlamaktadır. Ona göre, Klasik Arapçaya karşı, İngilizce klasikliği kaldırmaz. Shakespeare'in üç asır önce kullandığı dili, bir İngiliz şimdi kullanırsa adı deliye çıkar. Mısır'da zuhur eden benzeri durumlar, sadece kendisini edebiyatta göstermez, kendini zihni olarak da ortaya koyar. Bu anlayışın hamileri, halen Ebu Talîb'in dönemindeki haricileri işlemektedir.⁵⁴⁴ Cahız'ı, onun diliyle ele alarak, dilden aldığı hazzı, şimdiki modern dili unutarak farklı bir dil ile almaya çalışmaktadırlar. Bütün bu duruma rağmen kendilerini akıllı sanıp gezmektedirler.⁵⁴⁵

Mûsa, Latince ve Grekçeden Arapçaya geçen kelimeleri, globalleşmenin ekseninde yeni dilin tesisi için son derece anlamlı bulmaktadır. Üstelik bu kelimelerin bütün batılılar tarafından bilindiğini söyleyen Mûsa'ya göre yapılması gereken en elzem şey kelimeleri olduğu gibi tercüme etmektir.⁵⁴⁶

2.2.7. Eserdeki Belâğat Algısı

Tezimizin önceki bölümlerinde belâğat konusu ayrıntılı bir şekilde işlendiği için bu bölümde Selâme Mûsa'ya göre belâğat anlayışı işlenecektir.

⁵⁴¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 129.

⁵⁴² Mûsa, *a.g.e.*, s. 84.

⁵⁴³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 111-113.

⁵⁴⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁵⁴⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 122.

⁵⁴⁶ Mûsa, *a.g.e.*, s. 116.

Mûsa'ya göre, her şeyden önce mantık kurallarını barındıran, hataları bir çırpıda ayıklayan, zekâyı kelime vasıtasıyla harekete geçiren, fikirleri kanalizasyon eden, toplumu güzele yönlendirmeye yarayan yeni bir belâğat geliştirilmelidir.⁵⁴⁷ Mısır'ın kendini tarım toplumundan kurtarıp, sanayi toplumuna dönüşmesi durumunda yeni bir belâğat anlayışı doğacaktır. Üretim tarzı dilin şekillenmesinde en büyük paya sahiptir.⁵⁴⁸ Ayrıca Selâme Mûsa, “1906 yılına kadar bizler edebiyatın ne demek olduğunu bilmiyorduk. Şu ana kadar bizim için edebiyat beyan ve belâğatın donuk kurallarından başka bir şey değildi; fakat bu dönemden sonra bizler *el-Liva* gazetesinde yazılan makalelerden bir edebi keyif almaya başladık. Klasik edebiyattaki bazı tabirler bizi adeta boğuyordu, Maverdi ile İbn Mukaffâ arasındaki üslup farklılığı bu edebiyattan tamamen soğuttu. Farah Anton'a ait *el-Câmi'a* dergisini okuduktan sonra Avrupa'da var olan edebi keyfi keşfettim.”⁵⁴⁹ sözleriyle ilk defa belâğat ve dil konusunda birtakım fikirlerini beyan etmiştir.

Mûsa'ya göre, mantık, belâğatın temeli sağlam olursa düşüncenin önü açılır,⁵⁵⁰ kullanılan kelimeler, ahlakı ortaya koyan toplumsal davranışları tayin etmektedir. İnsan kullandığı dille ya faziletli ya da rezil, ya akıllı ya da deli, ya âlim veya cahil olabilmektedir.⁵⁵¹ demekle beraber, bugünkü mevcut belâğatın isteklere, arzulara cevap veren bir belâğat olduğunu, zekâ, akıl ifade eden bir özelliğe sahip olmadığını⁵⁵² belirtmektedir.

Öte yandan Mûsa göre, toplumu dilsiz kılan söz konusu durum, pek çok sanatın ve ilmin gelişmesine mani olmuştur. İlim sahibi olmanın tek çıkış yolu, batıda olduğu gibi konuşulan dili yazı diline dönüştürmektir. Bin yıl önceden kalan kelimeler özü itibarıyla aristokrat ve otokrattır, oysaki Mısır, demokratik bir toplum olmaya çalışmaktadır.⁵⁵³

Ayrıca mantıklı bir düşünce fırsatı veren dil, güzel dildir. Rakamsal değerlere sahip olmayan bütün psikolojik ve sosyolojik değerlerin ilmi bir yönü yoktur. Bir sosyolojik fenomen olan dilin, sayısal değerlerle açıklanması gerekir. Mısır'da öğretilen duygusal belâğat, akli belâğatten yoksun sadece mecâz, istiare ve ajitasyon içerilmektedir. Duygu üzerine kurulan bir dil bireyi mantık dilini kullanmaktan uzaklaştırır.⁵⁵⁴ Selâme'ye göre, Mısır'da göze çarpan en olumsuz durum budur, öte yandan okullarda var olan bu dilsel atmosferi değiştirerek düşünceyi dile taşıyan nesiller yetiştirilmesini önermiştir.⁵⁵⁵ Selâme

⁵⁴⁷ Mûsa, *a.g.e.*, s. 106.

⁵⁴⁸ Mûsa, *a.g.e.*, s. 109.

⁵⁴⁹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 40.

⁵⁵⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 52.

⁵⁵¹ Mûsa, *a.g.e.*, s. 59.

⁵⁵² Mûsa, *a.g.e.*, s. 80.

⁵⁵³ Mûsa, *a.g.e.*, s. 43.

⁵⁵⁴ Mûsa, *a.g.e.*, s. 55.

⁵⁵⁵ Mûsa, *a.g.e.*, s. 58.

Mûsa'nın belâğatı tanımlarken edebi sanatlardaki hazzı görmezden geldiği açıktır. Nitekim halk diliyle yazılan bir şiirin bireyde ne kadar bir zevki selim doğuracağını hesaba katmadığı açıkça görülmektedir. Kaldı ki belâğat yani belîğ söz onun iddia ettiği gibi toplumu karmaşıklığa değil, doğruya kanallize etmektedir.

Öte yandan Mûsa, eşsiz hitabet örnekleri verdiği *Eşherü'l-hitâb ve meşâhîri'l-hûtebâi* kitabında Hz. Ali'nin diline ve fesâhatına atıfta bulunarak 239 hutbe, 79 mektup ve 480 hikmetli kısa sözden oluşan *Nehcü'l-belâğa*'yı övmüştür.⁵⁵⁶ Başka bir eserinde ise Zemahşehri'yi *Esâsü'l-belâğa* kitabında mecâz ve istiâre sanatlarını netleştirdiği için eleştirmektedir.⁵⁵⁷ Daha pek çok eserinde Arap belâğatını şatafatlı seçkin gurupların dili bulmakta ve belâğatın demokratik ve halkçı olması gereği üzerinde durmaktadır.⁵⁵⁸ Bütün bu söylemlerinin gölgesinde kendisi çağdaş dil, demokratik toplum, ilerlemenin teorileri üzerinde çalışırken, çağdaşları yazarları dört halife, Emevi ve Abbasi devri olaylarını o dönemin söz sanatlarıyla yazdıkları için eleştirmektedir.⁵⁵⁹ Bu söylemle kendi egosuna yenik düştüğü aşıkardır. Ona göre 20. yy. belâğatı bu dönemin dilsel kaidelerini ihtiva etmelidir, beş yüz yıl önce kullanılan ifadeleri içermemelidir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ Mûsa, Selâme, *Eşherü'l-hitâb ve meşâhîri'l-hûtebâi*, Müessesetü Hindâvî lî't-tâ'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 24.

⁵⁵⁷ Mûsa, Selâme, *Nâzârîyyetu't-tâdavvûr ve asli'l-İnsan*, Müessesetü Hindâvî lî't-tâ'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 128.

⁵⁵⁸ Mûsa, Selâme, *el-Edebü liş-ş'ab*, Müessesetü Hindâvî lî't-tâ'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 33.

⁵⁵⁹ Mûsa, Selâme, *Terbiyetu Selâme Mûsa*, Müessesetü Hindâvî lî't-tâ'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012, s. 176.

⁵⁶⁰ Mûsa, *a.g.e.*, s. 79.

SONUÇ

Selâme Mûsa, çok velut bir yazar olmasına rağmen ilmi meclislerde adının geçmemesinin en büyük nedeni dünya görüşü ve dini algılayış biçimidir. Mûsa'nın edebi ve siyasi kimliği, ilim meclislerinde onun yerinin netliği konusunda ihtilaflar çıkarmıştır. Kimisine göre kahraman, kimisine göre de hain damgası yemiştir. Yaşadığı dönemdeki dünyanın durumu, onu rüzgâra kapılan bir yaprak misali sağa-sola, yukarı-aşağı doğru iterken sabit bir fikirde durmasını engellemiştir. İki dünya savaşını yaşamış olması onu, batının ilericiliği ve sömürüsü arasında sıkıştırmıştır. Her konuyu bilen ilim adamı olmak isterken, bu sahalarda derinlemesine bir araştırma yapma olanağını tam olarak yakalayamamıştır.

Yaşadığı dönemde, doğuda bir kimlik tespiti bunalımı olduğu aşikârdır. Mısır toplumunun nereye ait olduğu sorusuna, batılı olduğu cevabını çok hızlı veren Mûsa, bu düşünceleriyle ilerlemenin önündeki kalbur olmuş, gereksiz, mesnetsiz, çağın gereklerine uymayan ve toplumun kabulünün mümkün olamayacağı fikirler üretmiştir. Mısır'ı ve vatan evlatlarını tarım toplumu şeklinde ifade etmiştir, Bu düşünce Mısır'ın tarihi varlığını, tarıma borçlu olduğu; medeniyetinin Nil'in eseri olduğu düşüncesini hiç aklına getirmediğine delalettir. Fasih dili hedef alarak, bu dilin halk-ümme olma yolunda sağladığı faydalardan uzak durmuştur. Bu fikri onun iddia ettiği; dünyayı küçük bir köye dönüştürme arzusu taşıyan sosyalist düşünceleriyle de çatışmaktadır. Zira Arap toplumunu birbirine bağlayan en büyük unsurlardan birisi, dil unsurudur.

Öte yandan Selâme'nin, Arap alfabesinin, çağın gereklerine uymadığı tasavvuru tamamen yanlıştır. Alfabeler yani, harfler sesin mahrecine göre şekil alır. Bu anlamda Arap alfabesi, Arap sesini en iyi karşılayan pozisyonadadır. Arapçadaki kelime yoğunluğundan, eş anlamlı kelimelerin çokluğundan, müennes-müzekker özelliğinden, sesli-sessiz harfler konusunu irdelerken bu durumun bir dil için zenginlik olduğundan uzak durmuştur.

Bütün bunlara rağmen Mûsa'nın retorikliği iyi anladığını, *Eşherü'l-hitâb ve meşâhîri'l-hûtebâi* ve *el-Belâğâtü'l-'Asrîyye ve'l-luğâtü'l-'Arabîyye* kitaplarını kaleme almasıyla kanaat getirmekteyiz, ancak dilsel bir öge olan belâğatın, iletişimin her durumda ortaya çıkabileceğini görmezden gelmiştir. Ayrıca eserinde yer verdiği hatipleri eleştirmesi de bu manada dikkatimizden kaçmamıştır. Bunu bu denli işleminin nedeni kanaatimizce, Mûsa'nın sadece İslam büyüklerine atfedilen kasideleri görmesidir. Ahmet Şevki'ye olan kininin nedeni de Şevki'nin Kâsîdei Bûrde'sidir.

Diğer yandan araştırmamızda ulaştığımız en ilginç sonuçlardan biri ise, daha önce de tespitinde bulunduğumuz Farah Anton'un derin araştırma yapmadan edindiği bilgilerle

kitaplar yazdığı, Osmanlı ve İslam kültürüne düşmanlık beslediğidir. Selâme Mûsa'nın Arap dünyasından en çok etkilendiği kişilerden birisi olan Farah Anton (ö. 1922) ile batılı düşünürlerden etkilendiği yazar Renan (ö. 1892) arasında derin bir ilişki vardır. Renan, piskoposluğu terk edip Sami dillerine merak sardığı bir dönemde İbn Rüş'tün eserleriyle tanışmış ve bunlardan çok etkilenmiştir. Daha sonra *İbn Rüş't ve Felsefesi* adında Rüş'tün fikirlerini Fransızcaya çevirmiştir. Bu eseri ise tekrardan Farah Anton olduğu gibi Arapçaya nakletmiştir. Bundan şunu anlıyoruz ki; Selâme Mûsa, İbn Rüş't ile İbn Hazm'ın akılcılığını, Gazali'nin tasavvur felsefesine tercih ederken Anton'un, Renan'dan naklettiği eserden ilham almıştır. Bu da; Mûsa'nın hâlefi Anton gibi derin araştırmalar yapmadan bazı fikirlere sahip olduğunu göstermektedir.

Mûsa'nın genel tasavvuruna bakıldığında onun İslamiyet'ten apaçık bir şekilde nefret ettiği görülecektir. Sahip olduğu bu düşünceden dolayı Mısır'da olan hiçbir şeyi İslamiyet'le; Müslümanlıkla bağdaştırmak istemez. Bundan dolayı çoğu fikirlerini sahip olduğu bu durum sayesinde fütursuzca söyleyebilmiştir.

Nitekim yönünü batıya dönmesinin en büyük nedeni, orijin olarak kendisini Helen, Grek, hatta Firavun neslinden saymasıdır. Helen kültürünün, Roma kültürü olduğu, bunun da Avrupa medeniyeti anlamına geldiği ilmi bir realitedir, ancak Mûsa'nın sürekli batıyı görmeye ve işlemeye çalışması onu aynı nispette doğu yani İslam Medeniyetini net görmesine mani olmuştur.

Kanaatimizce Mûsa'nın, döneminde çok revaçta olmasının en büyük nedenlerinden birisi de onun sosyal yapısı ve kişiliğidir. Öyle ki bütün sosyal çevrelerle fikir alış-verişine girdiği görülmüştür. Aynı şekilde ölümünün ardından bile halen en çok zikredilen yazar-düşünürlerden olması, onun sahip olduğu siyasi tasavvurla açıklanabilir. Hayatı boyunca fikirlerini pratiğe çevirmek için hedef kitle olarak gençleri seçmiştir. Söz konusu durum, çok güncel olan Arap Baharı dalgasının gazete, dergi gibi yazın unsurlarında işlenirken, onun fikirlerine atıflar yapıldığını göstermektedir.

Selâme Mûsa, ömrünün büyük bir kısmını Mısır toplumunu Arapçadan koparmaya ayırmıştır. Bu konuda başarılı olamayacağını anlayınca da incelemeye tabi tuttuğumuz *el-Belâğatu'l-'asrîyye ve'l-luğâtü'l-'Arabîyye* adlı eserinin ana fikrini oluşturan dilde sadeleşme diye yeni bir teori geliştirmiştir. Teorisinin ilhamını da Charles Kay Ogden'nin (1889-1957) dilbilimci sıfatıyla İngilizce için öngördüğü savlarından almıştır. Bunu yaparken irabın kaldırılması, Latin alfabesinin kullanılması, belâğatte yenileşme ve cinsiyet ayrımının kelime bazında kullanılmaması gereği üzerinde durmuştur. Söz konusu fikirlerinin geçerlik kazanmamasının en büyük nedeni Arapça ve İngilizce arasındaki farkları dilbilimsel olarak

tasnif edememesidir, bu da onun dilbilimci ilminin yetersizliğine delalettir. Ancak kelimelerin tarihi seyir içinde anlam bulduğu iddialarına da katılmaktayız; zira bundan on beş-yirmi yıl önce insanlar, google, twiter, kablosuz iletişim gibi kelimelere çok uzaklardı, fakat tarihi seyir bizi bu sözcükler ve yapılarla buluşturmuştur.

Tahliline genişçe yer verdiğimiz *el-Belâğatu'l- 'asrîyye ve'l-luğâtü'l- 'Arabîyye* adlı eserde dil, belâgat ve kelime özelinde tasnifler yapılırken rastgele bir metodun ortaya konulmadığı tespit edilmekle beraber çok fazla tekrarın yapıldığı da dikkatimizden kaçmamıştır. Eser çok ilmi kaidelerle ortaya konulmaya çalışılmış fakat Hindistan'da geçen kurt kız alıntısı gibi verilen pek çok örnek ilmi delil olmaktan uzak kalmıştır. Mûsa, söz konusu bu eserini de bu anlamda batılı olma düşüncesine farklı bir kapı aralamak için neşretmiştir.

Selâme Mûsa'nın en çok hamiliğini yaptığı konulardan birisi de kadının özgürlüğü konusudur. Elbette ki vahada, dünyadan uzak, bir köle gibi yaşayan dönemin Mısır kadınına yönelik haksızlıkları kabul etmemekle beraber, Mûsa'nın, kadının haklarını gasp eden düşünce olarak İslami tasavvuru adres göstermesi, kanaatimizce çok büyük bir yanılığdır. Bunun en büyük nedeni İslamiyet'in onun katında yeteri kadar anlaşılmamış olması ve onun İslam dinindeki miras konusunu yeteri kadar irdelemediğidir. Zira Mûsa, en çok miras ve kızların okutulması konularında İslamiyet'e eleştiriler getirmiştir.

Nitekim araştırmamız sonucu elde ettiğimiz veriler ışığında Mûsa'nın dönemine iyi bir şekilde ayna tuttuğudur. Bu meyanda zikredilmeye değer eseri *Terbiyetü Selâme Mûsa*, Arap yazın tarihinde değişik bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. 1961 yılında Lieden'de İngilizceye çevrilen bu eserin gerek dönemin Osmanlı Mısır'ına, gerekse de edebiyat hayatına ışık tutması tarafımızca Türkçeye kazandırılması fikrini doğurmuştur. Benzer bir şekilde tezimizde, tahliline yer verdiğimiz kitabı *el-Belâğatu'l- 'asrîyye ve'l-luğâtü'l- 'Arabîyye*'nin de Türkçeye çevirisinin tarafımızca hedeflenmesinin nedeni kitabın içerdiği dil ve belâgat konularının ve iddiaların ülkemizde Latin alfabesinin yaşama alınmasından sonra meydana gelen tartışmalara ayna tutacak olmasıdır.

Bu çalışma, ülkemizde, Selâme Mûsa ve eserleriyle ilgili kapsamlı bir bilgiyi derlemesi bakımından bir ilki ifade etmektedir. Yapılan çalışmalar neticesinde, Mûsa'nın, hem Arap dünyasında hem de batıda çok revaçta olduğu, kendisiyle ilgili pek çok ilmi çalışmanın yapıldığını göstermiştir. Tezin, ele aldığımız dönemi çalışacaklar için çok önemli bir başvuru kaynağı olacağını düşünmekle beraber, söz konusu dönemi bundan sonraki ilmi çalışmalara konu etmeyi umut etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- ‘Abbas, Fazlû Hasan, *el-Belâğâ Fünûnuhâ ve efnânûhâ ilmü’l-meânî*, Dâru’l-fûrkân, Beyrut, 1985.
- ‘Afifi, Ahmet, *el-Lüğatü ve Sirâ’u’l-hâdare*, Küllîyetü Dari’l-‘ulûm, Cami’atü’l-Kahira, ts.
- Arpa, Abdülmuttalip, İzz Bin Abdusselâm ve el-İşâre ile’l-i’câz fî ba’zi envâi’l-mecâz Adlı Eseri, (Doktora Tezi), SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.
- Aksan, Doğan, *Her yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, I, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 1987.
- Aksoy, Mustafa, “Arap Dilinin Doğuşundan Günümüze Tarihî Seyri”, *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 2007, c.1, sy. 3.
- Allen, Roger, “Edebiyat Tarihi Ve Arap Romanı” çev. Faruk Çiftçi, *KSÜ. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 6/2005.
- Ata, Ramazan, “Mısır Meselesi ve Osmanlı Devletinde Paradigma Değişmesi”, *FİF Dergisi*, sy. 16/2, 2011.
- Aytaç, Bedrettin, *Modern Mısır Edebiyatında Kültürel Kimlik Arayışına Bir Örnek; Selâme Mûsâ, Birinci Orta Doğu Semineri (Kavramlar Kaynaklar ve Metodoloji)*, Bildiriler, Fırat Üniv. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 2004.
- Aytaç, Bedrettin, *Selâme Mûsâ Ve Arap Dili Üzerine Görüşleri*, Nüsha, Yaz, 2001.
- Ayyıldız, Erol, *Mısır Romanının Doğuşu ve Muhammed Hüseyin Heykel’in Zeynep Romanının Tetkiki ve Tahlili*, Fatih Yayınevi, Bursa, 1992.
- _____, <http://www.kimdirhayatieserleri.com/mey-ziyade-kimdir-hayati-ve-eserleri-hakkinda-bilgi.html>. 20.05.2015
- Banarlı, Nihat Sâmî, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2004.
- Bedreddin, Ebu Salih, *el-Medhel İle’l-Luğati’l-‘Arabîyye*, Daru’s-Şârki’l-‘Arabî, Halep, ts.
- Belâsi, Muhammed Es-Seyyid Ali, “Arap Dili Semantiği”, çev. Celalettin Divlek, *SDÜF. Dergisi*, sy. 7/1997.
- Beydâr Halîl, “Min Rûvvatî’n-nahdatî’l-‘Arabîyye’”, *el-Ma’rife*, sy. 527, Şam, 2007.
- Besyûnî, Abdülfettâh Feyyûd, *İlmü’l-Meânî dirâseti belâğîyye ve’n-nakdyîye lir-resâilî meânî*, Kahire, 1988.
- Belâsî, Muhammed es-Seyyîd Ali, “Arap Dili Semantiği”, çev. Celalettin Divlek, *SDÜ. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 7/1997.

- Buhayri, Henâdi Muhammed, “Mefârikâtu’n-nâzriyye beyne’l-‘Arab ve’l-ğarb ‘alâkatü’l-belâğa bil-mücteme’a”, *Erzurum Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 38, Erzurum, 2012.
- Brugman, J. *An Introduction to The History of Modern Arabic Studies in Arabic*, Lieden, 1984.
- Cağâm, Hasan Ahmet, “Lefte İlâ Kısâs Selâme Mûsa”, *el-Fikr*, sy. 18, Tunus, 1974.
- Ceran, Berat, “*Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp*”, (Yüksek Lisans Tezi), SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.
- Civelek, Yakup, “*Modern Arap Edebiyatı’nda İslami Edebiyatı’nın Yeri Ve Öncüleri*”, YYÜ. İlahiyat Fakülte, Dergisi, sy. 3, 2000.
- Coşkun, Pınar, “*Muhammed Hüseyin Heykel’in Zeynep Adlı Romanı ile Şemsettin Sami’nin Taaşşuk-i Talat ve Fitnat Adlı Romanlarının Muhteva ve Teknik Açısından Karşılaştırılması*”, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Çağıl, Necdet, *Din dili ve Mecâz*, İz Yayınları, İstanbul, 2008.
- Çetiner, Bedrettin, “Arap Âleminde Fasih Dil-Ammi Dil Mücadelesi”, *MÜİF. Dergisi*, sy. 7, 1995.
- Demir, Mustafa, “İslam Ortaçağ’ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, *TAED*, sy. 34, 2007.
- Gün, Kerem, “Yalancı Bahar”, *Çankaya Üniversitesi Gündem*, sy. 46, 2012.
- Doğaner, Suna, “Mısır, Fizikî ve Beşerî Coğrafya”, *DİA*, XXIX, İstanbul-2004.
- Durmuş, İsmail, “Mecâz”, *DİA*, XXVIII, İstanbul-2004.
- Ebu ‘Uf, ‘Abdür-Rahmân, “Nakt Mefhûmi’l-Vâkî’yye ’İnde Selâme Mûsa”, *el-Kâhire*, sy. 154, Kahire, 1995.
- Ebu Kef, Ahmet, “Selâme Mûsa el-Mûfekkîr ve’l-İnsân”, *el-Kitabû’l-‘Arabî*, sy. 28, Kahire 1966.
- ed-Dâli, ‘Alî, “Selâme Mûsa ve’l-Müctama’ür-Rûmânî”, *el-Ğed*, sy. 3, Kahire, 1959.
- Ege, Sema, “Fabian Society ve İki Yenilikçi Yazar G. Bernard Shaw ve H.G.Wells, 1903-1908”, *AÜDC.*, *Dergisi*, 40: 3-4, 2000.
- el-İskenderî, Ömer, *Târîhü Mısır ile’l-fethi’l-Osmânî*, Matbaatül-me’ârif, Kahire, 1920.
- el-‘Afânî, Seyyîd bin Hüseyin, *‘Alâm ve ekzâm fî mizânî’l-İslâm*, Daru Mâcîd ‘Asrî lîn-neşr ve’t-tevzî’, I, 2004.
- el- Cârîm ‘Ali, Emîn, Mustafa, *el-Belâğatü’l-Vâdiha*, Beyrut, ts., 2010.
- el-Cûndî, Enver, *i’âdetü’n-nâzâr fî kitâbâtî’l-‘asrîyyîn fî da’vî’l-İslâm*, Daru’l-‘itîsâm, Kahire, ts.

- el-Behcûrî, Corc, “Selâme Mûsa Ebana'l-lezî fin-nâdî”, *el-Kâhire*, S. 154-1995.
- el-Hâraşî, Süleymân bin Sâlih, *Nâzâratü 'ş-şar'îyye fî fikrî münhârif*, Revâfit lît-tebâ'ati ve'n-neşr ve't-tevzî, Beyrut, 2008.
- el-Ensâî, Muhammet Cebbâr, “Tâhevûlatu'l-fikr ve's-siyâsetü fî 'ş-Şarkı'l-'Arabî”, *Âlemü'l-Me'ârif*, Kuveyt, 1970.
- Ege, Sema, “Fabian Society ve İki Yenilikçi Yazar G. Bernard Shaw ve H.G.Wells, 1903-1908”, *AÜDTCF. Dergisi*, 3-4, 2000.
- el-Kâfârî 'Abdullah, “Terbiyetu Selâme Mûsa el-ilmîyye”, *Cerîdetü'r-Riyâd*, sy. 16513, Riyad, 2013.
- el-Makdisî, Rûhî el-Halid, “Tarîhü'l-lügâtü'l-'Arabîyye”, *el-Hilal*, sy. 1, Kahire, 1904.
- Er, Rahmi, *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, Ankara, 1997.
- Ergin, Ali Şakir, “Ferezdak”, *DIA*, XII, İstanbul-2004.
- _____, “Muhammed Hüseyin Heykel'in Hikâyeleri”, *Nüşa*, Y. 1, sy. 3, 2001.
- es-Sayîh Abdür-Rahmân, “el-lügâtü'l-'Arabîyye Beyne'l-lügâtü's-Sâmîyye”, *el-lisanü'l-'Arab*, sy. 1, 1970.
- 1964.
- Eliaçık, Recep İhsan, *Adalet Devleti Ortak İyinin İktidarı*, İnşa yay., İstanbul, 2011.
- Eren, Cüneyt, “Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâğatı”, <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kur-an-i-kerim-in-essiz-belagati>. 12.03.2014.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayın, İstanbul, 2. Baskı, 2013.
- Ersal Yavi, Necla Nazıroğlu Yavi, *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Modern Dünyanın Kaynağı Mısır*, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2001.
- eş-Şerbâsî, Ahmet, “Eserü'l-İmâm Muhammed 'Abduh fî'l-edebi ve'l-luğa”, *el-Edîb*, sy. 3, Lübnan, 1970.
- eş-Şerkâvî, Mahmûd, “Selâme Mûsa Min Dufûletihi İlâ Şebâbihi”, *el-Edîb*, sy. 5, Lübnan.
- Fazlıoğlu, Şükran, “Arap Harfleriyle Yazım Zorluğu İddiası ve Bunlara Verilen Cevaplar ”, *Nüşa*, sy. 17, 2005.
- Fathî, Hâlil, *Selâme Mûsa ve 'Asru'l-Kâlak*, Selâme Mûsa lin-naşr ve't-tevzi', Kahire, ts.
- Fılısın Vadi', “Selâme Mûsa el-Mûfekkirü'l-lezî, 'âşe fî geddihî”, *el-Mecelle*, sy. 22, Kahire, 1958.
- _____, “Hadîs Müstedârîde 'An Selâme Mûsa”, *el-Edîp*, sy. 11-12, Beyrut, 1980.
- Ğâli Şükri, “Selâme Mûsa ve ezmetü'd-dâmîrî'l-'Arabî”, *Sayda*, Beyrut, 1965.
- Goldschmidt, Arthur, *Biographical Dictionary of Modern Egypt*, Lynne Rienner Publishers, London, 2000.

- _____, *Egyptian Nationalist Party*, Harvard Üniv. 1968.
- Görgün, Hilal, “Urabi Paşa”, *DİA*, XLII, İstanbul-2004.
- _____, “Mısır”, *DİA*, XXIX, İstanbul-2004.
- _____, “Rıfâ'a Rafî et-Tahtâvî”, *DİA*, XXX, İstanbul-2004.
- Günaydın, Muhammet, “The Role Of Nineteenth Century Egyptian Press In The Development Of Modern Arabic Literary Language”, *İÜİF. Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2008.
- Hacımuftüoğlu, Nasrullah, *İ'câz ve Belâğat Deyimleri*, EKEV Yayınevi, Erzurum 2001.
- Hanâ, Tevfik, “Selâme Mûsa fî Zikrâhü”, *el-Kâhire*, sy. 27, Kahire 1985.
- Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İletişim Yay. 2014.
- Kılıç, Hulusi, “Ahmet Emin”, *DİA*, II, İstanbul-2004.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, Dâru's-sadr, Beyrut, ts..
- İnayet, Hamid, *Arap siyasi Düşüncesinin Seyri*, çev. Hicabi Kırlangıç, Yöneliş Yay. İstanbul, 1991.
- Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. YY)* çev. Bedrettin Aytaç, Gündoğan Yay., Ankara, 1994.
- Julie Scott and Paul Starkey, *Encyclopedia of Arabic Literature*, c.II., Routledge London, 1998.
- Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983.
- Karataş, Mehmet, “Mehmed Ali Paşa Ve Mısır Meselesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 22, 2005.
- Kar, Sahib, “İdlâletü alâ Selâme Mûsa”, *El-Aklâm*, sy. 6, Bağdat, 1966.
- Kemâl 'Abdul-Latîf, “Selâme Mûsa ve Eşkâlîyetü'n-nahdâ”, *Edeph ve Nakd*, sy. 23, Kahire, 1986.
- Kemâl Abdü'l-Latîf, “Havle İntikâîyye ve Hâmîşîyye Hitâb Selâme Mûsa, *Aklâm*, sy.55, Fas, 1981.
- Kurt, Yaşar, “Kurân'ın Korunmasında Hafızlık Müessesesi”, *HÜEF. Dergisi*, sy. 22.
- Labîb, Husnî, Seyyîd, “Tahdiyâtü'l-'asr fî fikri Zekî Necîb Mahmûd, el-Ma'rife, sy. 347, Şam, 1992.
- Mûrû, Muhammed, *el-Hâreketü'l-İslâmîyye fî Mısır*, Daru'l-Mısırîyye lî'n-neşr ve't- tevzî', Kahire, 1994.
- Mûrâd, Mahmût 'Alî, “Berdnart Şov ve kadîyetü Danişvâ”, *el-Hilal*, sy. 6, Kahire, 1985.
- Mûsa, Bâsenet, “Selâme Mûsa ve Cânib Âher Min Hayatihi, el-Hivârü'l-Mütemeddîn, sy. 2136, 2007.

- Mûsa, Selâme, *Mekâlât Mütenevvü'a*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, "Terbiyetu Selâme Mûsa", *er-Risâle*, sy. 777, Kahire, 1948.
- _____, *Terbiyetu Mûsa*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Berdnard Shaw*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Cüyûbunâ ve cüyûbü'l-ecânib*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *el-Belâğâtü'l-'Asrîyye ve'l-Luğatü'l-'Arabîyye*, Selâme Mûsa Lî'n-neşr ve't-tevzi', Kahire, 1945.
- _____, *el-'Aklü'l-bâtin*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *el-Edebû liş-ş'ab*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *el-Hûb fî't-târîh*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *el-İştîrâkîyye*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *el-İnsânu kimmetü't-tadavvûr*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *el-Maretû leyset lu'betü'r-recûl*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *el-Yevm ve'l-Ğed*, Selâme Mûsa lin-naşr ve't-tevzi', Kahire, 1927.
- _____, *es-Sahâfe hirfetün ve risâle*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *eş-Şâhşiyetü'n-nâci'a*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Fenü'l-hayât*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Haûlâi 'Allemûnî*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Hayâtunâ be'de hamsîn*, müessetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Hurrîyetü'l-fîkr ve ebdâlühâ fî't-târîh*, *el-Hilâl yay. Kahire, ts.*
- _____, *İfthêhü lehâ'l-bâb*, müessetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Keyfe nûrabbî enfüisenâ*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Meşâ'ilu't-târik liş-şebâb*, Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.

- _____, *Mısr 'aslü'l-hadâre*, Müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012
- _____, *Mühâvelât*, Müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Nâzârîyyetu't-tâdavnûr ve asli'l-İnsan*, Müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Nuşûetü fikreti'l-Lâh*, Müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Dirâsât saykûlucîyye*, Müessesetü Hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- _____, *Mâ hiye en-nahda*, Müessesetü hindavî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire, 2012.
- Ortaylı, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.
- Özdoğan Mehmet Akif “Belâgatın Sistematize Edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvînî'nin Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 4, 2002.
- Özger, Yunus, “ Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue*, 2010.
- Rabî'î, Vâil, “Selâme Mûsa, Râidu'l-iştirakiyeti'l-Mısrîyye”, <http://www.cairodar.com/57955/>. 01.03.2013.
- Raûf Selâme, *Selâme Mûsâ, Ebî*, Kahire 1992.
- Sabırlı, Esat, *İbn Teymiyye ve Selefi Yorumları Bağlamında Kur'ân'da Mecaza Bakışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2013.
- Sadi Çögenli, Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Yay. Erzurum-1995.
- Samı A. Hanna, George H. Gardner, *Arab Socialism: A Documentary Survey*, Leiden, 1969.
- Sarıca, Mustafa, *Elif, Bâ, Cim'den Alfa, Beta, Gama'ya*, Kur'ân ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu YYÜ. İlahiyat Fakültesi, Van, 17-18 Mayıs 2001.
- Sawaie, Muhammed, “Rifâ'a Râfi'î et-Tahtâvî ve Modern Arap Edebiyat Dilinin Leksikolojik Gelişimine Katkısı”, çev. Şener Şahin, *UÜİF. Dergisi*, c.14, sy. 2, 2005.
- Sidkî'l-Cebâhancî, Muhammet, “Evvel müsevver fî târihi Mısr'il-hâdîs, *İbdâ'*, sy. 2, Kahire, 1983.
- Şensoy, Sedat, “Belâgat Geleneğinde Aklî Mecâz Tartışmaları”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 8, Y. 2002.
- Şibli, Emin, “Selâme-Mûsa ve nûmuzecûhü'l-ğarbî”, *el-Ahrâm*, 4 Temmuz 2014.
- Tansel, F. Abdullah, “Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler (1862-1864)” *Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Dün-Bugün Yarın*, İstanbul – 1985.

- Taşdelen, Hasan, *Mey Ziyade, XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri ve Tesirleri* (Doktora Tezi), UÜ., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2000.
- Temür, Akın, Girit-Minos ve Miken Sanatında Sfenks, *Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Fak. Dergisi*, sy. 20.
- Tuzcu, Kemal, “Arap Yazısı’nın Ortaya Çıkışı”, *Nüsha*, Yaz-2001.
- Ürün, Ahmet Kazım, *1868- 1932 Mısır’da Bir Türk Şair Ahmet Şevki*, Kaknüs Yay. İstanbul, 2002.
- _____, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Çizgi Yay. 2002.
- Vahbî, Semîr, “Selâme Mûsa fî zikrâhü’s-Sâmîn”, *el-Fikrî’l-Mü’âsir*, sy. 18, Kahire, 1966.
- Yalar, Mehmet, *Hazırlayıcı, Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yay. Bursa, 2009.
- Yaramış, Ahmet, “Mısır’da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 9, sy. 2, 2007.
- Yaşar Demir-Kenan Şen, “Doğuş Dönemi İtibariyle Türk-Arap Milliyetçiliği: İşbirliğinden Çatışmaya”, *Akademik Orta Doğu*, c.5, sy. 2, 2011.
- Yıldız, Musa, Necip Mahfuz, Hayatı, Eserleri ve Kısa Hikâyeleri (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara, 1992.
- _____, *Necîb Mahfûz’un Sembolik Romanları*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.
- _____, “Selâme Mûsa”, *DİA*, XXXVI., İstanbul, 2004.
- Yiğit, İsmail “Memlükler”, *DİA*, XXIX., İstanbul-2004.
- Yurdaydın, G. Hüseyin. *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1971.
- Zirikli, Hayreddin, *Selâme Mûsa, el- ‘Alâm*, Daru’l-ilm li’l-melâyîn, 1992.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Encümen BAYRAM

Doğum Tarihi ve Yeri : 01.01.1981-Van

Medeni Durumu : Evli

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Van Atatürk Süper Lisesi, 1998

Lisans Diploması : Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Arapça Öğretmenliği
Bölümü, Ankara, 2003

Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam
Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya, 2015

Tez Konusu : Selâme Mûsa'nın Hayatı ve el-Belâğatu'l-'Asrîyye ve'l-
Luğâtü'l-'Arabîyye Adlı Eseri

Yabancı Diller : Arapça, İngilizce

İş Denevimi

Çalıştığı Kurumlar : Yılları Arası, Ankara Mim Tercüme Hizmetleri Çeviri
Bürosunda Yeminli Arapça Tercümanı, 2002-2003

Yılları Arası, İhlas Haber Ajansı, Dış Haberler Servisi Arapça Haberler Tercümanı, Haber
Muhabiri, Irak Basra Bölgesi Muhabiri, Basra Bölgesi Büro Amiri, 2003-2004

Yılları Arası, Bitlis Adilcevaz Çok Programlı Lisesi, Arapça Öğretmeni, 2004-2007

Alanya İmam-Hatip ve Anadolu İHL. Arapça Öğretmeni, 2007- 2010

Hacı Dudu-Mehmet Gebizli Anadolu İHL. Arapça Öğretmeni, (2010- ____)

E-Posta : encbayram@hotmail.com